ศึกษาการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระอุดร ชุตินฺธโร (เพียสาระ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ธันวาคม 2558

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

ศึกษาการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระอุดร ชุตินฺธโร (เพียสาระ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ธันวาคม 2558

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

A STUDY OF THE LEADERSHIP SKILL DEVELOPMENT BY THREEFOLD TRAINING (TISIKKHA) IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRAUDON JUTINDHARO

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY

DECEMBER B.E. 2558 (2015)

(COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY)

5520750211006 : MAJOR: BUDDISM AND PHILOSOPHY, M.A. (BUDDISM AND PHILOSOPHY)

KEYWORDS : LEADERSHIP SKILL DEVELOPMENT/RULE OF THREEFOLD TRAINING/ THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRAUDORN JUTINDHARO : A STUDY OF THE LEADERSHIP SKILL DEVELOPMENT WITH THREEFOLD TRAINING (TRAISIKKHA) IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY. ADVISORY COMMITTEE: PHRARAJPARIYATTIWIMON, Ph.D. PHRAMAHAPRAPAS PARIJANO, Ph.D., 133 PP, B.E. 2558/2015

The purposes of this thesis were: 1) to study concepts on and theories on one's leadership, 2) to pursue rule of threefold training (Trisikkha) in Theravada Buddhist philosophy, and 3) to analyze one's leadership skill development with threefold training. It was conducted by qualitative methodology, the documentary research, of which the data were collected out of Buddhist scriptures, relevant researches and other texts to substantiate it.

Outcomes of the research findings: The leadership skill development in persons' attributes with Buddhism's rule of threefold training (Trisikkha) is the self-practice to develop oneself so as to be absorbed with decent rules and regulations in one's life following processes of perfect education based on Theravada Buddhist philosophy. Realistically, the threefold training is a fundamental teaching vital for human beings as they have to practise and follow it. In fact, it deals with a cause and effect. As such, the leadership skill development in persons' attributes in Theravada Buddhist philosophy has it known that leaders by nature with strong leadership must possess peculiarities of good leaders and rulers, i.e. having both internal and external characteristics as well.

As a result, leadership skill development of rulers with threefold training according to views in Theravada Buddhist philosophy can be summed up in brief that he has to have good knowledge and ability, with moral codes in his mind, namely morality, concentration and wisdom. In addition, he even has to have such virtues for treating the subjects as Sublime States of Mind, Paths of Accomplishment, Wrong Courses of Behaviours, Bases of Social Solidarity, Five Precepts and Five Ennobling Virtues, Rules of Liberation, Rules of Leading to Prosperity, Rules Leading to Qualities of a Good Man, Virtues of the King and Great Ruler. These virtues will help glue their sympathy; they make great contribution to one another, having good connection with leadership for leading one's daily life.

มหามกุฏราชวิทยาลัย

5620750211005 : สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา; ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
คำสำคัญ : การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล /หลักไตรสิกขา/ พุทธปรัชญาเถรวาท

พระอุดร ชุตินฺธโร : ศึกษาการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท (A STUDY OF THE LEADERSHIP SKILL DEVELOPMENT BY THREEFOLO TRAININGS (TAISIKKHA) IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY) คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พระราชปริยัติวิมล, Ph.D พระมหาประภาส ปริชาโน, Ph.D., 133 หน้า.ปี พ.ศ. 2558

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ 1). เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล 2) เพื่อศึกษาหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท 3) เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร คือศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และตำราอื่น ๆ ประกอบ

ผลการวิจัย พบว่า การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักของไตรสิกขาเป็นการฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนเองให้มีระบบมีระเบียบแบบแผนที่ดีงามในชีวิต ตามกระบวนการของการศึกษาที่สมบูรณ์แบบตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะต้องศึกษา และนำไปประพฤติปฏิบัติตาม เป็นหลักที่ว่าด้วยเหตุและผล การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ทำให้ทราบว่า ผู้นำและภาวะผู้นำโดยธรรมชาติแล้วจะต้องมีคุณลักษณะของผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดี คือมีคุณสมบัติภายในและภายนอกด้วยกัน

ดังนั้น การพัฒนาภาวะผู้นำหรือผู้ปกครองในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขา ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทพอสรุปได้ว่า จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีหลักคุณธรรมประจำใจ คือต้องมีศีล สมาธิ และปัญญา หรือแม้แต่การมีคุณธรรมต่างๆ เช่น พรหมวิหาร 4 ที่ควรปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง อิทธิบาท 4 อคติ 4 สังคหะวัตถุ 4 เบญจศีลและเบญจธรรม 5 ประการ พละธรรม 5 อปริหานิยธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 และจักรวรรดิธรรม 12 ประการ หลักธรรมเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ เป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีความเกี่ยวข้องต่อการเป็นผู้นำด้วยเช่นกัน ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้ศึกษาวิจัยได้รับรับความเมตตาอุปการะจากหลายฝ่ายด้วยกันที่ให้โอกาสและให้คำปรึกษาชี้แนะ และให้กำลังใจในการจัดทำด้วยดีตลอดมาจนประสบผลสำเร็จลงได้

ขอกราบขอบคุณพระราชปริยัติวิมล,ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และพระ มหาประภาส ปริชาโน,ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมที่ได้ให้คำแนะนำ ตรวจสอบ ปรับปรุงแก้ไขทำให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ ทุกท่านที่กรุณา ให้ความรู้ คำแนะนำ ข้อคิดเห็น ตรวจสอบ แก้ไข รูปแบบ และรูปเล่ม เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขออนุโมทนา เจ้าหน้าที่ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ทุกท่านที่ได้ช่วยอนุเคราะห์ประสานงานด้านต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ตลอดถึงเพื่อนนักศึกษาปริญญาโทร่วมห้องที่ให้ความมีมิตรไมตรีที่ดียิ่ง

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระอุปัชฌาย์ และพระอาจารย์ผู้ให้กำเนิดในทางพระพุทธศาสนา ขอขอบพระคุณ คุณโยมมารดาบิดา รวมทั้งครอบครัว ญาติมิตร และเพื่อนๆ พี่ๆ พุทธศาสนาและปรัชญา ที่ให้คำปรึกษาและเป็นแรงใจแก่ผู้ศึกษาวิจัยมาโดยตลอดในครั้งนี้

พระอุดร ชตินฺธโร (เพียสาระ)

สารบัญคำย่อ

ตำราที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นข้อมูลอ้างอิง จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีคำย่อและคำเต็มที่อ้างถึง ดังนี้

คำย่อ	**คำเต็ม**		
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา.	วินยปิฎก ภิกฺขุวิภงฺค		
พระสุตตันตปิฎก			
ที.สี.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคฺค
ที.ปา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม.อุ.	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ.ส.	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
องฺ.เอกก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ.ติก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ.ปญฺจก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ.ฉกฺก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ.อฏฺฐก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
ขุ.ชา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ.เถร.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.ธ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท
พระอภิธรรมปิฎก			
อภิ.สงฺ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	อฏฺฐสาลินี	ธมฺมสงฺคณีอฏฺฐกถา

การอ้างอิง

ชื่อย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกมี 3 ตอน คือ เลขเล่ม / เลขข้อ / เลขหน้า เช่น อง.ปญ.จก. เล่ม 22, ข้อ 174, หน้า 228-229 หมายถึง พระไตรปิฎก หมวดพระสุตตันตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิบาต เล่มที่ 22 ข้อที่ 174 หน้าที่ 228-229 เป็นต้น

ชื่อย่อคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส มี 2 ตอน หมายถึง เลขเล่ม/เลขหน้า เช่น 3/5 หมายถึง เล่มที่ 3 หน้าที่ 5 เป็นต้น

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
ประกาศคุณูปการ	**ก**
บทคัดย่อภาษาไทย	**ข**
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญคำย่อ	**ง**
สารบัญ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย	3
1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	9
1.7 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	9
2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล	10
2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา	10
2.1.1 ความหมายของการพัฒนา	10
2.1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา	15
2.2 ความหมายผู้นำ	17
2.3 ความหมายภาวะผู้นำ	22
2.4 บทบาทหน้าที่ผู้นำ	24
2.5 คุณลักษณะผู้นำที่ดี	26
2.6 ทฤษฎีกำเนิดผู้นำและภาวะผู้นำในพุทธปรัชญาเถรวาท	39
2.6.1 คุณลักษณะผู้นำในพุทธปรัชญาเถรวาท	41
2.6.2 ประเภทของความเป็นผู้นำ	45
2.6.3 ผู้นำและอำนาจภาวะผู้นำ	50
2.6.4 บทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบผู้นำ	89

3 หลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท 64
3.1 ความหมายของไตรสิกขา 64
3.2 ลักษณะของไตรสิกขา 66
3.3 ประเภทของไตรสิกขา 67
3.3.1 ความหมายของศีล 67
3.3.2 ขอบเขตของศีล 69
3.3.3 ประเภทของศีล 73
3.3.4 การเกิดของศีล 78
2.3.5 ระดับของศีล 78
3.3.6 ประโยชน์ของการรักษาศีล 80
3.3.7 ความหมายของสมาธิ 84
3.3.8 ขอบเขตของสมาธิ 86
3.3.9 ประเภทของสมาธิ 89
3.3.10 ระดับของสมาธิ 91
3.3.11 ประโยชน์ของการเจริญสมาธิ 93
3.3.12 ความหมายของปัญญา 99
3.3.13 ขอบเขตของปัญญา 101
3.3.14 ประเภทของปัญญา 103
3.3.15 การเกิดของปัญญา 106
3.3.16 ระดับของปัญญา 106
4 วิเคราะห์ภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท 109
4.1 วิเคราะห์ความหมาย แนวคิดทฤษฎีผู้นำ และภาวะผู้นำในบุคคล 109
4.2 วิเคราะห์หลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท 113
1) อธิสีลสิกขา 113
2) อธิสมาธิสกขา 116
3) อธิปัญญาสิขา 120
4.3 วิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท 121
1) คุณค่าทางด้านครอบครัว 121
2) คุณค่าทางด้านสังคม 121
3) คุณค่าทางด้านการศึกษา 121

4) คุณค่าทางด้านสิ่งแวดล้อม 122
5) คุณค่าทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ 122
6) คุณค่าของชีวิตที่ได้รับประโยชน์สูงสุด 122
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ
1. บทสรุป 125
2. ข้อเสนอแนะ 128
2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย 128
2.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย 128
บรรณานุกรม 129
ประวัติย่อผู้วิจัย 133

มหามกุฏราชวิทยาลัย

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ผู้นำเป็นบุคคลสำคัญที่จะสร้างพลังขับเคลื่อนองค์กรและสังคมสู่การเปลี่ยนแปลงในโลกยุคใหม่ที่มีลักษณะเป็นพลวัต มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม การะแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างรอดเร็วและรุนแรงที่ทุกคนต้องเผชิญ ดังนั้นทุกองค์กรจำเป็นต้องมีผู้นำ ที่มีศักยภาพสูง มีคุณลักษณะที่เหมาะสมและมีพลังที่ขับเคลื่อนองค์กรให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี และสามารถนำพาองค์กรสู่ความสำเร็จ เมื่อทุกองค์กรมีประสิทธิภาพ ก็จะทำให้สังคมโดยรวมสามารถก้าวทันและเตรียมพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ได้เป็นอย่างดีนำ มาซึ่งความสุข ความเจริญทุกภาคทุกส่วนของสังคม ดังนั้นการสร้างผู้นำ ที่มีความสามารถและมีพลังที่จะขับเคลื่อนองค์กรสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์จึงเป็นสิ่งจำเป็นในโลกยุคใหม่

จากอดีตจนถึงปัจจุบัน การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ ซึ่งมีการพัฒนาการมาจากกลุ่มชนเล็กๆ จนขยายวงกว้างออกมาเป็นสังคมใหญ่ในปัจจุบัน ปัจจัยต่างๆเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะความสำเร็จความสุขในการดำเนินชีวิต ที่มีความเกี่ยวข้องกับคนนั้น กล่าวได้ว่า ผู้นำและภาวะผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการนำไปสู่ความสำเร็จในการบริหารงาน ผู้นำเป็นศูนย์รวมแห่งการรวมพลังของบุคคลในองค์กร เป็นแกนกลางให้กับสังคม ในการใช้อำนาจหน้าที่ในการประสานงาน ประสานความร่วมมือแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้งานบรรลุตามวัตถุประสงค์ได้ โดยผู้นำจะต้องมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีหลักในการครองตน ครองคน และครองงาน เพื่อมาบริหารแก้ไขปัญหาต่างๆของสังคม เช่น ปัญหาทางด้านครอบครัว การศึกษา สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ร่วมถึงการบริการ การจัดการ การบริหาร การวางแผน การอำนวยการ การจัดองค์การต่างๆ ปัญหาความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิต การครองชีพ สภาพปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ถูกเอาเปรียบจากผู้มีอำนาจทางการเมือง ทำให้มนุษย์มีปัญหาด้านศักยภาพในการทำงาน ไม่มีประสิทธิภาพมากพอ ปัญหาเหล่านี้ย่อมจะมีแนวโน้มเข้ามาเกี่ยวพัน ไม่สามารถทำให้งานนั้นสำเร็จลงได้ โดยสิ่งนั้นจะเริ่มเกิดแต่บุคคลคนหนึ่งไปจนถึงสองคน จนเป็นกลุ่มเป็นคณะ ไปตามลำดับ และบุคคลที่จะแก้ไขปัญหาหรือสร้างแรงจูงใจนั้นได้ ต้องมีคุณสมบัติที่เกิดขึ้นทั้งภายใน คือ มีความรู้คู่คุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต และภายนอกคือ มีประสบการณ์มากในทางโลก มีความมุ่งมั่นสานฝันสร้างประโยชน์ส่วนรวม รู้เขารู้เรา เข้าใจเขาเข้าใจเรา แบ่งปันน้ำใจเห็นอกเห็นใจผู้อื่น สร้างเคารพศรัทธา จึงจะช่วยคลี่คลายแก้ไขปัญหาในการทำงานได้ แต่

แรงจูงใจที่สำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วม ในการทำงานให้สำเร็จได้ด้วยดีและมีประสิทธิภาพได้นั้น คือแรงจูงใจที่เกิดจากผู้นำและภาวะผู้นำที่ดี การทำงานนั้นจึงจะประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายได้ ความต้องการมีแรงจูงใจที่เกิดจากผู้นำและภาวะผู้นำที่ดี จึงมีความสำคัญที่จะทำให้ การทำงานนั้นประสบผลสำเร็จ แต่การที่จะประสบผลสำเร็จได้นั้นผู้นำที่ดีจะต้องประกอบไปด้วยความรู้ความสามารถที่คู่กับคุณธรรมจริยธรรม ที่จะดึงดูดโน้มน้าวจิตใจให้บุคคลอื่นอยากเข้ามาร่วมทำงานด้วย แต่ถ้าหากตรงกันข้ามคือ ผู้นำไม่มีความรู้ความสามารถ ไม่มีคุณธรรมจริยธรรม ก็ไม่สามารถที่จะดึงดูดโน้มน้าวจิตใจให้บุคคลอื่น อยากเข้ามาร่วมทำงานได้เช่นกัน ดังนั้นไม่ว่าการทำงานในหน่วยงานต่างๆ ก็ย่อมต้องการผู้นำที่ดี ได้เข้ามาทำหน้าที่บริหาร จัดการ บริการฯลฯ เพื่อให้งานนั้นสัมฤทธิ์ผลตามที่ได้กำหนดไว้

ภาวะผู้นำที่ดีจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญ ในการสร้างแนวร่วมที่ดีที่จะดึงดูดจิตใจให้กับบุคคลอื่นให้อยากเข้ามาร่วมทำงานด้วย “ภาวะผู้นำ จึงหมายถึง การที่ผู้นำใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานต่างๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย” กวี วงศ์พุฒ, (2536 : 17) โดยทั้งนี้ต้องอาศัยหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เข้ามาเป็นแรงบันดาลใจในการบริหาร การจัดการ การบริการ การวางแผน การครองตน ครองคน และครองงาน ในด้านต่างๆ ซึ่งหลักธรรมต่างๆ ก็ล้วนแต่มีความสำคัญในการที่จะนำมาใช้ให้ถูกต้อง ให้เกิดประโยชน์กับงานมากที่สุด

จึงเป็นแรงบันดาลใจอีกมุมมองหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัย ได้ตระหนักถึงความสำคัญเกี่ยวกับ ผู้นำหรือภาวะผู้นำที่ดีที่จะต้องนำหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท มาเป็นแรงจูงใจ ในการนำมาประยุกต์ใช้กับผู้นำหรือภาวะผู้นำซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาภาวะผู้นำตามหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่เห็นว่ามีความสำคัญต่อผู้นำหรือภาวะผู้นำ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้ในสังคมยุคปัจจุบัน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยศึกษาการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทในครั้งนี้ผู้วิจัย ได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล
2. เพื่อศึกษาหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้

โดยได้อาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) อีกทั้งเนื้อหาบางส่วนที่เป็นรายละเอียด ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากหนังสือ และงานวิจัยของนักวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท อันเป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (D0cumentary Research) โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary sources) คือพระไตรปิฎก ฉบับหลวง พุทธศักราช 2525

2. รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary sources) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส ต่างๆ และจัดลำดับความที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องความสำคัญของภาวะผู้นำ

3. รวบรวมข้อมูลเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำที่มี และจากแหล่งข้อมูลต่างๆคือ

1. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

2.ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

4. ขั้นวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้วางหลักการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ ไว้ดังนี้

1. วิเคราะห์ความหมาย และแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขา

2. วิเคราะห์ภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขา การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

3. วิเคราะห์ความสำคัญของหลักไตรสิกขาที่มีต่อภาวะผู้นำ

4. นำเสนอผลการวิจัย โดยเอกสารและการบรรยายสรุป

1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กวี วงศ์พุฒ (2536, หน้า 17) กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพล ในความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย”

กิติ ตยัคคานนท์ (2543, หน้า 22) กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ ศิลปะ หรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จะจูงใจ หรือใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการ และอำนวยการโดยการใช้กระบวนการสื่อความหมายหรือติดต่อกัน และกันให้ร่วมใจกันกับตน ดำเนินการจนกระทั้งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การดำเนินจะเป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ได้”

สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ (2544, หน้า 77) กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ ครอบคลุมในมิติที่กว้างขวางและหลากหลายกว่าเรื่องความกล้าหาญและการตัดสินใจ การเป็นผู้นำต้องมีความสามารถในการนำผลักดันและสั่งการให้กิจกรรมทุกอย่างดำเนินไปตามเป้าหมาย และครรลองที่ต้องการซึ่งต้องประกอบไปด้วยความกล้าหาญความสามารถในการโน้มน้าวจูงใจ และจังหวะเวลาในการตัดสินใจ”

น้อย สุปิงคลัด (2537, หน้า 6) ได้กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ หรือความเป็นผู้นำ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับตัวผู้นำโดยตรง ที่จะให้ความสามารถ และใช้อิทธิพลเหนือกว่าผู้ตาม นำพาคณะปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้”

สุรศักดิ์ ม่วงทอง (2543, หน้า 59) กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพล หรืออำนาจหน้าที่ ในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในหมู่คณะ เพื่อความสมหวังตามเป้าหมายหรือจุดประสงค์ร่วมกันที่ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ”

นงลักษณ์ สุทธิวัฒนพันธ์ (2544, หน้า 2) ได้กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ กระบวนการมิใช่บุคคลเป็นกระบวนการของการมีอิทธิพลเหนือกลุ่ม เพื่อการกำหนดเป้าหมาย และการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม”

เอกชัย กี่สุขพันธ์ (2530, หน้า 8) กล่าวไว้ว่า “ภาวะผู้นำ หมายถึงผู้นำหรือผู้บังคับบัญชาที่มีความสามารถมีเทคนิคในการบริหารมีคุณลักษณะที่ดี และใช้ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ย่อมสามารถกระตุ้นแรงจูงใจให้บุคคลในหน่วยงานได้”

ธีรยุทธ อุทธา (2546, หน้า 12)ได้กล่าวไว้ว่า “ภาวะผู้นำ หมายถึง กระบวนการที่ผู้นำใช้อิทธิพลเหนืออำนาจหน้าที่ เพื่อให้ผู้อื่นยินยอมปฏิบัติตามเป้าหมายของกลุ่ม โดยใช้กระบวนการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุตามจุดประสงค์ขององค์กรที่ตั้งไว้”

วิฑูรย์ สิมะโชคดี (2538, หน้า 104)ได้กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือความสามารถ ในการจัดการให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม คอยทำงานร่วมกับกลุ่มและยังหมายความรวมถึงอำนาจหน้าที่ ที่ติดมากับตำแหน่งผู้บังคับบัญชาด้วย นี้จะมีค่าเมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาเคารพและเชื่อถือในตัวผู้บังคับบัญชา”

ประทาน คงฤทธิศึกษากร (2529, หน้า 23) ได้กล่าวไว้ใน **การบริหารและการจัดระเบียบบริหารราชการไทย** เกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำหรือหัวหน้านั้นพบว่า “เป็นตัวบุคคลที่มีความสำคัญเพราะงานทั้งหลายจะสัมฤทธิ์ผลได้เพียงใดหรือไม่หัวหน้าหรือผู้นำจะมีส่วนอันสำคัญในการ

ตัดสินใจในการอำนวยการ ที่ก่อให้เกิดการทำงานของผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้ตาม (Followers) ที่ทำงานไปได้อย่างเต็มความสามารถ มีประสิทธิผล แต่ถ้าภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นการใช้ความเป็นผู้นำ ภาวะผู้นำได้มีผู้ให้คำจำกัดความเอาไว้มากมาย เมื่อเป็นเช่นนี้การที่ผู้นำจะมีภาวะผู้นำหรือการทำที่มีอิทธิพล สามารถทำให้ผู้อื่นเกิดศรัทธา มีความนับถือ มีความเชื่อมั่น ตกลงปลงใจที่จะทำตามแล้วแต่ผู้นำจะให้ทำอะไร ย่อมเป็นสิ่งสำคัญ และสิ่งนั้นจะต้องเป็นบุคลิกภาพ การวางตนให้คนเกิดความเลื่อมใสศรัทธา"

วิเชียร วิทยอุดม ,(2549, หน้า 3) ได้กล่าวไว้ใน **ภาวะผู้นำว่า** "ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำจะต้องมีบุคลิกภาพพิเศษหลายอย่างสามารถที่จะบังคับบัญชาผู้อื่นได้ โดยอาศัยอำนาจหน้าที่ (Authority) จากตำแหน่งและอำนาจบารมี (Power) ที่ได้จากตัวของเขาเองเป็นเครื่องมือ และสามารถจะสร้างอิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีความเชื่อถือ ยอมร่วมมือหรือยอมรับในตัวของเขาได้ ไม่ว่าจะเป็นบุคลิกภาพลักษณะของความเป็นผู้นำ ความรู้ ความสามารถ ความคิดริเริ่ม การตัดสินใจ ฯลฯ เพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายของกลุ่มหรือขององค์การได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล"

วาสนา ประเสริฐสุข (2547, หน้า 120) กล่าวว่า "ภาวะผู้นำ หมายถึง มารยาทหรือพฤติกรรมของการใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นให้ปฏิบัติงานด้วยความเต็มใจ เพื่อดำเนินกิจกรรมให้สำเร็จ โดยใช้กระบวนการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน"

พระบุญเรือง ฐิตธมฺโม 2549, หน้า 150) "ผลจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาวะผู้นำ" พบว่าภาวะของผู้ปกครองที่ดีจะต้องมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือ เป็นผู้ปกครองโดยธรรมหรือยึดถือธรรมเป็นใหญ่ หมายถึง ในการกระทำหรือการใช้พฤติกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับการบริหารการปกครอง ในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติอย่างถูกต้องตามหลักธรรม ถ้าจะกล่าวถึงภาวะผู้นำที่ดีตามทัศนะของพระพุทธศาสนา จะต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญ 3 ด้าน คือ

1.ด้านปัญญา ผู้ปกครองจะต้องมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถเป็นคนมีวิสัยทัศน์ ฉลาดรอบรู้เท่าทัน มีการศึกษา มีไหวพริบปฏิภาณ เข้าใจสภาพปัญหาสังคมและนำวิธีการที่ถูกต้องนำมาแก้ไขปัญหาสังคมที่ตนปกครองอยู่ได้

2.ด้านความบริสุทธิ์ ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้มีพฤติกรรมบริสุทธิ์ที่สะอาดปราศจากโทษ เป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ใต้การปกครอง และประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พฤติกรรมที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจบริหารงานการปกครองจะต้องเป็นไปอย่างสะอาดปราศจากอคติ 4 จะต้องมีความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย

3.ด้านความกรุณา นอกจากมีสติปัญญามีพฤติกรรมที่บริสุทธิ์สะอาดแล้ว ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้มีจิตใจที่เสียสละประกอบด้วยกรุณาธรรม ต้องการอยากช่วยเหลือสงเคราะห์เกื้อกูลเพื่อนมนุษย์

ให้พ้นจากความทุกข์ความลำบากหรือปัญหาต่างๆ มีความหวังดีและมุ่งความเจริญก้าวหน้าต่อผู้ใต้ปกครองหรือสังคมที่ตนปกครองอยู่

พระสามารถ อานนฺโท (2548, หน้า 113) "ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม" พบว่า "ผู้นำคือบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ได้รับการเลือกตั้งหรือยกย่องจากบุคคลในสังคมเพื่อที่จะนำพาตนเองและสังคมให้บรรลุถึงจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ และพบว่าภาวะผู้นำคือผู้ที่ใช้ความรู้ความสามารถต่างๆ ในการจูงใจ โน้มน้าวจิตใจของผู้อื่นหรือผู้ร่วมงานให้ร่วมกันดำเนินงาน เพื่อให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย

กำเนิดผู้นำ พบว่า กำเนิดมาจาก 2 ประการ คือ 1. กำเนิดจากการสืบทอดจาดบรรพบุรุษหรือทายาทสืบสันติวงศ์ 2. กำเนิดมาจาก ความเป็นอัจฉริยะในตัวของบุคคลผู้นั้น คือมีความรู้ความสามารถในการเป็นผู้นำในตนเอง

บทบาทของผู้นำพบว่า ผู้นำมีบทบาทหน้าที่ในการวางแผน รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน การตัดสินใจ การสั่งการกำหนดนโยบาย สนับสนุนผู้ร่วมงานให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และผลักให้งานสำเร็จไปตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้

คุณลักษณะของผู้นำพบว่า มีคุณสมบัติภายในและภายนอก คุณลักษณะภายใน คือคุณธรรม ความรู้ ความสามารถ และคุณสมบัติภายนอกได้แก่ ความฉลาดในการที่จะเกิดความสามัคคี หวังประโยชน์ความสุขส่วนรวม ประสานตน ประสานงาน ให้งานบรรลุผลได้ตามวัตถุประสงค์

ผู้นำตามทัศนะของพุทธปรัชญาพอสรุปได้ว่า จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ และต้องมีคุณธรรมประจำใจ คุณธรรมของผู้นำพบว่า ต้องมีหลักพรหมวิหารธรรม 4 อคติ 4 สังคหะวัตถุ 4 เบญจศีลเบญจธรรม 5 พละธรรม 5 อปริหานิยธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 และจักรวรรดิธรรม 12 ประการ เป็นต้น"

พระมหานพรัตน์ รตฺนรำสี (2550, หน้า 114) "นักปกครองในอุดมคติตามแนวพระพุทธศาสนา" พบว่า "นักปกครองจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และต้องมีคุณธรรมประจำใจและคุณธรรมของนักปกครอง ได้แก่ ทศพิธราชธรรม คือคุณธรรมของพระราชาผู้ปกครองประเทศ จักรวรรดิวัตรคือ การปฏิบัติหน้าที่ของผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่ การประกอบราชสังคหะ คือการทำนุบำรุงประชาชน สัปปุริสธรรม 7 หลักธรรมของสัตบุรุษนักปกครอง พรหมวิหาร 4 หลักธรรมของผู้มีจิตใจสูง อริยสัจ 4 หลักธรรมเอาชนะความทุกข์ พละ 5 ธรรมอันเป็นกำลังหรือธรรมอันเป็นพลังให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ สังคหวัตถุ 4 วัตถุแห่งการสงเคราะห์ หรือวัตถุที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจ 4 ประการ บารมี 10 คุณธรรมที่ทำให้ผู้นำเป็นผู้นำที่ดีและดำเนินภารกิจบรรลุตามเป้าหมาย เบญจศีล 5 และเบญจธรรม 5 ประการ อปริหานิยธรรม 7 ประการ และสัปุริสธรรม 7 ประการ"

พระมหาสุทธิพงศ์ ธรรมพิทักษ์(2544,หน้า 117) ได้กล่าวไว้ในการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท : ระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับ พระเจ้าปเสนทิโกศล พบว่า "ผู้นำจะต้องมีหลักธรรม คือ พรหมวิหาร 4,สังหคะวัตถุ 4, อคติ 4 พละ 5 ของพระราชา,อปริหานิยธรรม 7,ทศพิธราชธรรม 10, และจักรวรรดิธรรม 12"

สุวิน สุขสมกิจ (2524,หน้า 296)ได้กล่าวไว้ใน พุทธปรัชญากับการสร้างเสริมภาวะผู้นำ พบว่า "หลักพุทธปรัชญามีส่วนในการสร้างเสริมความเป็นผู้นำ ทั้งนี้เพราะหลักพุทธปรัชญา มีหลักธรรมในการปกครองตนเองและผู้อื่น หลักในการสร้างความสัมพันธภาพอันดี สร้างความสามัคคีของหมู่คณะและความดีงามของสังคม นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้นำที่ปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญา ย่อมก่อให้เกิดอำนาจทางจิตใจที่จะทำให้ผู้อื่นศรัทธาและเชื่อถือจึงเรียกอำนาจชนิด พิเศษนี้ว่าอำนาจแห่งธรรม เป็นอำนาจอันเกิดการปฏิบัติโดยยึดหลักแห่งความดีความจริงอันถูกต้อง ตามหลักแห่งเหตุผลที่เกิดจากปัญญา ซึ่งผู้นำประเภทนี้จะมีอานุภาพแห่งธรรมในด้านจิตใจ โดยใช้อำนาจในการปกครองผู้อื่นทำให้เกิดความศรัทธาและเชื่อถือ สามารถโน้มน้าวจิตใจผู้อื่นให้คล้อยไปในทางที่ถูกต้อง โดยไม่ใช้อำนาจในการบังคับ ดังนั้นหลักพุทธปรัชญาจึงมีความสำคัญต่อการสร้างเสริมภาวะผู้นำ"

ถวิล ไพรสณฑ์ (2512, หน้า 150)ได้ศึกษาภาวะผู้นำทางการบริหารของนายกเทศมนตรี จากการศึกษา พบว่า "ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนต่อความสำเร็จของผู้นำเทศบาล ในการตอบสนองความต้องการของประชาชน ก็คือ การมีผู้นำทางการบริหารที่มีประสิทธิภาพ ภาวะผู้นำนิยามอย่างง่ายๆ ว่าคือวิธีการที่ทำให้บุคคลแต่ละคนได้รับการกระตุ้นให้บรรลุถึงเป้าหมายของกลุ่ม นี่เป็นความต้องการประการแรกของการบริหารงานที่ประสบความสำเร็จ ภาวะผู้นำจึงมีความเกี่ยวพันกับกระบวนการบริหาร ในฐานะที่เป็นทั้งขั้นตอนและกลยุทธ์ในการที่จะผลักดันงานนั้นสำเร็จไปได้"

รัชตกาญจน์ ดิษฐอ่วม (2544,หน้า 117)ได้ศึกษาเรื่อง ตัวแบบผู้นำองค์การในทศวรรษหน้า ศึกษากรณีบริษัท วิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด ผลการศึกษาพบว่า "คุณลักษณะที่พึงมีของผู้นำสรุปได้จากการวิจัยสำหรับผู้นำองค์การในทศวรรษหน้า ที่มีความสำคัญและจำเป็นสูงสุด 10 อันดับแรกมีดังนี้คือ มีลักษณะความเป็นผู้นำ มีคุณธรรมและจริยธรรม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีวิสัยทัศน์ มีการวางแผนการทำงาน มีวุฒิภาวะ และมีความยุติธรรม"

มนตรี ธีรธรรมพิพัฒน์ (2540,หน้า 200)ได้ศึกษาจริยธรรมกับภาวะผู้นำศึกษาของนักวิชาการรัฐศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยที่มีต่อผู้นำทางการเมือง ผลการศึกษาพบว่า "นักวิชาการรัฐศาสตร์ส่วนมากมีทัศนะสอดคล้องกันในประเด็นการศึกษา ด้านต่างๆ ดังนี้ สภาพของผู้นำควรกำหนดตามรัฐธรรมนูญและการยอมรับของสังคมนั้น ลักษณะผู้นำที่พึงประสงค์คือ ผู้นำแบบประชาธิปไตย วิธีการให้ได้มาซึ่งผู้นำที่มีความชอบธรรมคือ วิธีการแบบประชาธิปไตย เป็นกลไกที่มีเหตุผล ทุกคนควรเคารพความคิด สิทธิเสรีภาพ และมนุษยภาพของกันและกัน ตลอดจนมีส่วนร่ วม

ทางการเมืองและความสามารถตรวจสอบการทำงานของผู้นำ และถอดผู้นำไม่ชอบธรรมได้ จริยธรรมของผู้นำกับจริยธรรมของนักปกครองเป็นหลักตัดสินความถูกผิดในอาชีพทางการเมือง จริยธรรมจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยโครงสร้างระบบกลไก วิธีการในระบอบการปกครองที่ถูกต้องชอบธรรม"

วิจิตร นันทวงศ์ (2544, หน้า 150). ได้ศึกษาเรื่อง แบบภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานีตำรวจ ศึกษาเฉพาะกรณีตำรวจภูธรจังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารพบว่า "ภาวะผู้นำ หมายถึงกระบวนการและสถานการณ์ที่บุคคลได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำว่ามีความสามารถ ในการจูงใจคนให้ทำงานร่วมกันอย่างเต็มใจ เพื่อให้งานประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย ผู้นำจึงต้องมีความรู้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการใช้ความรู้ความสามารถของบุคคล ในองค์กรมาใช้ในการทำงานให้เกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลมากที่สุด"

สนธิ เทพเรณู (2547, หน้า 126) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการฝึกอบรมสำหรับอำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา โดยใช้เทคนิคการศึกษาวิจัยนวัตกรรม EDER Ethnographic Delphi Futures Research) ผลการวิจัยพบว่า คณะลักษณะมาตรฐานด้านวิชาชีพที่เป็นคุณลักษณะเด่น ได้แก่ การบริหารงานด้วยความโปร่งใส รองลงมา คือ ด้านความรู้ ความสามารถในการบริหารงาน ด้านการให้ความสำคัญกับการพัฒนาบุคลากร และด้านการปฏิบัติงานส่วนคุณลักษณะมาตรฐานส่วนบุคคลที่เป็นคุณลักษณะเด่น ได้แก่ด้านความเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพด้านใฝ่รู้ และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และด้านการใช้ข้อมูลสารสนเทศในการปฏิบัติงานในส่วนของรูปแบบวัตกรรมต่างๆ ในการฝึกอบรม ประกอบด้วย องค์ประกอบได้แก่ นโยบายการพัฒนาฝึกอบรม แนวคิดที่เป็นจุดเน้นในการพัฒนาฝึกอบรม การวิเคราะห์คุณลักษณะมาตรฐาน การระบุเป้าหมายการพัฒนาฝึกอบรม หลักการกำหนดรูปแบบการพัฒนาฝึกอบรม การเตรียมความพร้อมและจำแนกกลุ่ม ขั้นตอนและวิธีการพัฒนาฝึกอบรมลักษณะกิจกรรมการปฏิบัติ และการประเมินและติดตามผล สำหรับการพัฒนารูปแบบการฝึกอบรม พบว่าควรเน้นการใช้กระบวนการในวิธีการวิจัยเชิงพัฒนาเป็นนวัตกรรม สำคัญเพื่อปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่องในทุก ๆ องค์ประกอบของการฝึกอบรม

สรุป จากเอกสารและงานวิจัย พอสรุปได้ผู้นำคือบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ได้รับการเลือกตั้งหรือยกย่องจากบุคคลในสังคมเพื่อที่จะนำพาตนเองและสังคมให้บรรลุถึงจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ และต้องมีคุณธรรมประจำใจ ดังปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งผู้นำจะต้องมีหลักธรรม คือ พรหมวิหาร 4,สังหวัตถุ 4,อคติ 4 พละ 5 ของพระราชา,อปริหานิยธรรม 7, ทศพิธราชธรรม 10, และจักรวรรดิธรรม 12 มีประสิทธิภาพด้านใฝ่รู้ และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้ทราบแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล
2. เพื่อให้ทราบหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อให้ทราบการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.7 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอคำนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังนี้

พุทธปรัชญา หมายถึง หลักธรรมคำสั่งสอน ที่ว่าด้วยหลักของความจริงและหลักปฏิบัติบางประการของพุทธศาสนา ที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุและผลด้วยวิธีการของปรัชญา

การพัฒนา หมายถึง การกระทำที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ผู้นำ หมายถึง คุณสมบัติความรู้ความสามารถของบุคคลที่ได้รับการยอมรับแต่งตั้ง ให้เป็นผู้นำกลุ่ม เพื่อปกป้อง หรือทำหน้าที่ของกลุ่มให้มีประสิทธิภาพนำไปสู่ความสำเร็จ ในการดำเนินกิจการขององค์การ การสร้างความมีประสิทธิภาพ เพื่อประสานประโยชน์ในการส่งเสริมด้านการดำเนินงานของหมู่คณะให้บรรลุตามเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้

ภาวะผู้นำ หมายถึง การที่ผู้นำมีอิทธิพลใช้อำนาจหน้าที่เหนือบุคคลอื่น ในการสั่งการให้ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ร่วมงาน หมู่คณะ สร้างความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพื่อให้กระบวนการของกลุ่มบรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้

ไตรสิกขา หมายถึง สิ่งที่จะต้องพิจารณา ใคร่ครวญ ไตร่ตรอง ด้วยความสำรวมระวัง หรือสิ่งที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างท่องแท้แน่นอน และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด 3 อย่าง ได้แก่

สีลสิกขา คือ การศึกษาเรียนรู้วิธีการ การสำรวมระวังกาย วาจา ให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงามด้วยการปฏิบัติการรักษาศีลอย่างเคร่งครัดให้สะอาดบริสุทธิ์อยู่เสมอ

สมาธิสิกขา คือ การฝึกอบรมจิตให้แน่วแน่ตั้งมั่น หรือการทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว จุดเดียว เพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิไม่ส่ายไปส่ายมาให้อยู่ในอารมณ์เดียว

ปัญญาสิกขา คือ การศึกษาในเรื่องของปัญญาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้แจ่มแจ้งชัด ให้รู้รอบ รู้ชัด รู้จริง รู้ทั่ว แล้วใช้ปัญญาพิจารณาอย่างมีเหตุมีผล เพื่อนำไปปฏิบัติใช้ให้ถูกต้องเหมาะสมดีงาม

บทที่ 2
แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล

ผู้นำและภาวะผู้นำปัญหาและปัจจัยความต้องการของมนุษย์ ในการบริหาร การจัดการ การบริการ กิจกรรมต่างๆ ในการครองตน ครองคน และครองงาน ย่อมต้องการในสิ่งที่ตนเองพึงประสงค์ ไม่ว่าจะเป็นความต้องการ ทางชีวภาพและปัจจัยสี่ อันเกิดจากทางร่างกายซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นที่สุดของสังคม ตลอดจนความต้องการแนวโน้มทางความคิดความรู้ความสามารถ ค่านิยมที่ดีงาม ความเปลี่ยนแปลง ความมั่นคงของชุมชน สังคม ความเสมอภาค ความเรียบง่าย ความสมานฉันท์ภายในชุมชน สังคมและประเทศชาติ สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดผู้นำและภาวะผู้นำขึ้น เริ่มจากผู้นำทางครอบครัวมาเป็นผู้นำกลุ่ม ชุมชน สังคม และผู้นำของประเทศชาติ จะเห็นได้ว่าผู้นำมีส่วนเกี่ยวข้องในทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหา ป้องกันปัญหาของชาติ การพัฒนาบุคลากรของประเทศ ปัญหาความขัดแย้งความสามัคคี ปัญหาทางเศรษฐกิจ การบริหาร จัดการ บริการ การวางแผน การจัดองค์การ การอำนวยการ และการรักษาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมถึงการสร้างความศรัทธาปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่ตนเอง และเป็นแบบอย่างที่ดี สร้างความสุขความร่มเย็นให้แก่สังคมได้

2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ ศึกษาและนำแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา ดังนี้

2.2.1 ความหมายของการพัฒนา

คำว่า “พัฒนา” มาจากภาษาสันสกฤตว่า “วฺรฺธน” แปลว่า ความเจริญ มาจากภาษาบาลีว่า “วฑฺฒน” หรือ “วัฒนะ” แปลว่า ความเจริญ ความงอกงาม เพิ่มขยายขึ้น ฝึกฝน ทำให้ยื่นยาวขึ้น และนามาใช้ในภาษาไทย ก็มีความหมายว่า ความเจริญ ความงอกงาม การขยับขยาย สาหรับคาว่า “การพัฒนา” ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายๆท่าน ดังนี้

โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัชฎ์ (2532, หน้า 25) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่น่าจะส่งผลต่อคนส่วนใหญ่ ใน 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออานวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับความเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่อง

ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึงเรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

2. การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกันเราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่และในการพัฒนาก็ต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วย

3. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควร หมายถึงความเป็นธรรม อีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควร ดังนั้นการพัฒนาที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วย

ทิตยา สุวรรณชฎ (2517, หน้า 187-189) ได้อธิบายการพัฒนา ไว้ว่า การพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วยสภาวะการพัฒนาเป็นสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงา เช่นความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ หรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถที่จะนาเอาศักยะของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของไทยไม่สามารถจะใช้รถแทรกเตอร์แบบอเมริกาได้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ได้ประดิษฐ์ “ควายเหล็ก” ขึ้นมาใช้ไถนาในสภาพแวดล้อมของสังคมไทย

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2528, หน้า 1) ได้ให้ความหมายของคำว่า พัฒนา หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้น คือเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า

วิทยากร เชียงกูล (2527, หน้า 17-18) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาที่แท้จริงควรหมาย ถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดี กินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจและความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับการได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษาสิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมและจิตใจทางด้านต่างๆด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่าเป็นการพัฒนา “คุณภาพ” เพื่อที่ให้เห็นว่าการพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับการเพิ่มปริมาณสินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า

พระเทพสาครมุนี (แก้ว สุวณฺณโชโต) 2529, หน้า 155) กล่าวสรุปไว้ว่า การพัฒนา เป็นการกระทำให้เจริญ กระทำให้ก้าวหน้ายิ่งๆขึ้นไป มีศิลปะในการกระทำอะไรลงไป ต้องมีสิ่งที่สวยสด

งดงามตามระเบียบ มีเหตุมีผลอยู่ในนั้น ทาให้มันก้าวหน้ายิ่งๆขึ้นไป พยายามทาให้มันก้าวหน้า พยายามทาให้มันเจริญ อันนี้เรียกว่า มีศิลปะในการพัฒนา

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) (2543, หน้า 2) อธิบายว่า คำว่า พัฒนา หมายถึง การกระทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและการพัฒนาจิตใจ เช่นการพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น แต่ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงที่ใช้ในการพัฒนาจิตนั้น ท่านใช้คาว่า ภาวนา หมายถึง การทาให้มี การทาให้เกิดขึ้น ทาให้เจริญ การอบรมการบาเพ็ญ เช่น คำว่า สมาธิภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือบาเพ็ญสมาธิและคำว่า วิปัสสนาภาวนาคือการเจริญ การอบรมหรือการบาเพ็ญวิปัสสนา

พระไพศาล วิสาโล (2533, หน้า 18-19) อธิบายว่า การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรมจะต้องเอื้ออานวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อานวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม

จำนง อดิวัฒนสิทธิ์ (2548, หน้า 117-118) อธิบายว่า ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การพัฒนาตรงกับคำว่า ภาวนา ซึ่งหมายถึงการทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนะ หรือวัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้า หรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมไปถึง ความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดีไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนะ หมายถึงรกรุงรัง ไม่มีระเบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒโน หมายถึง เป็นคนรกโลก เป็นสิ่ง/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการ อย่างไรก็ตาม คาว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่าและตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาต้องดำเนินไปพร้อมๆกัน 4 ทางคือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมและหรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านปัญญานอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเองและสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวอยู่กับกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นสำคัญ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2543, หน้า 621)ได้กว่าถึงการพัฒนาไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม สรุปได้ว่า มี 4 แนวทาง ดังนี้

1. กายภายภาวนา คือการพัฒนาทางศักยภาพทางกายหรืออินทรีย์ภายในมิให้ก่อโทษแต่ให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์

2. สีลภาวนา คือการพัฒนาด้านพฤติกรรมหรือการแสดงออกทางกายให้มีศีล มีระเบียบวินัย และเป็นมิตรกับสภาพสิ่งแวดล้อม

3. จิตตภาวนา คือการพัฒนาด้านจิตใจให้เข้มแข็งมีคุณธรรมนาชีวิต มีสุขภาพจิตที่มีคุณภาพ และบริสุทธิ์มีความตั้งมั่น ขยันหมั่นเพียร มีสมาธิ มีจิตเบิกบานอยู่เสมอ

4. ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาด้านปัญญา ความนึกคิด ไหวพริบ การแก้ปัญหาต่างๆของตน และคนอื่นด้วยเหตุผลเข้าใจต่อสภาวะต่างๆ ตามความเป็นจริง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2543, หน้า 6-7) ยังได้กล่าวถึงการพัฒนาไว้ในหนังสือทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สรุปความได้ว่า การพัฒนามี 2 ความหมายโดยมีการพัฒนามนุษย์ (Human development) และการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (sciences and technology) ซึ่งเปลี่ยนแนวทางมาเป็นค้นหาความรู้ เพื่อให้มนุษย์ได้ความรู้ที่จะมาจัดความสัมพันธ์ให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างดี โดยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และเทคโนโลยีก็ผลิตและให้บนฐานความคิดใหม่นั้นด้วยแรงจูงใจใหม่ที่ต่างไปอีกแบบหนึ่งเราก็มีวิทยาศาสตร์ได้ ที่เทคโนโลยีได้ แต่มีด้วยฐานความคิดที่ต่างออกไป ทั้งนี้การพัฒนาดังกล่าวมาเกิดขึ้นบนฐานที่ผิดพลาด 3 ระดับ คือ

1. เป็นไปตามกระแสการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืนซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาดตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย

2. ดำเนินการพัฒนาด้วยการกระตุ้นแรงจูงใจที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากผู้นาหรือผู้บริหารประเทศไม่เข้าใจเพียงพอต่อปัจจัยที่ทาให้เกิดการพัฒนาในประเทศที่พัฒนานาหน้ามาก่อน จับเหตุปัจจัยมาผิดพลาด

3. ประชาชนเข้าร่วมกระบวนการพัฒนา โดยไม่มีการศึกษาที่จะเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเป็นปัจจัยที่ดีในกระบวนการพัฒนานั้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺ โต) (2542, หน้า 67-69) ได้กล่าวถึงการพัฒนาไว้ในหนังสือทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺ โต) หมวดพุทธศาสตร์ สรุปว่า บุคคลพึงพัฒนาจากภายในมาสู่ภายนอก คือจะต้องพัฒนาในด้านพฤติกรรมให้มีระเบียบวินัยในตนก่อน หมายถึงจะต้องพัฒนาอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิตใจ ให้พร้อมรับมือกับสถานการณ์ความเป็นไปตามเหตุและปัจจัยของธรรมดาอันเกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตประจาวันของแต่ละบุคคล ดังนั้น การพัฒนาจึงรวมไปถึง การพัฒนาด้านบุคลิกภาพที่แสดงออก คือ เป็นคนกินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น การพัฒนาในด้านความประพฤติคือคบหาเสวนาเป็น สังคมเป็น พูดเป็น สื่อสารเป็น การพัฒนาด้านจิตใจ คือ วางท่าทีต่อเรื่องที่เหตุขึ้นเป็น ฉลาดและทาใจเป็น และมีปัญญาที่จะคิดเป็น แก้ปัญญาเป็น ตลอดจนรู้จักดับทุกข์เป็น

สนธยา พลศรี (2545, หน้า 5-6) กล่าวไว้ว่า เมื่อการพัฒนาถูกกำหนดความหมายจากหลายแหล่งและหลายสาขาวิชา ทาให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการ แต่ลักษณะที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้

1. เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสมอันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

2. มีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลาดับขั้นตอนและอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลาดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

3. มีลักษณะเป็นพลวัต คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่งแต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้า ๆ ปริมาณมาก หรือน้อยก็ได้

4. เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลง ใครด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้นไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

5. เป็นวิธีการ การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นามาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเมืองการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

6. เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิด หรือเป็นเพียงแนวคิดหรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

7. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่าง ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช่การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

8. ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุขเพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

9. มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุง

เปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาใหม่ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

2.1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีที่สามารถนำมาใช้ประยุกต์ใช้โดยสามารถเชื่อมโยงถึงองค์ประกอบ และลักษณะของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น ดังนี้

1) ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development Potential Diffusion Theory)

ธนพรรณ ธานี (2541, หน้า126) กล่าวว่า ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจายได้ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยที่มีแนวโน้มว่าชุมชนใด จะเป็นชุมชนที่มีความเจริญจะต้องมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดศักยภาพ 6 ประการ ดังนี้

1) ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) มีทรัพยากรธรรมชาติมากมายและต้องมีความรู้ในการจัดการ ดังนั้นตัวแปรร่วมการอบรมจึงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

2) ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) ประชาชนของชุมชนต้องมีความรู้ มีทักษะและเทคโนโลยี ย่อมทำให้ชุมชนเจริญขึ้น

3) องค์กรทางสังคม (Social Organization) ชุมชนใดมีองค์กรทางสังคมมาก และมีความเข้มแข็งทางโครงสร้าง และการจัดการย่อมมีศักยภาพในการพัฒนาสูงกว่า

4) ภาวะผู้นำ (Social Leadership) ชุมชนใดมีผู้นำย่อมมีศักยภาพสูงกว่าแต่ก็ขึ้นอยู่กับสภาพการปฏิบัติงานของผู้นำว่ามีคุณภาพเพียงใด ในการสร้างกระบวนการจัดระเบียบสภาพภายในองค์กรของตนเอง ให้มีแผนการปฏิบัติให้เป็นไปด้วยกัน การฝึกอบรมจึงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

5) เครือข่ายของ นวัตกรรม (Network and Innovation) ชุมชนในที่มีชาวบ้านติดต่อกับข้าราชการ และภายนอกมากย่อมมีศักยภาพในการจัดการมากกว่า

6) การฝึกอบรม (Training) ชุมชนใดมีประชากรมารับการอบรมสูงมากเท่าใดก็ยิ่งทำให้ชุมชนนั้น มีการพัฒนาสูงกว่าเพราะรู้จักเอาประโยชน์ รู้จักการจัดการมากกว่า

2) ทฤษฎีตัวแบบในการพัฒนา (Development Model Theory)

ธนพรรณ ธานี (2541, หน้า 85 -89) กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงมีขั้นตอน ดังนี้

1) ขั้นสร้างแรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลง กิจกรรมที่ต้องทำ มีดังนี้

1.1 การผ่อนคลายสถานการณ์ หรือสร้างสถานการณ์ขึ้นมา เพื่อให้เกิดการขัดแย้งกับความเชื่อของเขา

1.2 การสร้างความรู้สึกสำนึกคิด ซึ่งเป็นกระบวนการปฏิบัติตอบสถานการณ์ในการผ่อนคลายสถานการณ์

1.3 การสร้างความปลอดภัยทางจิตวิทยาด้วยการจำกัดเครื่องกีดขวางการเปลี่ยนแปลง

2) ขั้นสร้างแนวทางใหม่ กิจกรรมที่ต้องทำ คือ การเสนอความรู้ ความคิดแนวทางซึ่งเป็นสิ่งที่นักพัฒนา ต้องการให้คนที่ตนจะพัฒนาเข้ามาในชุมชนให้มาก ให้เขาได้เรียนรู้ทำความเข้าใจคัดเลือกและรับเอาไว้เป็นของเขา

3) ขั้นสร้างความมั่นคง และผสมผสานสิ่งที่เปลี่ยนแปลงแล้วเข้าด้วยกัน กิจกรรมที่จะต้องปฏิบัติได้แก่การผสมผสานของใหม่ต่างๆ เช่น ความคิด ค่านิยม ทัศนคติ เข้ามาเป็นบุคลิกภาพของบุคคลที่เราจะพัฒนาและการผสมผสานสิ่งที่ได้เรียนรู้ใหม่ๆ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2541, หน้า 85-89) กล่าวว่า เป้าหมายการพัฒนา คือ การทำให้หน่วยของสังคมหรือตัวสังคมเองทั้งสังคม กลายเป็นหน่วยสมบูรณ์ในตัวเอง คือ เมื่อแต่ละหน่วยสังคมได้รับการพัฒนามาจนถึงระดับหนึ่งความสามารถนั้น อยู่ตัวไม่สูญหายไปได้และยังมีพื้นฐานเพียงพอสำหรับการที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าต่อไป เรียกความเจริญเติบโตชนิดที่ตนเองสามารถรักษาไว้ได้ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สามารถผลิตเครื่องอุปโภค บริโภค ให้พอกับความต้องการและความสามารถนั้น ยังคงอยู่ไม่สูญหายไปได้ และมีพื้นฐานเพียงพอที่จะพัฒนาตัวเองให้ก้าวหน้าไป จนทำให้สมาชิกมีมาตรฐานที่ดีขึ้น หรือเพิ่มโอกาสชีวิตให้ดีขึ้น เป็นลักษณะการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวตั้ง และต้องกระจายความอยู่ดีกินดีให้ทั่วสังคม เป็นลักษณะการพัฒนาตามแนวนอน ในขณะที่บุคคลนั้นได้รับการศึกษาอบรมด้านต่างๆ ระดับหนึ่ง จนมีความสามารถหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้และอยู่ในฐานะพร้อมที่จะยกฐานะให้สูงขึ้นเรื่อยๆ ถือว่าเป็นการพัฒนาสมบูรณ์แล้ว และสังคมที่สมาชิกอยู่ในภาวะเช่นนี้ เรียกว่า หน่วยที่สามารถจะพัฒนาตนเองได้ เช่นด้านเศรษฐกิจ ต้องพัฒนา 4 องค์ประกอบ

1) ตำแหน่งทางสังคม ยกระดับสถานภาพของผู้ผลิตผู้บริโภค

2) หน้าที่พัฒนาให้ผู้เกี่ยวข้องมีประสิทธิภาพในการผลิต ให้พออยู่พอกินชีวิตดีขึ้น

3) แบบพฤติกรรม สร้างแบบพฤติกรรมให้สอดคล้องกับหน้าที่ และสถานภาพของผู้ผลิตผู้บริโภค

4) แบบแผนเกี่ยวกับความเชื่อ อุดมคติ ค่านิยม สัญลักษณ์ คุณธรรมบรรทัดฐาน วิถีประชาจารีตประเพณี กฎหมาย

5) องค์ประกอบทางวัตถุ สร้างวัตถุให้เอื้ออำนวยต่อการสร้างสถานภาพ หน้าที่และแบบแผนพฤติกรรม โดยแต่ละด้านสัมพันธ์กันเองภายในองค์ประกอบ และสัมพันธ์กันระหว่างด้านต่างๆ การพัฒนาจึงครบสมบูรณ์ มิฉะนั้นแล้ว แต่ละด้านหรือแต่ละองค์ประกอบของด้านที่ไม่ได้รับการพัฒนาจักเป็นอุปสรรค หรือเป็นแรงสนับสนุนการพัฒนา

จากทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาการแพร่กระจาย และทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาการแพร่กระจาย และทฤษฎีเครือข่าย นวัตกรรมผู้วิจัยสรุปเป็นแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ คือ

การพัฒนาจะเกิดขึ้นได้หากคนได้รับการศึกษาและรู้จักใช้ ทรัพยากรธรรม ชาติที่มีอยู่ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ภายในองค์การหรือสังคมใดที่มีผู้นำที่มีคุณภาพ มีการติดต่อสื่อสารที่ดี มีผู้นำที่เฉลียวฉลาด มีวิสัยทัศน์กว้างไกล หรือการที่คนในสังคมได้รับการฝึกอบรม ทำให้เกิดความรู้ ความชำนาญในด้านต่างๆ เพิ่มมากขึ้น จะช่วยทำให้สังคมเกิดการพัฒนาที่สูงขึ้นและมีประสิทธิภาพสูงขึ้น และองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนหรือประชาคม คือ องค์ประกอบด้านพื้นที่ ซึ่งลักษณะของพื้นที่แต่ละแห่งที่ แตกต่างกัน จะก่อให้เกิดการบริหารงานจัดการและการพัฒนาชุมชนที่แตกต่างกัน องค์ประกอบด้านพื้นที่ที่สำคัญมี 4 ด้าน ดังนี้

1) ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นที่เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถมีองค์การบริหารส่วนตำบลที่เข้มแข็ง

2) ประชาคมเป็นองค์กรทางสังคมที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3) การติดต่อประสานงานกับหน่วยราชการในพื้นที่ตลอดเวลา

4) การฝึกอบรมให้ความรู้แก่ประชาชนอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอจะนำไปสู่การพัฒนา

2.2 ความหมายของผู้นำ

ความหมาย **“ผู้นำ”** ตามหลักพุทธปรัชญาคือ บุคคลที่เข้ามาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยที่ว่า จะเป็นการอยู่รวมกันก็ตาม หรือการทำงานร่วมกันก็ตาม เพื่อให้งานไปสู่จุดมุ่งหมายที่ดีงาม และสำเร็จตามความประสงค์

การที่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งจะขึ้นมาเป็นผู้นำได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้ถึงองค์ประกอบของความเป็นผู้นำ หมายความว่า จะต้องรู้ถึงคุณสมบัติของผู้นำ ซึ่งมีหลายอย่าง หลายด้าน และหลายประการ คือผู้นำจะต้องมีความรู้ความสามารถ มีวิสัยทัศน์ที่ดีในการทำงาน ที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นให้มีประสิทธิภาพ และสัมฤทธิ์ผลได้

ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงผู้นำหรือภาวะผู้นำในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้าถือเป็นผู้นำคนแรก ก่อนที่เราจะกล่าวถึงคุณสมบัติความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำโดยทั่ว ๆ ไป จะขอกล่าวถึงคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าก่อน เพราะว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงมีพระนามว่าเป็น **นายโก** หรือนายก และ **วินายโก** หรือ*วินายก* ไวพจน์อย่างหนึ่งที่เรียกพระพุทธเจ้าก็คือนายก ซึ่งแปลว่า **ผู้นำ** บัดนี้เรานำคำนี้มาใช้เรียกผู้นำ เช่น นายกรัฐมนตรี ตรงกับคำศัพท์ที่นิยมเรียกพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายก และเป็นวินายก พระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำหรือนายกนั้น ทรงมีคุณสมบัติอย่างไร? เรื่องนี้ไม่อาจจะบรรยายได้โดยละเอียดแต่จะกล่าวถึงลักษณะที่เด่นๆ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เอง

ประการแรก พระพุทธองค์ตรัสว่า “เราเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร สัตว์ทั้งหลายก็พ้นไปได้จากทุกข์ทั้งปวง”

พุทธพจน์นี้ เป็นข้อที่แสดงความเป็นผู้นำ แต่ไม่มีคำว่า ผู้นำ อยู่ในคำตรัสนี้ ถึงเข้าใจว่า ความเป็นกัลยาณมิตรนี่แหละคือลักษณะสำคัญที่เด่นของความเป็นผู้นำ

จุดเด่น หรือสาระสำคัญของพระพุทธพจน์นี้ก็คือว่า ผู้นำนั้นเป็นผู้ที่ทำเพื่อประโยชน์แก่เขา โดยเฉพาะสำหรับพระพุทธเจ้า ก็คือ เพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ หรือมนุษยชาติทั้งปวง ถ้ามองในวงแคบเข้ามา ก็คือ ผู้นำนั้นเป็นผู้ที่ตั้งใจทำเพื่อประโยชน์แก่หมู่ชนแก่ญาติมิตร เพื่อนร่วมชุมชน เพื่อนร่วมชาติ เพื่อนร่วมสังคม หรือแก่องค์กรนั้น (แต่องค์กรต่าง ๆ ที่มีขึ้น ก็เพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ แก่เพื่อนมนุษย์ แก่สังคมนั่นเอง) เพราะฉะนั้น หลักสำคัญก็คือ เป็นกัลยาณมิตรในสาระว่า “ทำเพื่อประโยชน์แก่เขา”

ประการที่ 2 ความเป็นผู้นำของพระพุทธเจ้านั้น แสดงออกในลักษณะอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นผู้ค้นพบมรรคาหรือค้นพบทาง ทรงเป็นผู้รู้ทางและทรงบอกทางให้ ทางนั้นเพื่ออะไรก็เพื่อไปสู่จุดหมาย หมายความว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สามารถที่จะช่วยให้คนไปถึงจุดหมายได้ เพราะว่าคนทั้งหลายต้องการไปให้ถึงจุดหมายได้ เพราะว่าคนทั้งหลายต้องการไปให้ถึงจุดหมายนั้น แต่เขาไม่รู้ทางไม่มีวิธีที่จะไปให้ถึง พระพุทธเจ้าทรงค้นพบมรรคา คือ ทางที่จะไปสู่จุดหมาย แล้วก็มาช่วยบอกกล่าวชี้นำหรือบอกทางให้ เป็นเหมือนมัคคุเทศก์ ทำให้บุคคลอื่นสามารถร่วมเดินทางหรือโดยสารไป ท่านใช้คำว่า “มาร่วมสมทบ” หรือ “ตามมาสมทบ” เดินทางไปสู่จุดหมาย ทั้งนี้หมายความว่า ผู้นำจะต้องรู้จุดหมายชัดเจน และรู้ทางที่จะดำเนินไปสู่จุดหมายนั้น

ประการที่ 3 พระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะอีกอย่างหนึ่งแห่งความเป็นผู้นำ ซึ่งแสดงออกในคำตรัสเป็นบางครั้ง คือ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่ช่วยให้คนทั้งหลายได้ศึกษา เรียนรู้ หรือฝึกฝนตนเองจนกระทั่งเขาสามารถที่จะข้ามพ้นความทุกข์หรือปัญหาไปถึงจุดหมายได้ ข้อนี้ หมายความว่าผู้นำไม่ได้มาหยิบยื่นอะไรให้แก่ผู้อื่นโดยตรง แต่มาช่วยให้คนอื่นได้ฝึกฝนตนได้เรียนรู้ จนสามารถพึ่งตนเองได้ และช่วยตนเองให้พ้นปัญหาไปได้ หรือทำได้สำเร็จบรรลุจุดหมาย (พระธรรมปิฎก 2546, หน้า 6-8.)

ดังได้กล่าวแล้วว่า คุณสมบัติความเป็นผู้นำจะต้องมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบต่างๆ จึงจะทำให้งานบรรลุตามเป้าหมาย ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ เพื่อประโยชน์ที่ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ในที่นี้จะข้ามคุณสมบัติในตัวผู้นำเองไปก่อน โดยจะขอเน้นในแง่ของคุณสมบัติในความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ที่ร่วมไปด้วยกัน เพราะข้อนี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่แสดงถึงการนำอย่างแท้จริง

ในความสัมพันธ์กับผู้ที่มาร่วมไปด้วยนี้ ผู้นำนั้นมีหน้าที่ที่จะมาประสานและไม่ใช่มาประสานเฉยๆแต่มาประสานให้พากันไปโดยเดินหน้าหรือมุ่งหน้าไปสู่จุดหมายปลายทางให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กลุ่มประสบผลสำเร็จได้

ในการประสานตัวผู้นำเข้ากับคนที่ร่วมไปด้วยนั้น ก็รวมถึงการประสานกับคน คือ ประสานคนที่อยู่ด้วยกันทั้งหมดนั้นให้เข้ากันและร่วมกันไปได้ และการประสานคนกับสิ่งที่จะทำแต่เริ่มต้น การประสานตัวผู้นำเองกับคนที่ร่วมไปด้วยเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เรียกว่าเป็นแกนทีเดียว ถ้าไม่มีคุณสมบัตินี้แล้วก็จะไม่สามารถประสานอย่างอื่นได้

การประสานตัวผู้นำกับผู้ที่จะร่วมไปด้วยนี้จะทำอย่างไร? ก็เริ่มต้นด้วยการที่ตนเองจะต้องมีคุณความดี ความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์มาก จนเรียกได้ว่าเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งทำให้เขาเกิดศรัทธา ศรัทธานี้หมายความว่า ความมั่นใจ คือ ความมั่นใจในตัวผู้นำ ที่เชื่อว่า ท่านผู้นี้จะสามารถแก้ปัญหา นำพาพวกเราไปได้ให้ถึงจุดหมาย ซึ่งทำให้พอใจ เต็มใจ และอยากจะร่วมไปด้วย

ถ้ามีความมั่นใจนี้ คือเกิดศรัทธาขึ้นมาแล้ว ศรัทธานั้นก็จะเป็นเครื่องนำเอาผู้ที่จะร่วมไปด้วยเข้ามาประสานกับตัวผู้นำ คือ เขาพร้อมที่จะยอมรับฟัง และแม้แต่เชื่อถือเป็นต้น หมายความว่าศรัทธาเกิดขึ้นก็ทำให้เขายกบุคคลนั้นเป็นผู้นำ คือ ผู้นำไม่ต้องไปแสดงตัวกับเขาว่าเป็นผู้นำ แต่จะเป็นผู้นำโดยเขาอยากให้มานำเขาไป ถ้าเป็นผู้นำโดยเขาอยากจะให้นำจะดีที่สุด หมายความว่าเขามีศรัทธาอย่างแท้จริงที่จะร่วมไปด้วย เท่ากับเขาร่วมกัน ยกขึ้นเป็นผู้นำ นี่เป็นประการที่ 1

ข้อต่อไป นอกจากว่าเขาจะศรัทธามีความมั่นใจในตัวผู้นำแล้ว ผู้นำก็จะทำให้เขาเกิดความมั่นใจในตัวเขาเองว่าเขามีศักยภาพ มีทุนแห่งความสามารถที่จะเอามาปรับเอามาจัดเอามาพัฒนาให้สามารถทำกิจการงานนี้ให้สำเร็จ คือสามารถร่วมไปด้วยกันได้ (แต่ต้องระวังอย่าให้กลายเป็นมั่นใจแบบลำพองตัวว่าเก่งดีสมบูรณ์แล้ว) ข้อนี้ก็สำคัญมากเหมือนกัน และถือว่าเป็นการประสานอย่างหนึ่งโดยมุ่งที่ตัวเขาเอง ให้เขามีความมั่นใจในตนเองที่จะมาร่วมไปด้วยกัน

นอกจากนั้นก็คือ ช่วยให้เขาประสานกันเอง คือชักนำให้เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ทั้งประสานมือและประสานใจหรือร่วมมือร่วมใจกัน ข้อนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก คือการที่ว่าทำอย่างไรจะให้คนที่อยู่ร่วมกันในองค์การหนึ่งๆ มีความสามัคคีกลมเกลียว มีความพร้อมเพรียง มีใจเป็นหนึ่งใจเดียวกันรวมจิตรวมความคิด รวมใจมุ่งประสานสู่จุดหมายอันเดียว เป็นหลักใหญ่ที่สำคัญจะต้องนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้มากมาย

ประการต่อไปคือ นอกจากให้เขามีความมั่นใจในตนเองแล้ว ก็ให้เขามีความมั่นใจในงานหรือในสิ่งที่ทำด้วยว่าสิ่งนี้ดีแน่ งานนี้จะทำให้เกิดประโยชน์ตามที่มุ่งหมายอย่างแท้จริง ให้เขาเกิดความมั่นใจในคุณค่าและประโยชน์ของสิ่งที่จะทำหรืองานนั้น จนเขาอยากจะทำและเกิดความรักงาน เมื่อเขาเกิดความรักงานแล้วก็จะตั้งใจทำงาน

นอกจากความรักงาน และตั้งใจทำงานแล้วก็ประสานความตั้งใจทำงานนั้นเข้ากับความมีกำลังใจในการทำงานด้วย คือ ให้เกิดกำลังใจ ซึ่งจะทำให้มีความกระตือรือร้น มีความตื่นตัว ที่ทางพระเรียกว่า มีความไม่ประมาท ไม่ให้เป็นคนเฉื่อยชา ความจริงเมื่อรักงานแล้วก็ทำให้พร้อมที่จะมีกำลังใจ แต่บางทีถ้าไม่หนุนขึ้นก็อาจจะชักเหยาะแหยะลงได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จะต้องให้มีพร้อมทั้งรักงานตั้งใจทำงานและมีกำลังใจเข้มแข็งที่จะสู้งาน บุกฝ่าไปข้างหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ท้อถอย ไม่ท้อแท้หมดกำลังใจ

อีกประการหนึ่ง ในการทำงาน ตลอดจนในการเป็นอยู่ทั่วๆไป ผู้นำนั้นมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่คนที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือคนที่ร่วมไปด้วยกันกับตน เพราะฉะนั้นผู้นำจึงต้องพยายามให้คนที่มาร่วมงานหรือร่วมอยู่ ได้พัฒนาตัวของเขาเองอยู่เสมอ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ไม่ใช่เพียงให้เขามาสละกำลังร่วมทำงาน แต่จะต้องหาวิธีการร่วมส่งเสริมสนับสนุนเอื้อโอกาสให้เขาพัฒนาตัวเองให้มีความเจริญงอกงามขึ้น เช่นว่า เก่งขึ้น ดีขึ้น ทำงานได้ผลดียิ่งขึ้น มีความสุขมากขึ้น มีชีวิตที่ดีงาม บรรลุประโยชน์สุขที่แท้จริงมากยิ่งขึ้น

การพัฒนาตนเองของคนก็จะมีผลต่องานด้วย โดยมาช่วยให้เขาทำงานได้ผลดี มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น แต่ที่แท้ไม่ใช่แค่นั้นจะต้องไปให้ถึงประโยชน์สุขแห่งชีวิตของเขา คือ ให้ชีวิตของเขาก็ได้ด้วย ทั้งได้ความดีงาม ได้ความเจริญ ได้ความสุขและได้พัฒนายิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้น การเป็นผู้นำจึงหมายถึงการมีสายตาที่มองทั้งที่งานและมองทั้งที่คนควบคู่กัน ซึ่งจะเข้าหลักที่สำคัญต่อไป

ความหมายของคำว่า “ผู้นำ” โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่ามีความหมายที่แตกต่างกันออกไป ตามความเห็นของแต่ละบุคคล ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ ตามทัศนะของนักวิชาการหลายท่านมากล่าวไว้ เพื่อมาเป็นกรอบแนวความคิด ในการวิจัย ดังต่อไปนี้

ความหมายผู้นำนั้นกว้างขวางมาก ซึ่งตามความคิดเห็นของบุคคลโดยทั่วไปมักจะหมายถึงบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยงานหรือเป็นผู้บริหาร อย่างไรก็ดี นักการศึกษา นักบริหาร นักวิชาการ และผู้ทรงคุณวุฒิทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้ให้คำจำกัดความหรือความหมายของผู้นำไว้ในหลายลักษณะ ทั้งลักษณะของการเกิดผู้นำ ผู้นำในแง่ของการมีบทบาท ผู้นำในทางปฏิบัติ หรือผู้นำในการใช้อำนาจอิทธิพล ผู้นำในด้านความรับผิดชอบ ซึ่งได้รวบรวมและสรุปแนวความคิดอันเกี่ยวกับผู้นำ คือ บุคคลที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งใน 5 อย่างดังต่อไปนี้

1.มีบทบาทหรือมีอิทธิพลต่อคนในหน่วยงานมากกว่าผู้อื่น

2.มีบทบาทเหนือบุคคลอื่นๆ

3.มีบทบาทสำคัญที่สุดที่ทำให้หน่วยงานบรรลุเป้าหมาย

4.ได้รับเลือกจากผู้อื่นให้เป็นผู้นำ

5. เป็นหัวหน้าของกลุ่ม (เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, 2540, หน้า 40).

ผู้นำ คือบุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพล เหนือคนอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายในการทำงาน ผู้นำอาจเป็นคนๆเดียวกับผู้บริหารก็ได้ ดังนั้น ในกลุ่มหรือองค์กรหนึ่งๆอาจมีผู้นำหลายคน นอกเหนือไปจากผู้บริหารหรือหัวหน้าซึ่งเป็นผู้นำโดยตำแหน่ง (สุรศักดิ์ ม่วงทอง, 2543 หน้า 59).

ผู้นำ คือผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถใช้ความรู้นั้นช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง (ทวี ทิมขำ , 2528, หน้า 171).

ผู้นำ คือบุคคลที่ได้รับการแต่ตั้ง หรือได้รับการยอมรับว่าให้เป็นผู้นำ ผู้ตัดสิน เพราะมีความสามารถในการปกครอง บังคับบัญชา หรือกลุ่มเป็นไปในทางที่ดี หรือในทางที่ชั่วก็ได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าบุคคลที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่น (ประพันธ์ สุริหาร, 2535, หน้า 125).

ผู้นำ คือบุคคลซึ่งมีลักษณะและคุณสมบัติเหมาะสมที่จะชักจูงใจและแนะนำคนอื่นให้ทำงานได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของกลุ่ม (โสภา ชูพิกุลชัย 2515, หน้า 219).

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ ได้ให้ความหมายของคำว่า ผู้นำ ไว้ 5 ประการ ดังนี้

1.ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลในทางที่ถูกต้องต่อการกระทำของผู้อื่น

2.ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลในทางที่ถูกต้องต่อการกระ ทำของผู้อื่นมากกว่าคนอื่นในกลุ่มที่เขาปฏิบัติงานอยู่

3.ผู้นำ คือ ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มเพื่อเป็นหัวหน้า

4.ผู้นำ คือ ผู้ที่ใช้อิทธิพลในการกำหนดเป้าหมายให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

5.ผู้นำ คือ ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งในสำนักงานและมีอิทธิพลในตัวสูง (นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, 2534, หน้า 95).

ภิญโญ สาธร (2526, หน้า 259).ได้กล่าวไว้ว่า **ผู้นำ** มีความหมาย 3 ประการ คือ

1. ผู้นำ คือบุคคลใดบุคคลหนึ่งในกลุ่มหลายๆคน ที่มีอำนาจอิทธิพลหรือความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการหรือคำสั่งของเขาได้ผู้มีอิทธิพลเหนือการปฏิบัติงานหรือพฤติกรรมของผู้อื่น ภาวะผู้นำเกี่ยวกับความเป็นภาวะผู้นำมากหรือน้อยเพียงใดขึ้นอยู่ที่ความมากน้อยของอำนาจอิทธิพล หรือความสามารถในการจูงใจคน

2. ผู้นำ คือ บุคคลที่มีอำนาจเหนือในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

3. ผู้นำแตกต่างจากหัวหน้า หรือผู้บริหาร คนสองคนนี้อาจเป็นคนเดียวกันก็ได้ แต่ไม่จำเป็นเสมอไป หัวหน้าหรือผู้บริหารหลายคนมีอำนาจหน้าที่โดยตำแหน่ง แต่อาจไม่ใช่ผู้นำที่แท้จริงของกลุ่มผู้นำที่แท้จริง อาจเป็นคนอื่นซึ่งไม่ใช่หัวหน้าหรือผู้บริหาร แต่มีอำนาจมีอิทธิพล และมี

ความสามารถจูงใจคนให้ประพฤติปฏิบัติตาม ความคิดเห็นความต้องการ หรือคำสั่งของตนได้ทั้งๆ ที่ไม่มีอำนาจหน้าที่โดยตำแหน่งใดๆ

ผู้นำ คือ ผู้ที่มีบุคลิกลักษณะคุณสมบัติเด่นกว่าผู้อื่นในกลุ่ม และมีอิทธิพลมากกว่าบุคคลอื่นๆ ในหน่วยงาน ทั้งสามารถสร้างความมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลให้เกิดขึ้นแก่หน่วยงานนั้นๆได้ ดังนั้น ผู้นำจึงหมายถึง บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งได้รับบทบาทเป็นผู้บริหารประสานประโยชน์ในกลุ่ม เสมือนเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มซึ่งมีอิทธิพลและอำนาจ สามารถบังคับบัญชาบุคคลในกลุ่มให้ปฏิบัติงานจนบรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ (ยุงยุทธ เกษสาคร 2533, หน้า 36).

ผู้นำ คือ บุคคลในกลุ่มซึ่งได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ควบคุม หรือประสานงานกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับภารกิจของกลุ่ม

ผู้นำ คือบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ สอดคล้องกับสถานการณ์ที่กลุ่มยอมรับนับถือ และมอบความไว้วางใจให้นำสมาชิกไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วยความราบรื่นเรียบร้อย น้อย สุปิงคลัด 2537, หน้า 4).

ผู้นำ คือ บุคคลซึ่งมีลักษณะและคุณสมบัติเหมาะสมที่ชักจูงใจ และแนะนำคนอื่นให้ทำงานได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โสภา ชูพิกุลชัย 2515), หน้า 219.

กล่าวโดยสรุป ผู้นำ คือคุณสมบัติความสามารถของบุคคลที่ได้รับการยอมรับ หรือถูกเลือกให้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้นำกลุ่ม เพื่อปกป้องหรือทำหน้าที่ของกลุ่มให้มีประสิทธิภาพนำไปสู่ความสำเร็จได้

2.3 ความหมายของภาวะผู้นำ

โดยทั่วไปความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะผู้นำอาจจะทำให้เห็นถึงอำนาจผู้นำที่มีต่อกระบวนการทางสังคม การแสดงบทบาทหน้าที่ผู้นำต่างๆ เช่น ผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางการทหาร ผู้นำประเทศชาติ และผู้นำทางศาสนาต่างๆ โดยการใช้อำนาจหน้าที่หรืออิทธิพลสามารถโน้มน้าวจิตใจ ชักจูง ชี้แนะให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้แสดงพฤติกรรมอันมีผลต่อความสำเร็จ หรือความล้มเหลว การเป็นผู้นำนั้น เป็นสิ่งที่จะว่ายากก็ยาก จะว่าง่ายก็ง่าย เพราะเหตุว่าผู้นำนั้นจะต้องมีทั้งความรู้และความสามารถในการบริหารงานนั้น ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า การที่จะเป็นผู้นำได้นั้น จะต้องอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์

ภาวะผู้นำนั้นถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านของการพัฒนา นับตั้งแต่สถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันแรกและเป็นจุดเริ่มต้นของชีวิต หากหัวหน้าครอบครัวไม่มีภาวะของความเป็นผู้นำแล้ว ครอบครัวก็อาจประสบกับปัญหาได้ และจากสถาบันครอบครัวก็จะขยายออกไปในสถาบันสังคม ไม่ว่าจะเป็นสถาบันการศึกษา สถานที่ทำงานองค์การต่างๆ เช่น การบริหาร การจัดการ การบริการ

การวางแผน การอำนวยการ ตลอดการวางแผนในส่วนของรัฐบาล การปกครองตน ครองคนและครองงาน ถ้าผู้นำปราศจากภาวะของความเป็นผู้นำแล้วการบริหารกิจการต่าง ๆ ก็ไม่อาจสัมฤทธิ์ผลได้

จอนน์ เอ็ม. และ โรเบิรด์ วี. เฟรสธัส (1960:92) กล่าวว่า ภาวะผู้นำคือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพลหรืออำนาจหน้าที่ ในความสัมพันธ์ที่มีอยู่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อให้ปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

จอร์จ อาร์. เทอรี (1966 : 493) เห็นว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง กิจกรรมของการใช้อิทธิพลต่อบุคคล หรือผู้ร่วมงาน ให้ปฏิบัติงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มหรือองค์กร

แดลตัน อี. แมคฟาร์แลนด์ (1970:303) ได้ให้ความหมายภาวะผู้นำว่า หมายถึง ความสามารถที่จะชี้แนะ สั่งการ หรืออำนวยการ หรือใช้อิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่น เพื่อให้มุ่งไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้

ฮาโรลด์ เอฟ. กอร์ทเนอร์ (1997:238) เสนอว่า ภาวะผู้นำคือ ความสามารถที่จะแสดงอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่นในกลุ่ม หรือในองค์กร เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพล หรืออำนาจหน้าที่ในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในหมู่คณะ เพื่อความสมหวังตามเป้าหมายหรือจุดประสงค์ร่วมกันที่ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ”

ภาวะผู้นำ คือ มารยาท หรือพฤติกรรมของการใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นให้ปฏิบัติงานด้วยความเต็มใจ เพื่อดำเนินกิจกรรมให้สำเร็จโดยการใช้กระบวนการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน

ภาวะผู้นำ คือ กระบวนการมิใช่บุคคล เป็นกระบวนการของการมีอิทธิพลเหนือกลุ่ม เพื่อการกำหนดเป้าหมาย และการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม (นงลักษณ์ สิทธิวัฒนพันธ์ 2544, หน้า 2).

ภาวะผู้นำ คือศิลปะหรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จะจูงใจ หรือใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่างๆเพื่อปฏิบัติการ และอำนวยการ โดยการใช้กระบวนการสื่อความหมาย หรือติดต่อกันและกันให้ร่วมใจกันกับตน ดำเนินการจนกระทั้งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การดำเนินจะเป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ได้” (กิติ ตยัคคานนท์ , 2543, หน้า 22).

ภาวะผู้นำ หมายถึง กระบวนการที่ผู้นำใช้อิทธิพลเหนืออำนาจหน้าที่ เพื่อให้ผู้อื่นยินยอมปฏิบัติตามเป้าหมายของกลุ่ม โดยใช้กระบวนการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุตามจุดประสงค์ขององค์กรที่ตั้งไว้ (ธีรยุทธ อุทธา, 2546, หน้า 12).

ภาวะผู้นำ คือความสามารถ ในการจัดการให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม คอยทำงานร่วมกับกลุ่ม และยังหมายความรวมถึงอำนาจหน้าที่ ที่ติดมากับตำแหน่งผู้บังคับบัญชาด้วย นี้จะมีค่าเมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาเคารพและเชื่อถือในตัวผู้บังคับบัญชา (วิฑูรย์ สิมะโชคดี 2538, หน้า 104).

โดยสรุป **ภาวะผู้นำ** หมายถึง คุณลักษณะพิเศษหรือส่วนตัวของบุคคลที่มีความรอบรู้ ความสามารถ ความคิดริเริ่ม มีทักษะวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีประสบการณ์มาก มีจิตใจหนักแน่นกล้าในการตัดสินใจ ส่งเสริมในด้านการดำเนินการของหมู่คณะให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดผลสัมฤทธิ์บรรลุตามเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้

2.4 บทบาทหน้าที่ของผู้นำ

บทบาทหน้าที่ความต้องการมีแรงจูงใจที่เกิดจากผู้นำที่ดี ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะสร้างความพึงพอใจให้เกิดแก่สมาชิกในหมู่คณะ การทำงานที่ประสบผลสำเร็จจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการทำงานร่วมกัน ในการวางแผนการบริหารตามนโยบายที่ตั้งเอาไว้ ผู้นำที่เข้ามาดำรงตำแหน่งย่อมต้องมีบทบาทหน้าที่ที่รับผิดชอบในการบริหาร การจัดการ การบริการ หรือกิจการต่างๆ ตามฐานะของตนให้บรรลุตามเป้าหมายได้ ฉะนั้นผู้นำจึงต้องมีบทบาทหน้าที่ ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาจะอธิบายต่อไปนี้คือ

1. การเพิ่มความร่วมมือ
2. การเพิ่มความเข้าใจ
3. เน้นเรื่องผลผลิต
4. เป็นตัวแทนส่งเสริมมิตรสัมพันธ์กับชุมชน
5. การแสดงออกซึ่งความเป็นผู้นำของกลุ่ม
6. การจัดองค์การ
7. การประเมินผลด้วยการให้รางวัลและการบริหาร
8. ความริเริ่ม
9. ความเชื่อมั่นในตนเอง

บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหมายให้บุคคลกระทำตามหน้าที่ เช่น เป็นครูสอนต้องสอนนักเรียน เป็นตำรวจต้องพิทักษ์สันติราษฎร์ ทหารต้องเป็นรั้วของชาติ เป็นลูกต้องเชื่อฟังพ่อแม่ เป็นต้น (ณรงค์ เส็งประภา, 2541, หน้า 139).

บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของคุณครู ซึ่งเป็นพฤติกรรมหรือการแสดงออกตามความคาดหวังของตนหรือผู้อื่น หน้าที่ หมายถึง กิจที่จะต้องทำ

หรือวงแห่งกิจการ ซึ่งอาจเป็นการกระทำด้วยจริยธรรม ทำตามกฎหมายหรือทำด้วยความสำนึกของบุคคลนั้นๆ (ฉลอง มาปรีดา 2537, หน้า 14).

หน้าที่ หมายถึง งานที่ผู้นำต้องรับผิดชอบตามที่องค์การกำหนดไว้ มีลักษณะประเภทงานที่ผู้นำจะต้องทำและจะต้องใช้ผู้อื่น คืองานที่ผู้นำจะต้องทำด้วยตนเอง งานประเภทนี้ผู้ใต้บังคับบัญชาทำไม่ได้เพราะขาดข้อมูล ขาดความรู้ ประสบการณ์ยังไม่ถึงขาดการย่อมรับเป็นต้นงาน ที่ต้องใช้ผู้อื่นทำแทน เพราะถ้าผู้นำทำเองก็จะไม่สำเร็จตามเวลาที่กำหนด ถือว่าเป็นการมอบหมายงานแต่ยังคงต้องรับผิดชอบอยู่ (กวี วงค์พุฒ 2536, หน้า 31).

หน้าที่ คือภารกิจที่บุคคลซึ่งเป็นพลเมืองของรัฐต้องปฏิบัติเพื่อความเจริญก้าวหน้า เพื่อความมั่นคงของประเทศ และเพื่อความผาสุกของประชาชนส่วนรวม เพราะบุคคลเมื่ออยู่รวมเป็นสมาชิกในสังคม ก็ย่อมจะมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติซึ่งสังคมกำหนดไว้ด้วย หน้าที่เป็นเรื่องที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับสิทธิ เพราะเป็นการที่บุคคลจะต้อง “ให้” และเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องมี “ความรับผิดชอบ” เป็นสำคัญ (บุญมี แท่นแก้ว 2550, หน้า 98).

นพพงษ์ บุญจิตตราดุลย์ (2534, หน้า 96). ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของผู้นำไว้ 3 ประการ คือ

1. เป็นผู้รักษาหรือประสานให้สมาชิกในกลุ่มอยู่ร่วมกัน หมายถึง ผู้นำจะต้องอยู่ใกล้ชิดมีความสัมพันธ์กับคนในกลุ่ม และเป็นที่ย่อมรับของคนในกลุ่มทำให้กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว

2. เป็นผู้ปฏิบัติภารกิจของกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ หมายถึง ผู้นำต้องมีความรับผิดชอบในกระบวนวิธีการ ทำงานด้วยความมั่นคงและเข้าใจ ผู้นำจะต้องทำให้กลุ่ม ทำงานให้บรรลุตามเป้าหมาย

3.เป็นผู้อำนวยการให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ในกลุ่ม หมายถึง เขาจะปฏิบัติงานในทางที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ และปฏิบัติกันด้วยดีของสมาชิกในกลุ่ม การติดต่อสื่อสารที่ดีเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นในการช่วยให้หน้าที่บรรลุตามเป้าหมาย

น้อย สุปิงคลัด (อ้างแล้ว, หน้า 26-38). ได้กล่าวว่าหน้าที่ความเป็นผู้นำจะต้องกระทำอยู่ 2 ลักษณะคือ หน้าที่หลักและหน้าที่ประกอบ ดังนี้

1. หน้าที่หลัก เป็นหน้าที่จะต้องปฏิบัติจะละเลยขาดตกบกพร่องไม่ได้ เพราะหากละเลยแล้วกิจการต่างๆ ภายในหน่วยงานจะบกพร่องและเกิดความเสียหายทันที หน้าที่หลักได้แก่

1.1 หน้าที่ในการตัดสินใจ

1.2 หน้าที่ในการควบคุมบังคับบัญชา

1.3 หน้าที่ในการสนับสนุน อำนวยความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติงาน

1.4 หน้าที่ในการประสานงาน ทั้งภายในหน่วยงานและภายนอกหน่วยงาน

2. หน้าที่ประกอบ เป็นหน้าที่เสริมในฐานะที่เป็นผู้นำ ทำให้ความเป็นผู้นำสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่หากละเลยไม่ปฏิบัติบ้างจะไม่กระทบต่อกิจกรรมภายในหน่วยงาน เช่น

2.1 การเป็นตัวแทนกลุ่ม

2.2 เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม เป็นต้น

จีรพรรณ กาจนะจิตรา ได้กล่าวหน้าที่ของผู้นำ ไว้ดังนี้

1. เป็นผู้วางแผนในการดำเนินงาน
2. เป็นผู้จัดการของกลุ่ม
3. เป็นผู้กำหนดนโยบาย
4. เป็นผู้เชี่ยวชาญ
5. เป็นนักการศึกษา
6. เป็นผู้ตัดสิน
7. เป็นผู้เลือกวัตถุประสงค์ของกลุ่ม
8. เป็นผู้สนับสนุนบุคคล หรือสมาชิกในกลุ่มให้บรรลุในการทำงาน
9. เป็นนิเทศงาน
10. เป็นผู้ประเมินงาน (จีรพรรณ กาจนะจิตรา 2528, หน้า 133).

สมพงษ์ เกษมสิน (2526, หน้า 211) ได้กล่าวถึงหน้าที่ความเป็นผู้นำไว้ว่า

1. เป็นผู้รับผิดชอบในการปฏิบัติงานที่อยู่ในความรับผิดชอบ
2. เป็นผู้ที่ช่วยเสริมสร้างให้ปริมาณ และคุณภาพของงานได้รับผลสูงสุด
3. เป็นผู้สอนแนะนำการทำงานให้ผู้ใต้บังคับบัญชา
4. เป็นผู้ติดต่อประสานในองค์กร เพื่อให้งานมีประสิทธิภาพ
5. เป็นผู้สั่งงานและควบคุมงาน

จากการศึกษาบทบาทหน้าที่ผู้นำหรือภาวะผู้นำพอสรุปได้ว่า ผู้นำนั้นจะต้องมีบทบาทในการบริหาร จัดการ บริการ หรือการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ในการวางแผนนโยบายร่วมกับกลุ่ม ทำหน้าที่กำหนดการตัดสินใจ กำหนดการสั่งการ ปกป้องคุมครองดูแลให้กลุ่มทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างแนวร่วมที่ดีให้กับบุคคลอื่น ให้กิจการต่างๆ สำเร็จได้ตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งเอาไว้

2.5 คุณลักษณะผู้นำที่ดี

โดยทั่วไปความสำคัญในลักษณะความเป็นผู้นำ จะต้องประกอบด้วยลักษณะในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน พุทธปรัชญาให้ความสำคัญเกี่ยวกับลักษณะผู้นำ ในลักษณะดังกล่าวที่ปรากฏในทุติยปาปริกสูตรว่าผู้นำจะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้ คือ

1. จักขุมา คือ เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ออก และจะวางแผนเตรียมรับหรือรุกได้อย่างไร

2. วิธุโร คือ เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

3. นิสสยสัมปันโน คือ เป็นผู้ที่มีมนุษย์สัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21 ข้อ 157 หน้า 203)

จะเห็นได้ว่า การเป็นผู้นำนั้นแสดงให้เห็นว่าจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ รอบด้าน มีปัญญา คือมีหูตาไว มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลสามารถจำแนกบุคคล และเหตุการณ์ต่างๆ ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครองได้เป็นอย่างดี นอกจากคุณสมบัติ 3 ประการ ผู้นำจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมวางตัวอยู่ในกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด

ในสังฆโสภณสูตรพระพุทธองค์ได้แสดงถึงลักษณะและคุณสมบัติความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำไว้ดังต่อไปนี้ คือ

1. วิยตโต คือ เป็นผู้มีปัญญา

2. วินีโต คือ เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี

3. วิสารโท คือ เป็นผู้แกล้วกล้า

4. พหุสฺสุโต คือ เป็นผู้มีความรู้ ศึกษาทรงจำมาก

5. ธัมมานุธัมมปฏิปันโน คือเป็นผู้ปฏิบัติธรรมรักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21, ข้อ7,หน้า 9-10).

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงหลักธรรมสำหรับผู้นำไว้ 6 ประการ คือ

1. ขมา คือ มีความอดทนต่อการปฏิบัติงานมีใจหนักแน่นไม่ยอมตกเป็นทาสของความชั่วไม่เกรงกลัวหรือมีอคติ 4 เมื่อจะต้องตัดสินใจและไม่หวั่นไหวในโลกธรรม 8

2. ชาคริยะ คือ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความระมัดระวังไม่ประมาทในการประคองชีวิตในหน้าที่การงาน

3. อุฏฐานะ คือ มีความขยันหมั่นเพียรต่อหน้าที่การงาน

4. สังวิภาคะ คือ มีอัธยาศัยดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อผู้ร่วมงาน

5. ทยา คือ มีจิตใจที่เอ็นดู รักใคร่ห่วงใยเอาใจใส่ดูแลผู้ร่วมงาน

6. อิกขนา คือ เอาใจใส่ตรวจตรางานและหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ (องฺ.ปญฺจกฺ. เล่ม 22, ข้อ 53, หน้า 56).

ทั้งศีลธรรม คุณธรรม และหลักธรรมที่ยกมาแสดงไว้เหล่านี้ ก็เพื่อให้เห็นถึงแนวความคิดหรือวิธีการต่างๆเกี่ยวกับหลักคำสอนคุณธรรมและหลักธรรมในการบริหารตามทัศนะของ พุทธปรัชญาหลักธรรมเหล่านี้ ล้วนแต่มุ่งประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองต่อผู้ปฏิบัติ และสังคมรอบด้าน ดัง

สุภาษิตที่ว่า“ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี แปลความว่า ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” (ขุ.ชา. เล่ม27, ข้อ 1420-1421 หน้า 290).

สังคมใดหากไร้ธรรม สังคมนั้นก็สับสนวุ่นวาย สังคมใดไร้ธรรม สังคมนั้นก็เป็นสังคมของคนชั่ว ดังนั้น ผู้นำหรือผู้ปกครองจะต้องตระหนักเป็นอย่างยิ่งในการรับผิดชอบต่อหน้าที่ ต่อประชาชนหรือผู้อยู่ใต้การปกครอง

ในเตสกุณชาดกได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้บริหารและผู้ปกครองทั้งหลายซึ่งสามารถสรุปย่อลงได้ว่า

1. ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ไม่ใช้อารมณ์ตัดสินปัญหา มีใจดีไม่ทอดทิ้งงาน มีความเพียรอุตสาหะในการงาน

2. ฉลาดวางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน รู้ประโยชน์และโทษรักษาความลับไม่ดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิด รักษาเกียรติประวัติ รักษาผลประโยชน์ส่วนรวม และต้องรอบรู้ในกิจการคลัง บริหารการคลังด้วยตนเอง ไม่ควรให้คนอื่นจัดการ รู้รายรับรายจ่ายของแผ่นดินหรือในกิจการงานนั้นๆที่รับผิดชอบ

3. บำรุงขวัญกำลังใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ยกย่องบุคคลผู้ควรแก่การยกย่อง ข่มผู้ควรข่มรู้ในสิ่งที่ควรทำก่อนทำหลัง ออกรับฟังปัญหาหรือพบประราษฎรอยู่สม่ำเสมอ เพื่อรับฟังปัญหาและหาทางแก้ไขหรือชี้แนะแนวทาง

4. ออกติดตามผลงาน ตรวจตราดูแลความประพฤติของเจ้าหน้าที่ ไม่พึงมอบภารกิจที่สำคัญๆแก่ผู้อื่นและใช้วิจารณญาณในการบริหาร

5. ไม่พึงละการบำเพ็ญประกอบตนในศีลธรรมที่ดีงาม เพื่อเป็นแบบอย่างและยึดมั่นเป็นข้อปฏิบัติ ไม่สำคัญตนผิดว่ายิ่งในอำนาจ

6. ไม่ลุ่มหลงในกามคุณ และโลกธรรม มีปัญญามีกำลังแห่งสติเพราะจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้นำหรือผู้ปกครองสามารถฟันฝ่าอุปสรรคแก้ไขปัญหาไปได้แม้ถึงคราวอับจน

ดังนั้น หากพิจารณาสังคมปัจจุบันผู้นำเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของคนในสังคมว่าผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดี จะต้องเป็นผู้มีทั้งศีล สมาธิ และปัญญาอยู่ในตนแล้ว จะต้องเป็นที่พึงประสงค์ที่พึงพอใจ สามารถนำความสุขความร่มเย็นมาสู่สังคมได้ ก็จะเป็นประโยชน์ในการเป็นผู้นำที่ดี ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความอ่อนน้อมอย่างแท้จริง เพราะศีลเป็นของผู้มีปัญญา ในทางตรงกันข้ามถ้าผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นผู้ที่ไม่มีศีล สมาธิ ปัญญาแล้ว ก็เป็นผู้นำที่ดีไม่ได้ มีแต่ความเลวลง แม้แต่ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็พากันรังเกียจไม่เคารพศรัทธา

ในกูฏทันตสูตร สีลขันธวรรค ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิชิตะผู้ปกครองนครที่ดี 8 ประการ คือ

1) ทรงเป็นอุภโตสุชาต ทั้งฝ่ายพระมารดรและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดี ตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนด้วยอ้างถึงพระชาติกำเนิดได้

2) ทรงมีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีพระฉวีวรรณคล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชมไม่น้อย

3) ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยอันน่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และธัญญาหารมาก มีพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์

4) ทรงมีกำลัง ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนามีองค์ 4 ซึ่งอยู่ในวินัยคอยปฏิบัติตามพระราชบัญชา มีพระพรหมเดชานุภาพดังจะเผาผลาญราชศัตรู ได้ด้วยพระราชอิสริยยศ

5) ทรงพระราชศรัทธาเป็นทายกเป็นทนาบดีมิได้ปิดประตูเป็นดุจโรงทานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

6) ทรงได้ศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้นๆ มาก

7) ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษา และภาษิตนั้นๆ ว่านี้อรรถแห่งภาษิต

8) ทรงเป็นบัณฑิตเฉลียบแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระราชดำริอรรถอันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน (ที.สี. เล่ม 9, ข้อ 213-214,หน้า 230-204).

สรุป คุณสมบัติผู้ปกครองที่ดีของพระเจ้ามหาวิชิตะราชได้ดังนี้

1) ทรงมีชาติตระกูลดี

2) ทรงมีรูปร่างงาม น่าเลื่อมใส

3) ทรงมีพระราชทรัพย์มาก

4) ทรงมีกำลังรบที่พร้อมพรั่ง

5) ทรงมีพระราชศรัทธาในการบริจาคทาน

6) ทรงได้ศึกษาอบรมมามาก

7) ทรงมีความรู้กว้างขวาง ในอรรถแห่งภาษิตอย่างลึกซึ้ง

8) ทรงเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลมรู้แจ้งเห็นจริง

จะเห็นได้ว่า คุณสมบัติ 8 ประการนี้ ทำให้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญรุ่งเรืองได้ เพราะพระองค์ทรงปกครองแผนดิน โดยอาศัยพระปัญญาและการศึกษาเป็นสำคัญ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีพระราชบริพาร ที่มีคุณสมบัติของพราหมณ์ปุโรหิตที่ดี 4 ประการ คือ

1) ทรงเป็นอุภโตสุชาต ทั้งฝ่ายพระมารดรและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดี ตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนด้วยอ้างถึงพระชาติกำเนิดได้

2) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะพร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ 5 เป็นผู้เข้าใจตัวบทเป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสสลักษณะ

3) เป็นผู้มีศีล มีศีลจำเริญมั่นคง

4) เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญาเป็นที่ 1 หรือที่ 2 ของพวกปฏิคาหกผู้รับการบูชาด้วยกัน และยังมีคุณสมบัติของข้าบริพารที่ดีของพระเจ้ามหาวิชิตะราชทั้ง 4 ประการ คือ

1) ความเป็นผู้มีชาติตระกูลดี

2) ความเป็นผู้มีการศึกษาสูง ชำนาญในหน้าที่ของตน

3) ความเป็นผู้มีศีล

4) ความเป็นผู้ฉลาดมีปัญญามาก

คุณสมบัติทั้ง 4 ประการ ของพวกพราหมณ์ปุโรหิตนี้จะเห็นได้ว่าจะต้องเป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งจะเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองการปกครองต่อพระเจ้ามหาวิชิตะราช อันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่จะส่งผลต่อการถวายคำแนะนำ ที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง ให้มีความเจริญรุ่งเรืองผาสุกได้

ปัจจุบันเราจะเห็นได้ว่าลักษณะผู้นำที่ดี จะเป็นผู้ปกครองนั้นย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการแสดงออกทางพฤติกรรมทั้งทางด้านภายในและภายนอก ที่ผู้นำอันจะพึงมี ภายใน หมายถึง สภาพของจิตใจ คุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม ส่วนคุณสมบัติภายนอกนั้น หมายถึง ความรอบรู้ ความสามารถ ความมีวิสัยทัศน์ในการทำงาน เป็นต้น

1. ลักษณะภายนอก เป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมกิริยาท่าทางการวางตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดี หากผู้นำหรือผู้ปกครองมีลักษณะภายนอกไม่ดีเช่น การเดิน การนั่ง และการวางตัวไม่สม่ำเสมอแล้ว หรือตรงกันข้ามกับคนขี้ริ้วขี้เหล่ และเป็นคนพิการก็ไม่อาจจะเป็นผู้ปกครองที่ดีได้ แต่หากผู้นำหรือผู้ปกครองมีพฤติกรรมการแสดงออกลักษณะภายนอกที่ดี เช่น การเดิน การนั่ง การวางตัวให้สม่ำเสมอก็ย่อมเป็นที่น่าเคารพยกย่องเลื่อมใสศรัทธาต่อหมู่ชนได้

ในอุลุกชาดก ปทุมวรรค ขุททกนิกาย กล่าวว่าหน้าตาไม่ดีไม่ควรให้เป็นใหญ่ โดยนำไปเปรียบกับนกเค้าว่า “จงมองดูหน้าตาของนกเค้า ผู้ไม่โกรธเถิด นกเค้าโกรธแล้ว จักทำตาเป็นอย่างไร” ขุ.ชา. เล่ม 27, ข้อ 336-337 หน้า 136-137). หากเราพิจารณาข้อความนี้ก็จะเห็นว่า การเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองนั้นจะต้องมีลักษณะทางกายที่งดงาม สง่า องอาจและกล้าหาญมาก

ในลักขณสูตร ปฏิกวรรค ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึง มหาปุริสลักษณะ 32 ประการ ซึ่งถือว่าบุคคลใดที่มีอวัยวะ 32 ประการ ย่อมเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก และมีความรู้ความสามารถในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งลักษณะมหาปุริสลักษณะดังกล่าว มีดังต่อไปนี้คือ

1) พื้นฝ่าเท้าเรียบเสมอกัน

2) ฝ่าเท้ามีลายจักร มีซี่กำข้างละพัน พร้อมทั้งกงและกระดุม

3) ส้นเท้ายาวสมส่วน

4) นิ้วมือและนิ้วเท้าเรียวยาวสมส่วน

5) ฝ่ามือและฝ่าเท้าอ่อนนุ่ม

6) ลายฝ่ามือฝ่าเท้าดุจตาข่าย

7) รูปเท้าดุจสังข์คว่ำ

8) แข้งดุจแข้งเนื้อทราย

9) แม้ยืนไม่ย่อตัวลง ก็สามารถแตะเข่าได้ด้วยมือทั้งสอง

10) องคชาติตั้งอยู่ในฝัก

11) สีผิวกายดุจทอง

12) ผิวหนังละเอียด ธุลีละอองจึงไม่เกาะติดกาย

13) ขนขุมละเส้น

14) ปลายขนซ้อนขึ้น มีสีดุจดอกอัญชันขึ้นเวียนขวา

15) กายตรงเหมือนกายพรหม

16) เนื้อเต็มในที่ 7 แห่ง ได้แก่ ที่หลังมือสอง หลังเท้าสอง บ่าสอง และคอหนึ่ง

17) กึ่งกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าสีหะ

18) หลังเต็มบริบูรณ์ไม่เป็นร่อง

19) ทรวดทรงดุจต้นไทร คือกายกับวาเท่ากัน

20) คอกลมเกลี้ยง

21) ประสาทรับรสอันเลิศ

22) คางดุจคางราชสีห์

23) ฟัน 40 ซี่บริบูรณ์

24) ฟันเรียบเสมอกัน

25) ฟันไม่ห่าง

26) เขี้ยวสีขาวงาม

27) ลิ้นใหญ่ (สามารถแผ่ออกได้)

28) เสียงดุจเสียงพรหม สำเนียงดั่งนกการเวก

29) นัยน์ตาดำสนิท (ดำคม)

30) ขนตางอนดุจขนตาโค

31) อุณาโลมระหว่างคิ้วขาวอ่อนเปรียบดั่งปุยนุ่น

32) ศีรษะดุจประดับด้วยกรอบหน้า (สดใสมีประกาย) (ที.ปา. เล่ม 11, ข้อ 136, หน้า 157-159).

2. ลักษณะภายใน คุณธรรมของผู้นำหรือผู้ปกครอง จะต้องมีหลักธรรมสำหรับการประพฤติปฏิบัติ หรือธรรมประจำใจอันประเสริฐทำให้เป็นผู้มีจิตใจสูงดุจพรหม คือ

1) เมตตา (ความรัก) คือ ความปรารถนา อยากให้ผู้อื่นมีความสุข

2) กรุณา (ความสงสาร) คือ อยากช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

3) มุทิตา (ความพลอยยินดี) คือ เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาประสบความสำเร็จ ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย

4) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ มองตามความเป็นจริง โดยมองจิตให้เรียบสม่ำเสมอมั่นคงเที่ยงตรงดุจตราชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัย วางตนและปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม (ที.ม. เล่ม 10 ข้อ 184,หน้า 226).

เมื่อผู้นำหรือผู้ปกครองมีคุณธรรมสมบูรณ์ การทำงานก็จะถูกต้องเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น เว้นจากอคติ 4 อย่าง อันเป็นสาเหตุสำคัญให้เกิดความวุ่นวายในสังคม สร้างความแตกแยกความสามัคคีได้โดยง่าย

ในปุราเภทสุตตนิทเทส อัฏฐวรรค ขุททกนิกาย ว่าด้วยผู้ไม่มีความลำเอียงว่า

คำว่า ***ละ*** ไม่ถึงความลำเอียงทั้งหลาย คือไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ลำเอียงด้วยอำนาจแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย ไม่ไปออกไป พาไป นำไปด้วยธรรมทั้งหลายอันทำให้เป็นพรรคพวก เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย (ที.ปา. เล่ม 11,ข้อ 176, หน้า 196). อคติ 4 ประการ ที่ผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีควรละเว้น คือ ความลำเอียง หรือการเข้าออกไปนอกทางที่ควรจะประพฤติปฏิบัติ มี 4 ประการด้วยกัน คือ ลำเอียงเพราะชอบ ลำเอียงเพราะชัง ลำเอียงเพราะเขลา ลำเอียงเพราะกลัว ซึ่งมีรายละเอียดของหัวข้อธรรม ดังต่อไปนี้ คือ

1) ลำเอียงเพราะรัก เรียกว่า ฉันทาคติหมายถึง ความรักใคร่เฉพาะบุคคล หรือเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรักใคร่เป็นส่วนตัวเช่นความรักบุตร ความรักใคร่ฐานสามีภรรยา เป็นเหตุให้ทำการช่วยเหลือกันในทางที่ผิดได้

2) ลำเอียงเพราะชัง เรียกว่าโทสาคติ หมายถึง ความลำเอียงอันเกิดจากความโกรธ เกลียด ไม่ชอบ ไม่พอใจในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เป็นเหตุให้ทำการบางอย่างให้เป็นโทษหรือตัดประโยชน์ของคนๆนั้น หรือกลุ่มนั้น ทั้งๆที่คนๆ นั้นหรือคนกลุ่มนั้นควรจะได้ประโยชน์โดยชอบธรรม

3) ลำเอียงเพราะหลง เรียกว่าภยาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะเขลาเบาปัญญา ซึ่งเกิดจากการไม่รู้ความจริงว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด หรืออะไรควร อะไรไม่ควร แล้วทำการต่าง ๆ ลงไปด้วยความหลงผิด

4) ลำเอียงเพราะกลัว เรียกว่าโมหาคติ หมายถึง ความกลัวว่าตนเองจะเสื่อมลาภ เสื่อมยศ และมีทุกข์ หรือกลัวอิทธิพลหรืออำนาจของคนผู้มีอำนาจเหนือตน อันจะเป็นอันตรายต่อชีวิต ทรัพย์ และบริวารของตน แล้วไม่ปฏิบัติให้ตรงกับอำนาจหน้าที่ของตน ไม่มีการลงโทษตามความผิด หรือช่วยให้พ้นผิด

ผู้นำหรือผู้ปกครองตามคุณสมบัตินี้จะต้องเป็นผู้ที่หลีกพ้นไป คือไม่มีอคติ 4 ประการนี้ ถึงตอนนี้ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้นำกับผู้ที่ร่วมงานไปด้วยก็ได้หลักการใหญ่ๆ ถ้าผู้นำมีคุณสมบัติสำคัญแค่นี้ การปฏิบัติต่อผู้ที่ร่วมงานไปด้วยก็จะได้ผลดีมาก ดังที่กล่าวแล้วว่า ได้ทั้งคนได้ทั้งงาน ก็จะทำให้ผู้ร่วมงาน หมู่คณะ ไปสู่จุดมุ่งหมายบรรลุวัตถุประสงค์ของงานได้ด้วยดี หลักธรรมที่จะนำมาเป็นคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้ปกครองตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีมากมายสุดแท้แต่ผู้ปฏิบัติ ผู้นำหรือผู้ปกครองจะได้เลือกหัวข้อธรรมใดมาบ้าง เพื่อมายึดถือปฏิบัติก็เท่านั้นเอง

ในสุวัณณหังสชาดก อสัมปทานวรรค ขุทกนิกาย ได้กล่าวถึงคุณสมบัติคุณธรรมของผู้นำหรือผู้ปกครอง หรือธรรมของพระราชา 10 ประการ คือ

1) ทาน คือ บำเพ็ญตนให้เป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยบริการจัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข มีความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือนร้อน ประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่บุคคลที่ทำความดี

2) ศีล คือ ประพฤติดีงามสำรวมกายและวจีทวารประกอบการสุจริตรักษากิตติคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

3) ปริจจาคะ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญส่วนตนตลอดจนชีวิตของตนได้เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบสุขเรียบร้อยของบ้านเมือง

4) อาชวะ คือ มีความซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มารยาปฏิบัติภารกิจโดยสุจริตมีความจริงใจไม่หลอกลวงประชาชน

5) มัททวะ คือ มีอัธยาศัยไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือตน มีความสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความภักดีแต่มิขาดยำเกรง

6) ตปะ คือ แผดเผากิเลส ตัณหา มิให้เข้ามาคลอบงำจิตระงับยับยั้ง ข่มใจ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอมีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรือเป็นอยู่อย่างง่ายๆ สามัญมุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้สมบูรณ์

7) อักโกธะ คือไม่กราดเกรี้ยวไม่วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยอำนาจความโกรธมีเมตตาประจำใจไว้ระงับความขุ่นเคืองวินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

8) อวิหิงสา คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9) ขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยากถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่ว ถูกหยั่นด้วยถ้อยคำเสียดสี ถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจไม่ย่อมละทิ้งกิจกรณีที่บำเพ็ญโดยธรรม

10) อวิโรธนะ คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันเป็นประโยชน์สุขความดีความงามของรัฐและราษฎร์เป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎร์ปรารถนา โดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนก็ไม่ขัดขวางวางตนเป็นหลัก หนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำดีร้าย ลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ใดๆ ตั้งมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดีนิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดีไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป (ขุ.ชา.เล่ม 28,ข้อ 240.หน้า 62).

นอกจากนี้ก็ยังมีราชสังคหวัตถุธรรมซึ่งหมายถึง ธรรมของผู้ครองแผ่นดินธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนหรือหลักสังคมสงเคราะห์ประชาชน มี 4 อย่าง คือ

1. สัสสเมธะ คือ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร

2. ปุริสเมธะ คือ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ส่งเสริมคนดีที่มีความสามารถ

3. สัมมาปาสะ คือ ความรู้จักผูกน้ำใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ช่วยหาตลาดการค้าแนะประชาชนให้ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น ประกอบเป็นวัสดุเครื่องใช้สอย หรือให้คนยากจนกู้ยืมเงินไปลงทุน เพื่อสร้างฐานะในพาณิชยกรรม และอื่นๆ

4. วาชเปยยะหรือวาจาเปยยะ คือ ความมีวาจาอันดูดดื่มน้ำใจให้ประชาชนระลึกถึง โดยรู้จักพูดรู้จักปราศรัย พูดไพเราะสุภาพนุ่มนวลประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ปฏิบัติตามได้ พูดในทางสร้างสรรค์สามัคคีธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือของประชาชน (บุญมี แท่นแก้ว, 2542, หน้า 17).

นอกจากนั้นแล้วยังประกอบด้วย **จักรวรรดิวัตร** หมายถึง วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิพระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ เป็นหน้าที่ของผู้นำหรือผู้ปกครองผู้ยิ่งใหญ่ เพื่อที่จะปกครองหรือบริหารบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า มีอยู่ 12 ประการ คือ

1) ธรรมาธิปไตย คือ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรมยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัยเป็นธรรมาธิปไตย

2) ธรรมมิการักขาวรณคุปติ คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่ชนภายในตั้งแต่พระมเหสี โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยการบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุขและมีความเคารพนับถือ

3) พลกาย คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่กองทัพ คือ ปวงแสนข้าทหาร ข้าราชการฝ่ายทหาร

4) ขัตติยะ คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชานุภาพ เจ้าเมืองขึ้น ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายหรือข้าราชการฝ่ายปกครอง

5) อนุยนต์ คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่ผู้ตามเสด็จคือราชบริพารทั้งหลาย ปัจจุบันสงเคราะห์เหล่าข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด

6) พราหมณคฤหบดี คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่ชนเจ้าพิธีเจ้าหน้าที่ สั่งสอนพ่อค้าเจ้าไร่เจ้านา คือผู้ประกอบอาชีพวิชาการ หมอ พ่อค้า เกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ เป็นต้น

7) นิคมชนบท คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่ชาวนิคมชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่น ตลอดถึงชายแดนทั่วไป ไม่ทอดทิ้ง

8) สมณพราหมณ์ คือจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่พระสงฆ์ และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม

9) มิคปักษี คือ คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

10) มาอธรรมการ มิให้มีการกระทำการอันผิดธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขตเป็นอันขาด คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้มีการกระทำอันผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมือง

11) ธนานุประทาน คือปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น

12) สมณพาราหมณปริปุจฉา คือปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมาอยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง (บุญมี แท่นแก้ว , 2542, หน้า 18).

ในสัปปุริสสูตรอุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ปรากฏพุทธโอวาทเรื่องธรรมของคนดี (สัตบุรุษ) คนที่สมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษยชาติ มีธรรมะหรือคุณสมบัติที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ธัมมัญญุตา (รู้หลักและรู้จักเหตุ) คือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติกิจหน้าที่ และการดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจในสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น รู้ว่าตำแหน่งฐานะอาชีพการงานของตน มีหน้าที่และความรับ ผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่ และความรับผิดชอบนั้นๆ ตลอดจนขั้นสูงสุด คือรู้เท่าทันกฎธรรมดา หรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อชีวิตอย่างถูกต้องมีจิตใจเป็นอิสระไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

2. อัตถัญญุตา (รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล) คือรู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร รู้ว่าที่ตนทำอย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะการงานอย่างนั้น เขากำหนดวางกันไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไรเป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุด คือรู้ความหมายของคติธรรมและประโยชน์ที่เป็นสาระของชีวิต

3.อัตตัญญุตา (รู้จักตน) คือความเป็นผู้รู้จักตนว่าอยู่ในฐานะอะไร เราว่าโดยชาติตระกูล ยศ ศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้และคุณธรรมเพียงเท่านี้แล้ว ประพฤติตนให้สมกับที่เป็นอยู่อย่างไร จึงจะเหมาะสมกับความเป็นอยู่ของตนเอง

4.มัตตัญญุตา (รู้จักประมาณ) คือรู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภครู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักพอเหมาะพอดีในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ตลอดจนการพักผ่อนหลับนอน และการสนุกสนานรื่นเริงต่างๆ

5.กาลัญญุตา(รู้จักกาล) คือรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจกระทำหน้าที่การงานปฏิบัติงานต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่นเช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไรอย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา

6.ปริสัญญุตา (รู้จักชุมชน) คือรู้จักถิ่น รู้จักที่ประชุมชนและชุมชน รู้จักกาลอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นชุมชน และชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิริยาอย่างนี้ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ วัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนั้นๆ เป็นต้น

7.ปุคคลัญญุตา (รู้จักบุคคล) คือ รู้จักและเข้าใจ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น ใครใครยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีว่าควรจะคบหรือไม่ ได้คติอะไรจะสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น (ที.ปา. เล่ม 11,ข้อ 331,หน้า 264).

ในสัปปุริสสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงการแสดงออกหรือพฤติกรรมของสัตบุรุษ (ผู้มีคุณธรรม) ไว้ดังนี้คือ

แม้ถูกถาม ก็ไม่เปิดเผยความเสียหายของผู้อื่น จะกล่าวอะไรถึงไม่ถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็ไม่แก้ปัญหาโดยตรง อ้อมค้อมหน่วงเหนี่ยว กล่าวความเสียหายของผู้อื่นโดยย่อไม่เต็มที่ แม้ไม่ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความดีของผู้อื่นจะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า เมื่อถูกถามเข้าก็แก้ปัญหาโดยตรงไม่อ้อมค้อม ไม่หน่วงเหนี่ยวกล่าวความดีของผู้อื่นเต็มที่อย่างกว้างขวาง

แม้ไม่ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความเสียหายของตน จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็แก้ปัญหาโดยตรง ไม่อ้อมค้อมไม่หน่วงเหนี่ยวแล้วกล่าวความเสียหายของตนเต็มที่อย่างกว้างขวาง แม้ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความดีของตนจะกล่าวอะไรไม่ถึงถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็ไม่แก้ปัญหาโดยตรง อ้อมค้อม หน่วงเหนี่ยว แล้วกล่าวความดีของตนโดยย่อ (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21,ข้อ 98, หน้า 102-103).

จะเห็นได้ว่า ในความหมายนี้ พฤติกรรมของสัตบุรุษนั้น มีลักษณะอุปนิสัยไม่ชอบกล่าวให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหาย แม้บุคคลนั้นจะเป็นคนไม่ดีก็ตาม แม้ถึงที่สุดคือ เมื่อมีใครมาถามก็ไม่เปิดเผยในเรื่องที่ไม่ดีของเขา กล่าวแต่เรื่องดียิ่งไม่ต้องพูดว่าจะกล่าวออกมาเอง หากว่าจำเป็นจะต้องชี้แจงก็กล่าวแต่เพียงอ้อมๆ แต่หากเป็นเรื่องที่ดีแล้วควรขยายความให้ผู้อื่นทราบ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากเป็นเรื่องของตนถ้าเป็นเรื่องเสียหาย ก็กล่าวอย่างเต็มที่ไม่ปกปิด ไม่อ้อมค้อม พอเป็นเรื่องความดีของตน ไม่ควรสรรเสริญเยินยอตนเอง นี้คือ คุณสมบัติของคนดี

พระธรรมปิฎก กล่าวว่า **คุณลักษณะผู้นำที่ดี** มีอยู่ 2 ด้าน คือ

1. คุณสมบัติภายในตัวผู้นำ ได้แก่
   1.1 รู้หลักของสัปปุริสธรรม มีการรู้หลักการเหตุผล เป็นต้น
   1.2 มีสติปัญญา ไม่ประมาท
   1.3 ตื่นตัวทันต่อเหตุการณ์
   1.4 มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล
   1.5 เป็นคนเข้มแข็ง
2. คุณสมบัติภายนอก ในการที่จะประสานคนและงานเข้าด้วยกัน ได้แก่
   2.1 มีความรู้ ความสามารถ
   2.2 มีพรหมวิหารธรรม
   2.3 หวังประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม
   2.4 น่ารัก น่าเคารพ
   2.5 เป็นธรรมาธิปไตย
   2.6 ฉลาดในการพูด
   2.7 ไม่ลำอียงพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) 2546, หน้า 10-30).

อุทัย หิรัญโต (2520, หน้า 13). กล่าวว่า คุณลักษณะผู้นำที่ดี คือ

1.มีอุดมการณ์

2.สามารถพึงตนเองได้

3.ปฏิบัติงานด้วยความมั่นใจ

4.เป็นนักสู้ที่กล้าเผชิญเหตุการณ์

5.ตัดสินใจและปฏิบัติการโดยพลัน ไม่ลังเล

6.ใฝ่ใจในการผูกไมตรีกับหน้างานอื่นเป็นต้น

สุพัตรา สุภาพ (2536, หน้า 49-50).ได้กล่าวถึง คุณลักษณะผู้นำที่ดี คือ

1.ภูมิหลังและประสบการณ์สามารถตัดสินใจสั่งการ มีทักษะการวางแผนงาน

2.มีสติปัญญาและสุขภาพจิต ไม่ว่าจะด้านภาษาหรือการมีเหตุผล

3.มีความรอบรู้ เป็นการใฝ่หาความรู้อย่างกว้างขวาง

4.ยืดยุ่นต่อเหตุการณ์ ไม่ถือตัวเป็นหลัก

5.เชื่อมั่นตนเองไม่ลังเล แต่ก็ไม่ใช่ประเภทไม่ฟังความคิดของใคร

6.มีความซื่อสัตย์ ไม่คิดโกง

7.มีความยุติธรรมไม่ลำเอียง ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกคน

8.มีความคิดสร้างสรรค์ พยายามหาสิ่งที่ทำให้ดียิ่งขึ้น

9.มีวินัย เคารพกฎ และปฏิบัติตาม

10.มีความทะเยอทะยาน จะเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความคิดริเริ่ม เป็นต้น

อรุณ รักธรรม กล่าวถึงคุณลักษณะผู้นำที่ดี คือ

1.ความรู้ (Knowledge) การเป็นผู้นำความรู้เป็นสิ่งที่จำเป็นมากที่สุด เพราะจะเป็นเครื่องมือช่วยรักษาสถานการณ์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ผู้นำหรือผู้บริหารจะต้องรอบรู้ยิ่งรอบรู้มากฐานะแห่งความเป็นผู้นำยิ่งมั่นคงยิ่งขึ้น

2.ความคิดริเริ่ม (Initative) คือ ความต้องการที่จะปฏิบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยไม่ต้องมีคำสั่งและแสดงข้อคิดเห็นที่จะแก้ไข สิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ดี

3.ความกล้าหาญ (Courage) คือ ลักษณะอาการที่ไม่กลัวต่ออันตรายความลำบากหรือความเจ็บปวด

4.ความเด็ดขาด (Decisiveness) คือความสามารถที่จะตัดสินใจได้ทันที เมื่อตกลงสั่งการใดๆ แล้วจะสั่งได้อย่างเด็ดขาด สั้นและชัดเจน

5.ความยุติธรรม (Justice) คือ การปฏิบัติให้ถูกต้องตามความยุติธรรมและศีลธรรม วางตนเป็นกลางไม่เอนเอียงในการที่จะก่อให้เกิดประโยชน์หรือเป็นโทษต่อผู้หนึ่งผู้ใด

6.ความอดทน (Endurance) คือ ความสามารถของร่างกายและความคิดจิตใจที่จะทนต่อการปฏิบัติกิจการ หรือหน้าที่อย่างสมเหตุสมผลให้ต่อเนื่องและสำเร็จได้

7.ความกระตือรือร้น (Enthusiasm) คือ การมีใจจดจ่อที่ดีและมีความเอาใจใส่ต่อหน้าที่ หรือกิจการที่จะต้องปฏิบัติอยู่เสมอ

8.ความไม่เห็นแก่ตัว (Unselfishness) คือ ขจัดเสียซึ่งความสุขหรือผลประโยชน์แห่งตน

9.ความเห็นอกเห็นใจ (Humanity) คือ คุณสมบัติประจำตัว อันเป็นแบบอย่างของมนุษยชาติ ซึ่งต้องประกอบด้วยความเมตตาปราณี ความกรุณาความสงสาร และเห็นอกเห็นใจผู้อื่น

10.ความจงรักภักดี (Loyalty) คือ สภาพหรือคุณสมบัติประจำตัวของการเป็นบุคคลที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อผู้อื่น ต่อหน้าที่ ต่อรัฐ การเป็นผู้นำหรือผู้บริหาร

11.การบังคับใจตนเอง (Self – Control) คือ การบังคับจิตใจเพื่อมิให้แสดงซึ่งกิริยาต่างๆ ที่ไม่เหมาะสมกับผู้อื่น การบังคับตนเองนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมากสำหรับผู้บริหาร (อรุณ รักธรรม, 2522, หน้า 200-204).

ผู้วิจัยอาจสรุป ใจความได้ว่าคุณลักษณะผู้นำที่ดีนั้นจะต้อง มีคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม คุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลโดยเฉพาะ เช่น บุคลิกภาพ กิริยาท่าทาง ความประพฤติ ความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ มีสติปัญญาแกล้วกล้า ซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ที่จะบริหาร จัดการ บริการ กิจการต่างๆ ให้บรรลุตามเป้าหมายตามที่ได้กำหนดไว้ สร้างความสุข ความร่มเย็น ความเคารพศรัทธา ความเชื่อมั่นให้กับสังคมได้

2.6 ทฤษฎีกำเนิดผู้นำและภาวะผู้นำในพุทธปรัชญาเถรวาท

การเกิดผู้นำและภาวะผู้นำ มีกำเนิดหรือมีที่มาตามแต่สถานการณ์ ความต้องการค่านิยมในแต่ละยุคสมัยเป็นตัวกำหนด หรือบ่งชี้ให้เห็นถึงความสามารถความเป็นผู้นำที่จะนำความสำเร็จมาสู่สมาชิกกลุ่ม หรือสังคมให้มีประสิทธิภาพ ในการนำไปสู่ความเจริญงอกงามไพบูลย์ตามเป้าหมายได้

ในอัคคัญสูตร พระสูตรตันตปิฎก ได้กล่าวถึง กำเนิดมนุษย์สังคมเกี่ยวกับผู้นำและภาวะผู้นำไว้ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคมหรือรัฐ นั่นคือความเกี่ยวข้องกับความเป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่ม แม้จะเป็นการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ในเชิงประวัติศาสตร์แล้วก็ตามจะเห็นถึงความเป็นผู้นำ เมื่อวิเคราะห์ในหลักการสำคัญ จะพบเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับภาวะผู้นำตามคติในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังจะเห็นได้จากผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะ หรือโดยตำแหน่งใดก็ตามเช่น กษัตริย์ ราชา มหาชนสมมติ เป็นต้น ได้สะท้อนถึงภาวะผู้นำอันสืบเนื่อง หรือมีรากฐานมาจากพุทธปรัชญา สังเกตได้จากจริยวัตรต่างๆ ผู้นำล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกับภาวะอำนาจความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำและสมาชิกกลุ่ม ในสังคมร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ดังปรากฏออกมาในลักษณะ

ของคุณธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท หรือการปฏิบัติธรรมตามหน้าที่ทั้งผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม ฉะนั้น ในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญที่มีต่อผู้นำหรือผู้ปกครอง

โดยกล่าวถึงกำเนิดมนุษย์ สังคม เกี่ยวกับผู้นำและภาวะผู้นำไว้ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องเกี่ยวข้องกับของคนในสังคม หรือรัฐ นั่นคือความเกี่ยวข้องความเป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่ม ในอัคคัญสูตรนี้บ่งบอกถึงภาวะความเป็นผู้นำที่มีพื้นฐานธรรมชาติทางกายและทางใจของมนุษย์ คือ ความเป็นผู้มีศีลปกติกล่าวถึงสภาพธรรมชาติดั้งเดิมของสังคมมนุษย์ ที่มีความเป็นอยู่อย่างสงบสุข พึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ใช้อำนาจข่มขู่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรทางธรรมชาติ แต่ต่อมามีการขัดแย้งเนื่องจากมีการกระทำความชั่ว มีการลักขโมยของบุคคลในสังคม ในขั้นแรกก็เป็นการตักเตือนกันเอง แต่เมื่อมีการประพฤติซ้ำๆ ซากๆ อีก จึงมีการลงโทษแก่ผู้กระทำ แต่ผู้จะลงโทษหรือกล่าวตักเตือนได้จะต้องเป็นหัวหน้าหรือผู้นำ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีศีลธรรมและคุณธรรม ดังมีข้อความที่ปรากฏไว้ว่า

ครั้งนั้นเหล่ามนุษย์ทั้งหลายจึงประชุมกันครั้นแล้ว ต่างก็ปรับทุกข์กันว่า พ่อเอ๋ย การถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้ จักเกิดขึ้นเพราะความชั่วจากการกระทำเหล่าใดการกระทำเหล่านั้นจักเกิดขึ้น

แก่พวกเรา อย่ากระนั้นเราจักสมมุติ ให้มนุษย์ที่มีศีลธรรมผู้หนึ่งเป็นผู้ว่ากล่าวโดยธรรม ให้เป็นผู้ติเตียนลงโทษโดยชอบธรรม ให้เป็นผู้ที่ขับไล่ บุคคลผู้ที่ควรถูกขับไล่ ส่วนพวกเราจักแบ่งข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น ครั้นแล้วจึงแสวงหาบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ มีศีลธรรมและคุณธรรมให้เป็นผู้นำ ส่วนพวกตนก็แบ่งข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น (พระมหานพรัตน์ รตฺนรสี, 2550, หน้า 41).

จากข้อความที่ยกมาในพระสูตรดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความเลวร้ายในสังคมมนุษย์เราปัจจุบัน ที่เป็นสาเหตุของการกำเนิดผู้นำหรือภาวะผู้นำอย่างชัดเจน โดยเริ่มจากการตกต่ำทางศีลธรรมของมนุษย์ที่มีความโลภ ความโกรธ และความหลง เกิดการลักขโมยสิ่งของกันและกัน มีการพูดโกหกหลอกลวงกัน แก่งแย่งชิงดีกันเอาเปรียบซึ่งกันและกัน และก็มีผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินโทษแก่ผู้ที่กระทำความผิดตามที่ตนเองพอใจ นอกจากนั้นก็มีการทะเลาะวิวาทกันขึ้น แล้วเกิดความวุ่นวายในสังคมดังกล่าว เพราะฉะนั้นถ้าพิจารณาตามพระสูตรนี้แล้วสถาบันปกครองก็เกิดขึ้นเพื่อคอยปกป้องคุ้มครองคนดี และคอยตัดสินลงโทษคนที่กระทำความผิด ซึ่งเป็นผู้คอยตัดสินว่าใครถูกใครผิดด้วย เหตุนี้สถาบันผู้ปกครองจึงเกิดขึ้นจากการคัดเลือกของประชาชน โดยประชาชนพร้อมใจกันสละผลประโยชน์ของตนเอง หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่าภาษีให้เป็นค่าตอบแทน ซึ่งการที่ประชาชนเป็นผู้คัดเลือกและมอบอำนาจในพระสูตรนี้ไม่ได้เด็ดขาดเหมือนของฮอบส์ (พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม, 2542, หน้า 59). “ถ้าหากว่าผู้ปกครองใช้อำนาจไม่เป็นธรรม ประชาชนไม่พอใจก็สามารถเรียกร้องอำนาจนั้นคืนมาได้ เพราะคำว่าราชา แปลว่า ผู้นำความสุขใจ ความพอใจ หรือความชอบธรรมแก่

บุคคลอื่นผู้นำจะต้องเป็นผู้มีศีลธรรม มีคุณธรรม จึงจะกล่าวได้ว่าตักเตือนและลงโทษบุคคลอื่นๆ ได้ มีข้อความในพระสูตรว่า

ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่ผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติดังนี้แล มหาชนสมมติจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ ยิ่งแห่งเขตทั้งหลายดังนี้แล อักขระกษัตริย์ กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเป็นอับดับสอง เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรมดังนี้แล อักขระว่าราชา จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสามดังนี้แล ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะด้วยประการดังนี้ การบังเกิดขึ้นของพวกกษัตริย์จึงมีขึ้นได้ เพราะอักขระเป็นที่รู้กันว่าเป็นของดี เป็นของเก่าอย่างนี้แล เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะต่างกันหรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกันก็เพราะธรรมเท่านั้น นอกจากธรรมหามีไม่ ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ความจริงธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในที่ประชุมชนทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า (ที.ปา. เล่ม 11, ข้อ 63-65 หน้า 71-73)

จะเห็นได้ว่า ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นภาวะผู้นำนั้นมาเป็นลำดับคือ

1) มหาชนสมมติ เกิดจากประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจให้กับบุคคลที่เหมาะสมและสมมติให้เป็นผู้นำของกลุ่มชนตนเอง

2) กษัตริย์ หมายถึง ผู้เป็นเจ้าแห่งนา หรือผู้เป็นใหญ่แห่งนา

3) ราชา หมายถึง ผู้ที่ทำให้ประชาชนสุขใจ พอใจโดยธรรม

2.6.1 คุณลักษณะผู้นำในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในมหาโคปาลสูตรและจูฬโคปาลสูตร (พระไตรปิฎก) พระพุทธเจ้าทรงยกเป็นอุปมาเปรียบเทียบว่า ภิกษุผู้ที่จะเข้าถึงฝั่งพระนิพพาน มีความเจริญในพระธรรมวินัยได้นั้น จะต้องประกอบด้วยลักษณะ 11 ประการ เช่นเดียวกับโคบาลผู้ประสบความสำเร็จ จะต้องรู้จักการบริหารจัดการฝูงโคหลักการดังกล่าวได้รับการอธิบายใหม่ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้นำหรือภาวะผู้นำ เกี่ยวกับการทำหน้าที่ของผู้นำที่ดี หรือที่พึงประสงค์ของหมู่คณะ สามารถนำพาสมาชิกไปสู่เป้าหมายคือความสำเร็จได้จึงขึ้นกับภาวะผู้นำของหัวหน้าผู้เป็นแกนนำองค์กร (พระบุญจันทร์ เขมกาโม, 2549, หน้า 50). ดังข้อความในพระสูตรนี้

นายโคบาลประกอบด้วยองค์ประกอบ 11 ประการ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโคควรทำฝูงโคให้เจริญได้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลในโลกนี้ รู้จักรูป ฉลาดในลักษณะเป็นผู้คอยเขี่ยไข่ขังปิดบังแผล สุมควันให้ รู้จักท่า รู้จักให้โคดื่ม รู้จักทาง ฉลาดในสถานที่ โคเที่ยวหากิน รีดน้ำนมให้เหลือไว้ บูชาโคที่เป็นเพื่อนฝูง เป็นผู้นำฝูง ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนายโคบาลประกอบด้วยองค์ประกอบ 11 ประการนี้ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้” (ม. ม. เล่ม 12,ข้อ 385, หน้า 292).

จากพุทธพจน์นี้ ได้อธิบายถึงแนวทางของการเป็นผู้นำที่ถูกต้องตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ที่นำมาประยุกต์ เพื่อขยายความเป็นภาวะผู้นำได้ดังนี้

1) การรู้จักรูป ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในฐานะของสมาชิกขององค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการประวัติพื้นเพของมวลสมาชิก

2) ฉลาดในลักษณะ เมื่อผู้นำรู้จักรู้ตัวบุคคล ก็สามารถพิจารณาจัดสรรตำแหน่งงานต่างๆ ให้เหมาะสมกับบุคคลการทำงานภายใต้การแนะนำมอบหมายนั้นก็จะสัมฤทธิ์ผล

3) คอยเขี่ยไข่ขัง ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพของตนได้ จากการแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานต่อความเชื่อถือในอำนาจ

4) คอยปิดบังแผล ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตราไม่ให้เกิดความเสียหาย อันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิกในสังคม ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

5) สุมควัน ผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตน แก่ผู้อื่นอย่างถูกต้องในแง่การนิเทศงานแก่มวลสมาชิก ต้องอาศัยประสบการณ์และภาวะผู้นำที่พึงประสงค์

6) รู้จักท่า (น้ำ) ผู้นำจะต้องรู้จักแสวงหาความรู้ รู้จักจัดความคิดในการทำงาน มีคณะทำงานที่ดี มีคณะที่ปรึกษาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่มวลสมาชิก

7) รู้ว่าโคกินน้ำแล้วหรือยัง ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของสมาชิก ด้วยการอบรมเพิ่มพูนความรู้ฝึกฝนทักษะอาชีพ

8) การรู้ทาง ผู้นำจะต้องรู้แนวทางในการบริหารจัดการขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

9) ฉลาดในสถานที่โคจร ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่ม ด้วยการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์

10) รีดนมให้เหลือไว้ ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม ด้วยความพอเหมาะพอดี รักษาความสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

11) การบูชาโคที่เป็นพ่อฝูง หรือจ่าฝูง ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนให้เด่นชัด ด้วยการรู้จักให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำงานดี มีคุณธรรม อันเป็นการสร้างเสริมความเชื่อถือต่อผู้นำ และเป็นกำลังใจในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มและมวลสมาชิก มีพุทธภาษิตที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย แสดงความไว้ว่า “เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้น ก็ไปคดตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใด ได้รับสมบัติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็จะประพฤติซ้ำเสียหาย แว่นแคว้นทั้งหมดก็

จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองเป็นผู้ไร้ธรรม เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปตรงตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมบัติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็จะพลอยดำเนินตาม ทั้งแว่นแคว้นก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม" (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21, ข้อ 70, หน้า 98).

พระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำที่มีต่อความอยู่รอด ความสวัสดิภาพ และความสันติสุขของสังคมและประเทศชาติทั้งหมดโดยเปรียบเสมือนจ่าโคและฝูงโค ในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำหรือภาวะผู้นำ ในกาลามสูตร (เกสปุตติยสูตร) อันเป็นสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ชาวกาลามะแห่งวรรณะกษัตริย์ที่เกสปุตติยนิคม ในเรื่องความเชื่อ กล่าวคือพระพุทธองค์กล่าวว่า "ต่อเมื่อผู้ใดรู้เข้าใจด้วยตนเองว่า ธรรมนั้นเป็นอกุศล (ความชั่ว) ธรรมนั้นเป็นกุศล (ความดี) มีโทษไม่มีโทษ เมื่อปฏิบัติตามแล้ว จึงเชื่อโดยให้พิจารณาตามหลัก 10 ประการ ดังต่อไปนี้คือ

1) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา

2) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆกันมา

3) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ

4) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

5) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ

6) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน

7) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล

8) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีพินิจไว้แล้ว

9) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

10) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่าท่านเป็นสมณะหรือบุคคลผู้นี้เป็นครู-อาจารย์ของเรา (องฺ.ติกฺ. เล่ม 30.ข้อ 505, หน้า 241).

จะเห็นว่า ผู้นำและภาวะผู้นำมีความสำคัญอย่างมากทั้งในแง่ของการบริหาร การจัดการการบริหาร มีการวางแผนการทำงานที่มีระบบแบบแผน ครอบคลุมในการนำแผนไปปฏิบัติ มีความเชื่อในเรื่องของเหตุและผล ไม่เชื่อโดยขาดการยั้งคิดพิจารณาเรื่องราวต่างๆ รู้และเข้าใจหลักการประเมินผลขั้นตอนที่มีจุดมุ่งหมายที่แท้จริง หรือวิธีการดังกล่าวนี้จะมีความแตกต่างกันไปตามภาวะของผู้นำแต่ละบุคคลจะทำในสิ่งที่ดีงาม แต่สิ่งที่แสดงถึงภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท อันนำไปประยุกต์ให้เกิดผล มิใช่เพียงสร้างความมั่นคงกับฐานอำนาจ หรือตำแหน่งสถานะความเป็นผู้นำในกลุ่มเท่านั้น แต่แก่นแท้ของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้แสดงให้เห็นภาวะผู้นำซึ่งต้องเป็นบุคคลที่ฉลาดรอบรู้ มีความสามารถ มีความมุ่งมั่นมีเหตุผลต่อการตัดสินใจในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมและมวลสมาชิกในสังคมได้

ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาทหน้าที่ผู้นำในสังคม สมาชิกของสังคมนั้นจะชี้ให้เห็นถึงศักยภาพความเป็นผู้นำ จากการทำงานและการทำกิจกรรมต่างๆที่ผู้นำปฏิบัติด้วย มีการสื่อสารปฏิสัมพันธ์รวมกับมวลสมาชิก สมาชิกก็ยอมรับและเชื่อถือในคุณธรรมผู้นำที่พึงประสงค์ ดังนั้น ผู้นำจึงมีความสำคัญต่อกลุ่มและมวลสมาชิกในกลุ่ม ในฐานะผู้นำพามวลสมาชิกไปสู่เป้าหมายซึ่งก็ต้องอาศัยผู้นำที่ดี เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ดังข้อความว่า นายโคบาลนั้นให้เหล่าโคที่เป็นพ่อฝูงนำฝูงข้ามไปก่อน โคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปถึงฝั่งโดยสวัสดีต่อนั้นจึงให้โคที่มีกำลังและโคที่ฝึกว่ายข้ามไป โคเหล่านั้น ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้น จึงให้เหล่าโคหนุ่มโคสาวข้ามไป โคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไป ได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้น จึงให้พวกลูกโคที่มีกำลังยังน้อยข้ามไปลูกโคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไป (ม.มู. เล่ม 12, ข้อ 390,หน้า 296).

ดังกล่าวนั้น ผู้นำจึงมีความสำคัญทั้งต่อกลุ่ม และมวลสมาชิกของสังคม นอกจากนี้ผู้นำยังเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่ม และ โน้มน้าวแรงจูงใจให้เกิดแก่มวลสมาชิก ผู้นำเป็นผู้ทำให้ศักยภาพที่แฝงอยู่ของมวลสมาชิกแสดงออกมาเป็นรูปธรรม ความเป็นผู้นำจึงเป็นภาวะแห่งการปฏิบัติการ ส่งผลกระทบต่อผลผลิตที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีวิสัยทัศน์กว้างขวางในการปฏิบัติงาน ดังนั้น ภาวะผู้นำ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเป็นผู้นำตามเป้าหมายแห่งพุทธปรัชญาเถรวาทอันเป็นการสร้างประโยชน์สุขแก่มวลสมาชิก ดังพุทธพจน์แสดงความสำคัญ ความเป็นผู้นำในราโชวาทชาดก ดังต่อไปนี้ว่า ถ้าเมื่อโคทั้งหลาย ว่ายข้ามแม่น้ำไปโคหัวหน้าฝูงว่ายคด เมื่อ โคผู้นำฝูงว่ายคดอย่างนี้ โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายคดไปตามกัน ในมนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใด ได้รับสมมติแต่งตั้งเป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนนอกนี้ก็ประพฤติไม่เป็นธรรมโดยแท้ถ้าพระราชาเป็นใหญ่ไม่ตั้งอยู่ในธรรมรัฐก็ย่อมอยู่ไม่เป็นสุขทั่วกัน ถ้าเมื่อโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำไปโคหัวหน้าฝูงว่ายข้ามตรง เมื่อมีโคผู้นำฝูงว่ายข้ามตรงอย่างนั้น โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายข้ามตรงไปตามกัน ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใด ได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ถ้าผู้นั้นประพฤติเป็นธรรม ประชาชนนอกนี้ก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมโดยแท้ ถ้าพระราชา ผู้เป็นใหญ่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมเป็นอยู่เป็นสุขทั่วกัน (ข.ชา. เล่ม 27,ข้อ 634-637,หน้า 149)

ลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ผู้นำไม่ว่าจะดำรงตำแหน่ง หรืออยู่ในฐานะใดก็ตามก็ต้องมีการได้รับการแต่งตั้งมีที่มาโดยสมมติการแต่งตั้งหรือคัดเลือกให้ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถให้มีอำนาจหน้าที่ในบริหารงานหรือกำหนดทิศทางความเป็นไปของสังคมและรัฐ ยังผลถึงความเป็นอยู่ของมวลสมาชิก หรือประชาชนให้ไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จภายใต้การนำนั้น ดังเช่น โคผู้เป็นหัวหน้าฝูงย่อมนำฝูงโคทั้งหลายตามที่ตนพาไป เช่นเดียวกับผู้นำตามเงื่อนไข คือ การประพฤติตามหลักธรรมจะยังให้เกิดประโยชน์โดยส่วนรวมแก่มวลสมาชิก เกิดความสันติสุขทั้งในสังคมและรัฐตามแต่ผู้นำของ

กลุ่มได้กำหนดเงื่อนไขในการปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม ผู้นำและสมาชิกในกลุ่มจึงเป็นเหตุให้สืบเนื่องกันไป โดยมีจุดมุ่งหมายในการมีส่วนร่วมของมวลสมาชิกที่ดี

2.6.2 ประเภทของความเป็นผู้นำ

ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายประเภทความเป็นผู้นำหรือชนิดของผู้นำตามทัศนะของนักวิชาการต่างๆ แต่ละท่านได้แยกประเภทผู้นำไว้แตกต่างกัน ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามาจะนำเสนอความสำคัญและประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในเรื่องดังต่อไปนี้

เอดวิน บี. ฟิล์ปโป ได้แบ่งผู้นำออกเป็นประเภทใหญ่ ได้ 2 ประเภท คือ

1) ผู้นำประเภทนิเสธ (Negative Leadership) หมายถึง ผู้นำที่มีลักษณะเผด็จการใช้วิธีการบริหารแบบรวมอำนาจศูนย์รวมอำนาจอยู่ที่ตัวผู้นำ การใช้อำนาจของผู้นำเป็นไปในลักษณะที่ทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ร่วมงานเกิดความเกรงกลัว จำเป็นต้องปฏิบัติตามแนวทางที่ผู้นำต้องการโดยอาศัยอำนาจหน้าที่ (Authority) เป็นเครื่องมือ

2) ผู้นำประเภทปฏิฐาน (Positive Leadership) หมายถึง ผู้นำที่มีลักษณะประชาธิปไตยใช้วิธีบริหารแบบกระจายอำนาจ ให้อิสระเสรีภาพแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ร่วมงานในการแสดงความคิดเห็น การใช้อำนาจของผู้นำเป็นไปในลักษณะ ที่มุ่งก่อให้เกิดความเลื่อมใส และศรัทธาในการปฏิบัติงาน และผู้ใต้บังคับบัญชาเห็นชอบในเหตุผลด้วย โดยอาศัยอำนาจบารมี (P0wer) เป็นเครื่องมือ

โรเบอร์ เครทเนอร์ R0bert Kreitner ได้จัดประเภทและอธิบายลักษณะความเป็นผู้นำ ได้แบ่งออกเป็น 2ประเภทใหญ่ๆ คือ

1) ผู้นำที่เป็นทางการ (F0rmal Leadership) หมายถึง ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งได้รับการประกาศให้รับรู้โดยทั่วไปกันอย่างเป็นทางการ ได้รับการมอบหมายอำนาจหน้าที่เป็นทางการ สามารถที่จะใช้อำนาจที่ติดมาจากตำแหน่ง ทำให้สมาชิกของกลุ่มยอมรับ และสามารถที่จะโน้มน้าวชักจูงผู้ใต้บังคับบัญชาให้เกิดความเชื่อถือ และมีความเต็มใจที่จะปฏิบัติงานตามคำสั่ง

2) ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ (Inf0rmal Leadership) หมายถึง ตัวบุคคลที่ปฏิบัติการเป็นผู้นำของกลุ่ม โดยไม่ได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ และเป็นผู้ซึ่งไม่มีอำนาจหน้าที่หรือมีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาในองค์การ แต่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์นั้น และได้รับการยอมรับนับถือของบุคคลอื่นให้เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เป็นผู้นำที่มีอิทธิพลที่จะชักจูงให้คนอื่นๆเชื่อถือ เชื่อฟังความคิดเห็น ตลอดจนเต็มใจปฏิบัติตามความคิดเห็นของตนได้ อันสืบเนื่องมาจากอำนาจหน้าที่หรืออิทธิพลในทางส่วนตัวบางประการ

ลิปพิท และ ไวท์ ได้แบ่งผู้นำออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1) ผู้นำแบบเผด็จการ (Aut0cratic Style) ผู้นำแบบนี้จะรวมอำนาจหน้าที่และการตัดสินใจทั้งหมดไว้ที่ตัวผู้นำ ผู้นำเป็นคนกำหนดนโยบาย เป้าหมาย เทคนิควิธีการและออกคำสั่งเกี่ยวกับการปฏิบัติงานทั้งหมด แล้วแจ้งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาทราบและนำไปปฏิบัติตาม การมอบหมายงานมีน้อย

ขนาดของการควบคุมแคบ การควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชากระทำอย่างใกล้ชิด ความเป็นผู้นำแบบเผด็จการจะให้ความสำคัญเรื่องการออกคำสั่งเป็นสำคัญ

2) ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Style) ผู้นำแบบนี้จะให้กลุ่มผู้ใต้บังคับบัญชาได้เข้ามามีส่วนร่วม ในกระบวนการกำหนดนโยบาย เป้าหมาย และวิธีการที่จะนำมาซึ่งบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการ และยังเปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และแสดงความคิดเห็นในปัญหาต่างๆ

3) ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez – Faiire Style) ผู้นำแบบนี้จะให้คำแนะนำโดยทั่วๆ ไปและปล่อยให้ผู้ใต้บังคับบัญชาอิสระที่จะทำหน้าที่ หรือมีบทบาทในการกำหนดแนวทางที่จะนำมาใช้ในการปฏิบัติงานด้วยตนเองตามความต้องการของพวกเขา ปัญหาที่สำคัญของความเป็นผู้นำแบบนี้ ก็คือการขาดผู้นำที่มีความแข็งแกร่ง กลุ่มของผู้ใต้บังคับบัญชาจะไม่มีการควบคุมและการสั่งการ ทุกคนจะปฏิบัติงานในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของกลุ่ม

เกทเซลส์ และ กูบา ได้แบ่งผู้นำโดยยึดพฤติกรรมเป็นหลักออกเป็น 3 ประเภท คือ

1) ผู้นำที่ยึดเอากฎเกณฑ์เป็นหลัก (The n0m0thetic Leadership) ผู้นำแบบนี้จะเน้นให้ความสำคัญกับตัวสถาบัน จะยึดถือวัตถุประสงค์ ระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับ และผลประโยชน์ของสถาบันเป็นหลัก ผู้นำจะใช้อำนาจระเบียบกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ ของสถาบันเป็นเครื่องมือในการดำเนินงาน ให้บุคลากรมีบทบาทตามที่สถาบันกำหนด โดยไม่คำนึงถึงความรู้สึกของบุคคลอื่น ผู้นำประเภทนี้อาจทำลายได้ไม่แต่เพียงน้ำใจหรือทำให้ผู้อื่นไม่พอใจ แต่เขายังอาจสามารถทำลายได้แม้กระทั่งผลประโยชน์ของบุคคลอื่น เพื่อพิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมขององค์การไว้ให้ได้

2) ผู้นำที่ยึดอุดมการณ์เป็นหลัก (The Ide0graphs Leadership) ผู้นำแบบนี้มักยึดแนวความคิดของตน หรือคนที่ตนให้ความเคารพนับถือเป็นพิเศษเป็นหลักยึดและแนวทางในการตัดสินใจ นิยมการแก้ปัญหาเป็นรายบุคคล โดยพิจารณาตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเป็นรายๆ ไป การปฏิบัติงานอะไรก็ตามมักจะต้องคำนึงถึงปัจจัยความเหมาะสม ความต้องการ ความจำเป็น ความสุขหรือความเดือดร้อนของบุคคลที่เกี่ยวข้องก่อนสิ่งใดเสมอ เป็นผู้นำที่มีลักษณะพยายามที่จะเข้าใจผู้ใต้บังคับบัญชา และคำนึงถึงความสัมพันธ์อันดีเป็นส่วนบุคคลกับบุคลากร ในองค์การมากกว่าตำแหน่งหน้าที่การงาน

3) ผู้นำที่ยึดการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (The Transacti0nal Leadership) ผู้นำแบบนี้จะยึดทั้งประโยชน์ของสถาบัน และประโยชน์ของบุคคลทั้งสองอย่างพร้อมๆ กันไป จะใช้ความอะลุ่มอล่วยถึงผลได้ผลเสียระหว่างผลประโยชน์สถาบัน และผลประโยชน์ของบุคคลเป็นผู้นำที่นิยมใช้การประนีประนอมในทุกๆเรื่องเป็นแนวทางการยุติปัญหากรณี

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แบ่งแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำไว้ 2 ประเภท คือ ธรรมราชา และสมมติเทวราชา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ธรรมราชา ตามรูปศัพท์ผู้นำที่ได้ชื่อว่าราชานี้ เป็นได้ 2 ธาตุ ราชา ธาตุ อย่าง 1 โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “ นานาสมฺปตฺตีหิ ราชติ ทิพฺพติ วิโรจตีติ ราชา แปลว่า ผู้ใดย่อมรุ่งเรืองส่องสว่างรุ่งโรจน์ด้วยสมบัติต่างๆ เพราะเหตุนั้นผู้นั้นชื่อว่าราชา อีกอย่าง 1 รญฺช ธาตุ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า สงฺคหวตฺถูหิ อตฺตนิ มหาชนํ รญฺเชตีติ ราชา แปลว่า ผู้ใดย่อมยังมหาชนให้ยินดีในตนด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่าราชา”(หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป. 9),2518,หน้า 316). ศัพท์เป็นชื่อของพระราชา กษัตริย์ คือ ผู้นำซึ่งนำชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรม ดังนั้น ผู้นำที่เป็นธรรมราชาจึงหน้าจะหมายถึง ผู้นำที่ทรงไว้ซึ่งความรอบรู้ ความสามารถ และยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยธรรมนั้น ซึ่งรวมทั้งทศพิธราชธรรมนั้นด้วย ในทัศนะพุทธปรัชญาเห็นว่ากษัตริย์ (ผู้นำ) มิใช่เป็นเทวราชแต่เป็นเพียงมนุษย์ที่มีคุณสมบัติพิเศษบางประการที่ได้รับมอบอำนาจให้เป็นผู้ปกครองในลักษณะของสัญญาประชาคม การที่กษัตริย์ หรือผู้นำที่ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม จะสามารถใช้อำนาจนั้นได้ยาวนานและเป็นขวัญกำลังใจของอาณาประชาราษฎร์ จะได้รับการสดุดีถวายพระนามว่า **“ราชา”** ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ยังชนให้สุขใจได้โดยธรรม ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรว่า ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาสมมติ ดังนี้แล อักขระที่ว่ามหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาสมมติ ดังนี้แล อักขระที่ว่ามหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุที่เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ยิ่งแห่งแผนดินทั้งหลาย ดังนี้และอักขระว่า **“กษัตริย์”** กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แล อักขระว่า **“ราชา”** ราชาจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ด้วยประการดังนี้การบังเกิดขึ้นแห่งพวกกษัตริย์นั้นมีขึ้นได้ (ที.ปา. เล่ม 11, ข้อ 131,หน้า 101).

จะเห็นได้ว่า การได้มาซึ่งอำนาจของผู้นำหรือปกครอง มาจากความยินยอมของประชาชน เป็นการมอบอำนาจให้ชั่วคราว เพื่อทำหน้าที่บางประการแทนประชาชน ดังนั้น ความชอบธรรมในอำนาจการปกครอง ซึ่งหมายถึง การยอมรับในสิทธิอำนาจในการปกครองของผู้นำโดยประชาชน จึงควรเป็นสิ่งที่ผู้นำควรจะต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลา จากการที่สังคมอินเดียในยุคสมัยนั้น ขณะที่พุทธศาสนาเถรวาทได้อุบัติขึ้น เป็นสังคมที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย สมบูรณาญาสิทธิราชย์และระบอบสาธารณรัฐ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำที่มีอำนาจในการปกครอง อาจเรียกว่ามีการปกครองแบบสามัคคีธรรม ลักษณะสำคัญของความเป็นธรรมราชา มีความหมายตามศัพท์คือ ผู้ปกครองโดยธรรม อำนาจของกษัตริย์ดังกล่าวจึงเป็นไปในลักษณะการยินยอมพร้อมใจของประชาชนที่จะสละอำนาจส่วนบุคคลให้แก่ผู้นำคือ กษัตริย์ ผู้มีอิสระในการใช้อำนาจในการปกครอง

ได้อย่างเต็มที่ เพื่อรักษาความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม แต่ก็ยังอยู่ในการควบคุมดูแลของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจเดิมเพราะถ้ากษัตริย์ประพฤติอธรรม หรือไม่มีคุณสมบัติเพียงพอก็จะถูกถอดถอนลงและหาผู้ที่เหมาะสมกว่าเป็นแทน การใช้อำนาจความเป็นผู้นำจึงต้องมีหลักธรรมกำกับ เพราะความคิด ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทยกย่องกษัตริย์ว่า ทรงคุณธรรมเป็นธรรมราชาหรือกษัตริย์ผู้เอาชนะด้วยธรรม มากกว่ากษัตริย์ผู้ทรงปราบโลกด้วยกำลัง หรือกล่าวอีกในหนึ่งว่า การปกครองของกษัตริย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีอยู่อย่างเดียวคือการใช้อำนาจธรรม จะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญาที่ปรากฏในหลักคำสอนส่วนใหญ่ ที่เกี่ยวกับผู้นำและสมาชิกในสังคมนั้นได้เน้นถึงตัวผู้นำ หรือผู้ใช้อำนาจในเชิงระบอบที่พุ่งเป้าไปที่ตัวผู้ใช้อำนาจนั้น ประกอบกับการใช้อำนาจไปตามวัตถุประสงค์หรือจุดหมายรวมกันของมวลสมาชิก จึงเป็นการอธิบายเรื่องของคุณธรรมและการใช้อำนาจโดยธรรม

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้อธิบายถึงลักษณะวิธีการใช้อำนาจความเป็นผู้นำไว้ 3 ลักษณะของการใช้อำนาจ คือ

อัตตาธิปไตย การใช้อำนาจของผู้นำ ที่ถือตนหรืออำนาจเป็นใหญ่ เป็นผู้นำที่มีความเชื่อมั่นตนเองสูง ใช้อำนาจแบบเผด็จการใช้การบงการ บัญชาการแบบนายกับบ่าว จากบนลงล่างมีอำนาจสิทธิ์ขาด

โลกาธิปไตย (คำว่า โลก มีความหมาย 3 นัย ได้แก่ สัตว์โลก คือ โลกของหมู่สัตว์ สังขารโลก คือสังขาร และโอกาสโลก คือแผนดิน) การใช้อำนาจของผู้นำที่ยึดถือตามหมู่คณะ หรือตัวแทนของสมาชิกในการตัดสินใจ แก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยมติ หรือคะแนนเสียง

ธรรมาธิปไตย การใช้อำนาจเพื่อตอบสนองจุดหมายแห่งอำนาจ อันหมายถึงจุดร่วมของมวลสมาชิก ได้แก่ คุณธรรม ความสงบสุข ของมวลสมาชิก โดยมีธรรมเป็นใหญ่ (องฺติก. เล่ม 20,ข้อ479, หน้า 165).

ฉะนั้น กษัตริย์องค์ใดไม่ประพฤติธรรม นำแต่ความเดือนร้อนมาสู่ประชาชน กษัตริย์องค์นั้นก็ไม่ได้รับการขนานนามว่าราชา ในพุทธปรัชญาเถรวาทแสดงถึงความเป็นสากลที่ทุกคนพึงปฏิบัติธรรมอย่างเดียวกัน ใครปฏิบัติได้มากก็ยิ่งอยู่ในฐานะสูง ก็ยิ่งเป็นที่หวังว่าจะต้องประพฤติให้สูงตามไปด้วย หากประพฤติตนไม่อยู่ในธรรมก็จะถูกโลกตำหนิยิ่งกว่าคนวรรณะต่ำประพฤติผิด กษัตริย์จึงต้องประพฤติธรรมและเผยแพร่ธรรม ซึ่งจะต้องรวมหน้าที่เป็นพระอัครศาสนูปถัมภกไปโดยปริยาย กษัตริย์ในความหมายเช่นนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์ให้ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเทพเจ้าเข้ากับลักษณะของกษัตริย์ และโยงวรรณะกษัตริย์เข้ากับพระผู้เป็นเจ้า จึงเกิดความคิดแบบเทวราช ส่วนในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท จึงไม่ยอมรับของการเกิดวรรณะจากพระผู้เป็นเจ้า และมิได้ให้ฐานะอันสำคัญแก่เทพเจ้าทั้งหลายหากแต่กำหนดว่าความเป็นเทพก็เกิดจากบุคคลได้กระทำ เพราะพุทธปรัชญาเถรวาท เชื่อว่าคนธรรมดาก็อาจสูงส่งเท่า

เทพและพรหมได้หากประพฤติธรรมสูงพอ ดังนั้น พระเจ้าแผนดินที่ดีจึงเป็นสมมติเทพ คือเทียบได้เท่ากับเทพในแง่ของการปฏิบัติธรรมและมีสิทธิในการปกครองเพราะคุณธรรมดังกล่าว หากปราศจากคุณธรรมเมื่อใด ผู้อื่นก็มีสิทธิ์โค่นล้มเสียได้ ดังนั้น ธรรมราชาจึงต้องปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรม และสอนให้ผู้อื่นประพฤติธรรมมากกว่าให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปราม ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงมีอิทธิพลเรื่องของความเป็นผู้นำเข้ามา ตลอดจนได้มีการประยุกต์และพัฒนาคุณภาพความเป็นผู้นำตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยให้ผู้ปกครองนำหลักธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทไปใช้ เพื่อมุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ให้เป็นสังคมที่มีระบบระเบียบให้สังคมอยู่ด้วยความสันติสุข เพราะผู้นำมิใช่เป็นผู้นำในทางการเมืองเท่านั้นแต่เป็นศูนย์กลางที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เป็นผู้ที่ต้องนำสังคมด้วย ถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรมสังคมก็จะอยู่อย่างสันติสุข ประชาชนก็จะถือเอาตัวอย่างคุณธรรมของผู้นำไปปฏิบัติ จากประวัติศาสตร์จะเห็นว่าถ้าประเทศใดมีผู้นำเป็นผู้ทรงความสามารถและมีคุณธรรมประเทศนั้นบ้านเมืองนั้นก็จะเจริญก้าวหน้าสังคมก็จะไม่เดือดร้อน เช่น ในสมัยของพระอโศกมหาราชแห่งอินเดียทรงนำหลักธรรมอันได้แก่หลักเบญจศีลและเบญจธรรม คือ

1) เว้นจากการฆ่าสัตว์

2) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้

3) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

4) เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

5) เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท (องฺ.ปญฺจก. เล่ม22, ข้อ 172,หน้า 227).

ส่วนเบญจธรรม หรือเบญจกัลยาณธรรมนั้นคือ ธรรมอันดีงาม 5 อย่าง ได้แก่

1) เมตตาและกรุณา ความรักใคร่ ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์

2) สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต

3) กามสังวร ความสังวรในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงใหลไปในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส

4) สัจจะ ความซื่อสัตย์ ความซื่อตรง

5) สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้และความรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิดรู้สึกตัวอยู่เสมอว่าสิ่งใดควรทำ และสิ่งใดไม่ควรทำระวังไม่ให้มัวเมาประมาท (ที.ปา. เล่ม11,ข้อ359, หน้า 284).

จะเห็นได้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรม ในการบริหารการปกครองประเทศอยู่ในหลักพุทธธรรม ฉะนั้นคุณธรรมในความเป็นผู้นำจึงเป็นสิ่งที่ปรารถนา

สำหรับนักปกครองทุกคน หากแต่ถ้าผู้นำไม่มีคุณธรรมแล้ว ผู้นำนั้นก็อาจใช้อำนาจข่มขู่ผู้อื่นได้ตามความพอใจ โดยไม่เกรงกลัวกฎหมายบ้านเมืองและอาจสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยจากคนที่มีเมตตากรุณากลายเป็นคนโหดร้ายหลงอำนาจของตนได้ กลายเป็นทรราชได้เช่นกัน ดังนั้นหลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงเน้นให้ผู้นำได้นำเอาหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องดีงามตามทำนองครองธรรม

2) เทวราชา พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับความสำคัญของกษัตริย์ในแง่ที่เป็นเทพเจ้าโดยสมมติ คือ โดยการยอมรับของประชาชน ไม่ใช่เทพที่อยู่บนสวรรค์ตามความเข้าใจของลัทธิพราหมณ์ เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทเกิดขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมอินเดียโบราณ ได้ถูกครอบงำด้วยลัทธิพราหมณ์แต่ไม่ทั้งหมด ซึ่งยังมีจุดยืนเป็นตัวของตัวเอง โดยให้เหตุผลอธิบายเทพไว้ 3 ประการคือ

1) สมมติเทพ คือ เทพโดยสมมติ โดยการยอมรับของมนุษย์โลก ซึ่งกษัตริย์ทรงเป็นเทพที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วยธรรม คือ หิริ และ โอตตัปปะ

2) อุปปัตติเทพ คือ เทพโดยกำเนิด ซึ่งสถิตอยู่บนสวรรค์

3) วิสุทธิเทพ คือ เทพโดยความบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเอง อันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย

จะเห็นได้ว่าการยกอำนาจสิทธิ์ขาดให้เป็นผู้นำ ในฐานะเทวราชาจึงมีความสำคัญที่จะต้องเป็นผู้ดูแลรักษาความสงบสุขของประชาราษฎร์ให้อยู่ในความสันติสุข โดยการบริหาร การจัดการบริการ กิจการต่างๆ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมหรือมวลสมาชิกภายใต้การดูแลบนพื้นฐานของหลักธรรมคำสั่งสอน ผู้นำที่เป็นพระราชาจึงต้องมีคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญ คือ มีความกล้าหาญ เฉพาะในสิ่งที่เป็นธรรมตามทศพิธราชธรรม สิ่งที่เหมือนกันในเทวราชาและธรรมราชามิใช่เพียงฐานะสูงสุดในสังคม แต่ขึ้นอยู่ที่เงื่อนไขที่เท่าเทียมกันกับทุก ๆ คน ในฐานะของมวลสมาชิกอยู่ร่วมกับสังคม คือ การประพฤติธรรมในฐานะเป็นผู้นำโดยธรรม คือ พันธกรณีในการดูแลทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์

2.6.3 ผู้นำและอำนาจภาวะผู้นำ

อำนาจหน้าที่ความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำ แม้จะมีอำนาจหน้าที่ตามระเบียบกฎหมายของบ้านเมืองแล้ว แต่ก็มิได้หมายความว่าผู้นำหรือภาวะผู้นำ จะใช้อำนาจหน้าที่ในการบังคับบัญชาให้ผู้อื่นเชื่อฟังได้ อำนาจหน้าที่ดังกล่าวจึงอยู่ที่วาสนาและบารมี ตามหลักพุทธปรัชญาอาจกล่าวได้ว่าผู้นำมีอำนาจวาสนาและบารมีแตกต่างกัน อาจเป็นความดีที่ได้สะสมไว้ในชาติปางก่อนจึงทำให้แต่ละคนมีอำนาจและบารมีไม่เหมือนกัน เรื่องวาสนาและบารมีจึงเป็นที่มาของอำนาจที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่เกิดจากการสั่งสมคุณงามความดีเอาไว้ ความดีดังกล่าวจึงทำให้เกิดผลที่สืบเนื่องในชาติต่อมา ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวความคิดเรื่องนี้จากท่านผู้รู้หลายท่านที่ให้ความหมายต่างกัน ดังต่อไปนี้

สิ่งที่เรียกว่า “อำนาจ” (P0wer) หรือ“อำนาจทางสังคม” (S0cial p0wer)หมายถึง ความสามารถในการทำให้บุคคลกระทำ หรือไม่กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ ไม่ว่าผู้นั้นจะยอมรับโดยสมัครใจหรือไม่ก็ตาม ตัวอย่างเช่น นายศรรามสามารถทำให้นางสาวแคททลียากระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือห้ามไม่ให้กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้สำเร็จ “หรืออำนาจ คือ ความสามารถในการที่จะก่อให้เกิดผลขึ้นตามที่ตนต้องการ ความสามารถนั้นอาจแสดงออกมาให้เห็นภายนอก หรือมีแฝงไว้ภายในก็ได้ แต่สามารถกระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งสำเร็จลงไปได้” (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2545, หน้า 14).

จอนน์ เอ็ม. เฟฟเฟอ กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของผู้นำว่า

เป็นผลที่เกิดจากความรับผิดชอบ และอำนาจหน้าที่นั้นมีลักษณะเป็นสิทธิ เช่น สิทธิในการวินิจฉัยสั่งการ สิทธิในการบังคับบัญชา และสิทธิในการบริหารงาน เป็นต้น อำนาจหน้าที่เป็นอำนาจที่มีอยู่ในสถาบันทางการบริหาร โดยมีรัฐธรรมนูญ กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ธรรมเนียมประเพณีนิยม ระบุให้ไว้แก่ผู้บังคับบัญชาทุกตำแหน่งที่มีการบังคับบัญชาตามลำดับขั้น ของสายการบังคับบัญชาซึ่งเรียกว่า สิทธิในการบังคับบัญชา

โรเบอร์ท เอ. ดัล เห็นว่าอำนาจจะมองเห็นได้ต้องเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับอีกสิ่งหนึ่ง กล่าวคือ อำนาจเป็นความสัมพันธ์อย่างหนึ่งในหมู่คน โดยที่อำนาจดังกล่าวนี้เกี่ยวกับ

1) ที่มาของอำนาจ

2) เครื่องมือหรือตัวกลางที่ใช้ในการแสดง

3) ปริมาณของอำนาจที่มี และ

4) ขอบเขตของอำนาจ

ตามนัยความหมายของ R0bert A. Dahl ประเด็นทั้ง 4 นี้ ของอำนาจจะปรากฏในตัวของบุคคลโดยเอกเทศไม่ได้ หากแต่จะต้องปรากฏในตัวของบุคคลหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งเป็นอย่างน้อย นั่นหมายความว่า “อำนาจเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคม” (S0cial relati0n) ไม่ใช่เป็นสิ่งที่บุคคลหนึ่งจะมีด้วยตนเองตามลำพัง

เฟรช และ เรเวน ได้กล่าวถึงอำนาจว่ามีที่มา 5 ประการ คือ

1) อำนาจการให้ผลตอบแทนหรือรางวัลอำนาจชนิดนี้เกิดจากการที่ผู้นำสามารถให้รางวัลหรือผลประโยชน์แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ถ้าผู้ใต้บังคับบัญชาให้ความร่วมมือหรือปฏิบัติตามก็จะได้รับสิ่งตอบแทน เป็นรางวัลในรูปแบบต่างๆ

2) อำนาจการบังคับขู่เข็ญ อำนาจชนิดนี้มีพื้นฐานมาจาก การสร้างความกลัวเพราะผู้ที่มีอำนาจจะลงโทษบุคคลที่ขัดต่อคำสั่ง หรือไม่ให้ความร่วมมือได้

3) อำนาจตามสิทธิหรือตามกฎหมาย อำนาจชนิดนี้เกิดจากสถานะหรือตามตำแหน่งหัวหน้า โดยมีพื้นฐานมาจากกฎหมาย หรือระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ และเป็นอำนาจที่มีลักษณะสูงต่ำตามสายการบังคับบัญชา

4) อำนาจการอ้างอิงหรือความใกล้ชิด อำนาจชนิดนี้เกิดจากการที่บุคคลสามารถอ้างอิงถึงผู้มีอำนาจ หรือการที่ผู้ใดมีความใกล้ชิดกับผู้มีอำนาจจึงพลอยมีอำนาจไปด้วย นอกจากนี้อาจเกิดจากการประพฤติที่เลียนแบบบุคคลซึ่งได้รับการยกย่องนับถือ หรือการที่มีนามสกุลเดียวกับผู้มีอำนาจหรืออยู่ใกล้ชิดกับผู้มีอำนาจก็อาจจะพลอยทำให้มีอำนาจไปด้วย

5) อำนาจเกี่ยวกับความเชี่ยวชาญ อำนาจชนิดนี้เกิดจากการที่บุคคลมีความรู้ ความชำนาญเชี่ยวชาญเป็นพิเศษ ตลอดจนการมีประสบการณ์ ความสามารถในด้านใดด้านหนึ่งจนเป็นที่ยอมรับก็จะเกิดอำนาจนี้ขึ้นได้

ฟรานซิส เบคอน ได้เคยกล่าวไว้ว่า “ความรู้คืออำนาจ” แต่ในโลกตะวันตกความรู้เพียงอย่างเดียวไม่อาจนำมาซึ่งชัยชนะได้ เว้นแต่ต้องใช้ร่วมกับกำลังและเงินตรา ในหนังสือเรื่อง (P0wer Shift) 1990 ที่เขียนโดย อัลวิน ทอฟฟ์เลอร์ นักอนาคตศาสตร์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดคนหนึ่ง ในปลายศตวรรษที่ 20 จนถึงศตวรรษที่ 21 เขาเห็นว่า ความรุนแรง (Vi0lence) ความมั่นคง (Wealthy) และความรู้ (Kn0wledge) คือที่มาสำคัญของอำนาจและคำว่า “วาสนา” หมายถึง สิ่งที่ฝังอยู่ในจิตใจ ความรู้ที่ได้จากความจำหรือความประพฤติติดตามมาจากชาติก่อน บุญหรือบาปที่อบรมมา จรรยาที่ประพฤติจนเคยชิน หรือกุศลที่ทำให้ได้รับลาภผล (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 2538, หน้า 226).

ส่วนคำว่า “บารมี หมายถึง ปฏิปทาอันยิ่งยวด คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นมหาสาวก” คุณงามความดีและบารมีดังกล่าวที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาตินั้นและในชาติปัจจุบัน ว่าเราเคยทำคุณงามความดีไว้อย่างไรนั้น ในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตามมีใจริษยาผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้และการบูชาของบุคคลอื่น เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุคติวินิบาตนรก เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พรั่งพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่ถึงอบายทุคติวินิบาตนรก ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ ณ ที่ใดในภายหลังจะเป็นคนมีศักดา (อำนาจ) น้อย ดูก่อนมาณพปฏิปทาเป็นไปเพื่อความมีศักดา (อำนาจ) น้อยนี้ คือ มีใจริษยา มุ่งร้ายผู้อื่น มีใจอิจฉาลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้และการบูชาของคนอื่น (ม.อุ. เล่ม 14,ข้อ 588,หน้า 289).

จะเห็นได้ว่าการจะมีวาสนาและบารมีตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น จะเกิดขึ้นด้วยการกระทำของตนเองเป็นสำคัญ หากการกระทำของตนในอดีตชาติได้สั่งสมมาไม่ดีหรือในชาติปัจจุบันก็จะทำให้ได้รับผลกรรมนั้นๆ เพราะถือว่า “กรรม” การกระทำในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนสำหรับทุกคน หากใครกระทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดีตอบแทน หากใครกระทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับกรรมชั่วคือความทุกข์ แม้บางครั้งการกระทำจะยังไม่ส่งผลให้ ก็ขึ้นอยู่กับว่า การกระทำกรรมนั้นมีโทษมากหรือน้อยเท่านั้น ถ้ากระทำกรรมหนักผลก็จะส่งผลเร็ว หากถ้ากระทำกรรมเบาผล

ก็จะส่งผลช้า แต่ที่แน่ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำใดๆ เราก็จะได้รับผลของกรรมนั้นๆ ดังพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ในหนังสือมนต์พิธีแปลตอนหนึ่งว่า

“ กัมมัสสะโกม์หิ	เรามีกรรมเป็นของๆตน
กัมมะทายาโท	เราเป็นผู้รับผลของกรรม
กัมมะโยนิ	เรามีกรรมเป็นกำเนิด
กัมมพันธุ	เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
กัมมะปะฏิสะระโณ	เรามีกรรมเป็นที่พึงอาศัย
ยังกัมมัง กะริสสามิ	เราจักทำกรรมอันใดไว้
กัลยาณัง วา ปาปะกังวา	ดีหรือชั่วก็ตาม
ตัสสะ ทายาโท ภะวิสสามิ	เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นๆ (พระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวณฺโณ), 2542, หน้า 46).

บารมีเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ เพราะบารมีเป็นทางหนึ่งที่จะทำให้อำนาจกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม เพราะอำนาจความเป็นผู้นำถึงแม้จะมียศศักดิ์หรือตำแหน่งหน้าที่การงานสูงเพียงใดก็ตาม ถ้าขาดบารมี อำนาจหน้าที่ก็ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่หรือสิ่งที่ประสงค์ให้สำเร็จลงได้ บารมีจึงเป็นสิ่งที่สำคัญในอำนาจหน้าที่ในความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำที่จะต้องสั่งสมไว้ บารมีสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1) บารมีที่ติดตัวมาแต่กำเนิด บารมีชนิดนี้ไม่ต้องใช้ความพยายามขวนขวายแต่อย่างใด เช่น การเกิดมาในชาติตระกูลสูง ร่ำรวยมีทรัพย์มาก บิดามารดาเป็นผู้มีอำนาจอยู่แล้ว บารมีชนิดนี้เป็นสิ่งที่ได้มาแล้วในตอนกำเนิด แต่การที่จะมีบารมีต่อไปหรือไม่ หรือว่าจะรักษาบารมีนั้นให้อยู่กับตนตลอดไปได้หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับบารมีในข้อ 2 ด้วย คือ

2) บารมีที่เกิดจากการสั่งสมในชาติปัจจุบัน คือ เกิดจากการแสวงหาสร้างสรรค์ขึ้นมาภายหลัง บารมีชนิดนี้เป็นสิ่งสำคัญมากเพราะจัดเป็นกรรมปัจจุบัน เช่น ตอนเกิดมาเกิดในตระกูลชาวนาที่ยากจน แต่อาศัยความขยันหมั่นเพียรของตนเองศึกษาเล่าเรียนจนประสบผลสำเร็จ ได้มีหน้าที่การงานที่ดีบางครั้งได้เป็นถึงนายกรัฐมนตรีที่มีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศ ทั้งนี้เป็นบารมีที่สร้างสรรค์ขึ้นในปัจจุบัน แต่บารมีชนิดนี้ก็ขึ้นอยู่กับบารมีในข้อแรกด้วย ถ้าไม่มีบารมีในอดีตชาติมาส่งเสริมสนับสนุน ปัจจุบันชาติจะสั่งสมอย่างไรก็ยากลำบากมากเพราะกำลังกรรมมีไม่เพียงพอ

ในพุทธปรัชญาเถรวาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ก่อนที่พระองค์จะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์พระองค์ไม่ได้ทรงบำเพ็ญเพียรในชาติที่จะตรัสรู้เท่านั้น ต้องสั่งสมบำเพ็ญเพียรบารมีมานานไม่รู้กี่

ชาติอย่างนับไม่ถ้วน บารมีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมามีทั้งระดับสามัญ ระดับกลาง และระดับสูง เรียกว่าทศบารมี หรือบารมี 10 ประการ

1) ทานบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการให้ทาน การเสียสละ

2) ศีลบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการรักษาศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม

3) เนกขัมบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวช ปลีกตัว ปลีกใจออกจากกาม

4) ปัญญาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีความรอบรู้ หยั่งรู้เหตุผลเข้าใจสภาวะสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

5) วิริยบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีความเพียร ไม่ย่อท้อ มีความบากบั่น

6) ขันติบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจของเหตุผล

7) สัจบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีโดยการมีสัจจะ พูดจริง ทำจริง และมีความจริงใจ

8) อธิษฐานบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการมีความตั้งใจมั่น วางจุดหมายการกระทำของตนไว้แน่นอน แล้วดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่

9) เมตตาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการมีความรักใคร่ เมตตาปรารถนาดี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่น และเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ

10) อุเบกขาบารมี คือ การบำเพ็ญบารมีด้วยการวางใจเป็นกลาง สงบราบเรียบสม่ำเสมอเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้าย หรือความชอบชัง (ขุ.พุทธ. เล่ม 33, ข้อ 14,หน้า 114).

บารมีทั้ง 10 ประการนี้ยังแบ่งออกเป็น 30 ประการ เรียกว่าบารมี 30 ทัศ คือ

1) บารมีชั้นสามัญ 10 ประการ เช่น ทานบารมี ได้แก่การให้ทรัพย์สินเงินทอง สมบัตินอกกาย เป็นต้น

2) อุปบารมี หรือบารมีระดับกลางมี 10 ประการ เช่นเดียวกัน เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละอวัยวะเป็นทาน เป็นต้น เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ยากกว่าบารมีชั้นสามัญ

3) ปรมัตถบารมี หรือบารมีระดับสูงมี 10 ประการด้วยกัน เช่น ทานปรมัตถะบารมี ได้แก่ การยอมเสียสละชีวิตเป็นทานเพื่อผู้อื่น เป็นต้น บารมีชนิดนี้บำเพ็ญได้ยากที่สุด

จะเห็นได้ว่า ผู้นำจะดำเนินไปได้ก็โดยอาศัยอำนาจหน้าที่และอำนาจบารมี เป็นเครื่องมือทั้งในลักษณะที่เป็นแบบพิธีการ และไม่เป็นพิธีการ คำว่า “อำนาจหน้าที่” เป็นผลที่เกิดจากความรับผิดชอบและอำนาจหน้าที่นั้นมีลักษณะเป็นสิทธิ์ เช่น สิทธิในการวินิจฉัย สั่งการ สิทธิในการบังคับบัญชาและสิทธิในการบริหารงาน เป็นต้น ส่วนคำว่า “อำนาจบารมี” ก็เป็นอำนาจอีกชนิดหนึ่งในลักษณะของการใช้สิทธิ์ เป็นความสามารถ ที่จะใช้อำนาจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามคำสั่งอำนาจชนิดนี้ย่อมเกี่ยวข้องโดยตรงกับความรู้ความสามารถ ตลอดจนความสัมพันธ์ของผู้บังคับบัญชากับ

ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การที่จะใช้อำนาจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติให้ได้ทั้งน้ำใจและผลงานนั้นเอง

ดังได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการศึกษาเรื่องผู้นำและอำนาจของภาวะผู้นำจึงจำเป็นจะต้องทราบถึงแหล่งที่มาของอำนาจชนิดต่างๆ ซึ่งผู้นำใช้อำนาจหน้าที่ในการปกครอง เพื่อโน้มน้าวจิตใจสร้างแรงจูงใจให้ผู้อื่นคล้อยตามด้วยความเต็มใจ และจงรักภักดี โดยจะกล่าวถึงที่มาของอำนาจในทัศนะของนักวิชาการที่กล่าวถึงเรื่องอำนาจบารมี และเรื่องพละกำลังต่างๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

อำนาจทำให้ผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นใหญ่ได้ เพราะว่าการบังคับบัญชาขึ้นชื่อว่าอำนาจเกิดขึ้นในตนอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นโดยตำแหน่งหน้าที่อย่างหนึ่ง อำนาจนี้ย่อมเป็นใหญ่ในอันจะบงการทั้งปวง ดังพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า “อำนาจย่อมเป็นใหญ่ในโลก” (สำ.ส. เล่ม 15, ข้อ 21,หน้า 60). คนเราในโลกย่อมเกรงกลัวอำนาจการสั่งการต่างๆ เช่น อำนาจทางกฎหมาย อำนาจจากศาล อำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ผีสาง นางไม้เป็นต้น แต่อำนาจที่ทำให้บุคคลเป็นใหญ่ในโลกนั้น จะต้องประกอบไปด้วยคุณธรรม ถ้าบุคคลใดมีอำนาจแต่ไม่มีคุณธรรมก็ไม่สามารถที่จะสั่งการขั้นเด็ดขาดได้ ความเกรงกลัวอำนาจก็จะไม่ศักดิ์สิทธิ์ได้ ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงถึงอำนาจที่เรียกว่า “พละ” คือกำลังหรือแรงของคนไว้ 8 ประการ

1. โกณฺฑญฺญพลา ทารกา ทารกแรงร้องไห้
2. โกธพลา มาตุคามา มาตุคามแรงโกรธ
3. อาวุธพลา โจรา โจรแรงอาวุธ
4. อิสฺสริยพลา ราชาโน พระราชาแรงอำนาจ
5. อชฺฌตฺติกา พลา พาลา คนพาลแรงหาเรื่อง
6. นิชฺฌตฺติกพลา ปณฺฑิตา บัณฑิตแรงรั้งสติ
7. ปติสงฺขานพลา พาหุสฺสุตา พหูสูตแรงพิจารณา
8. ขนฺติพลา สมณพราหฺมณา สมณพราหมณ์แรงขันติ (องฺ.อฏฐก. เล่ม 23, ข้อ 117,หน้า 171).

ในพละ 5 ของพระมหากษัตริย์ ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผู้มีอำนาจนั้นจะต้องประกอบไปด้วยทรัพยากรแห่งอำนาจ 5 ประการ คือ

1)พาหพลัง หรือกายพลัง หมายถึงมีกำลังกายหรือกำลังแขนแข็งแรง สุขภาพดี มีความสามารถและชำนาญในการใช้อาวุธ ตลอดจนถึงมีอาวุธยุทโธปกรณ์พรั่งพร้อม

2) โภคพลัง คือ มีโภคะหรือสมบัติมาก พร้อมที่จะใช้เลี้ยงดูบริวารหรือใช้สอยในกิจการต่างๆ ได้ไม่ติดขัด

3) อมัจจพลัง คือ มีอำมาตย์ ข้าราชการ ผู้บริหารที่ทรงคุณวุฒิ เก่งกล้าสามารถ และเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน

4) อภิชัจจพลัง คือมีชาติตระกูลสูงกำเนิดในตระกูลสูงเป็นขัตติยราชที่ได้รับความเคารพเทิดทูลจากประชาชนและเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกฝนมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งราชตระกูลนั้นๆ

5) ปัญญาพลัง คือ กำลังแห่งปัญญา มีสติปัญญาสามารถมาก หยั่งรู้เหตุผลรู้จักผิดชอบชั่วดี ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งหลายภายในและภายนอก ดำริการต่างๆ ได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง (ขุ.ช .เล่ม 27, ข้อ 244,หน้า 532).

กำลังข้อแรก คือ กำลังกายหรือกำลังแขนแม้ว่าจะสำคัญก็จัดว่าต่ำกว่ากำลังในข้ออื่นๆ เพราะหากว่าไม่มีกำลังในข้ออื่นๆ มาค้ำจุนแล้วกำลังกายอาจใช้ไปในทางที่ผิด เป็นอันธพาลไปได้ ส่วนกำลังปัญญาท่านจัดว่าเป็นกำลังที่ประเสริฐสุด เพราะเป็นเครื่องกำกับควบคุม และนำทางกำลังอื่นๆ ทุกอย่าง และยังมีหลักธรรมที่เป็นกำลังอยู่ในตนที่เรียกว่าอริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ ได้แก่

1. ศรัทธา มีความเชื่อที่มีเหตุผล
2. ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
3. หิริ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว
4. โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
5. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก
6. จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
7. ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเหตุ ดี ชั่ว ถูก ผิด คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ (องฺ.สตฺตก. เล่ม 23,ข้อ 6,หน้า 5).

อปริหานิยธรรม คือ (ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ) มี 7 อย่าง คือ

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

2. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

3.ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

4. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุนั้นเชื่อฟังถ้อยคำของท่าน

5.ไม่ลุอำนาจแห่งความอยากที่จะเกิดขึ้น

6. ยินดีในเสนาสนะป่า

7. ตั้งใจว่าเพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีลที่ยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มาที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข (พระมหาสิทธิการ 2543, หน้า 29).

สัปปุริสธรรม คือ (ธรรมของสัตบุรุษ) 7 ประการ คือ

1. ธัมมัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักเหตุเช่นรู้จักว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุขสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์

2. อัตถัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักผลเช่นรู้ว่าสุขเป็นผลแห่งการทำดีทุกข์เป็นผลแห่งการทำชั่ว

3. อัตตัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักตน เช่น รู้ว่าเรามีความรู้ ความถนัด ความสามารถ คุณธรรม และฐานะ เป็นต้น แค่ไหนเพียงไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม เพื่อให้เกิดผลดีแก่ตนเองและผู้อื่น

4. มัตตัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในการบริโภคพอควร

5. กาลัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักเวลาอันสมควร

6. ปริสัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักประชุมชนนั้นว่า หมู่นี้เมื่อเข้าไปหาต้องทำอย่างนี้

7. ปุคคลปโรปรัญญุตา คือ ความเป็นผู้รู้จักบุคคลว่าผู้นี้เป็นคนที่ควรคบ ผู้นี้ไม่ดีไม่ควรคบ เป็นต้น และ สัปปุริสธรรม (อีกอย่างหนึ่ง) คือ

1. สัตบุรุษประกอบด้วยธรรม 7 ประการ คือ มีศรัทธา มีความละอายต่อบาป มีความกลัวต่อบาป เป็นคนได้ยินได้ฟังมาก เป็นคนมีความเพียร มีสติมั่นคง

2. จะปรึกษาสิ่งใดกับใครๆ ก็ไม่ปรึกษาเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น

3. จะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น

4. จะพูดสิ่งใด ก็ไม่พูดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น

5. จะทำสิ่งใด ก็ไม่ทำเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น

6. มีความเห็นชอบ มีความเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

7. ให้ทานโดยเคารพคือ เอื้อเฟื้อทั้งแก่ของที่ตัวให้ทั้งผู้รับทานนั้นไม่ทำอาการดุจทิ้งให้

ในสัปปุริสธรรม ข้อที่ 1 นั้น ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวว่า ธัมมัญญุตา หมายถึง การรู้นวังคสัตถุศาสน์ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

พระภิกษุที่เป็นผู้รู้เหตุ รู้เรื่องนวังคสัตถุศาสน์ คือ คำสั่งสอนของพระศาสดาอันเป็น ศาสนธรรม มีองค์ประกอบอยู่ 9 ประการ หรือที่เรียกว่ารู้ธรรมคำสอน ในพระไตรปิฎก คือ หลักปริยัติธรรมนั่นเอง ได้แก่ การรู้เรื่องของพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเจริญในการปฏิบัติ เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของการศึกษา พระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ภิกษุรูปใดมีความรอบรู้ ในหลักธรรมคำสอนดังกล่าวมาแล้วนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นผู้รู้จักธรรมหรือเหตุแห่งความเจริญ (องฺ.สตฺ.ตก. เล่ม 37, ข้อ 65,หน้า 236).

นวังคสัตถุศาสน์ หลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนที่สำคัญ 9 ประการได้แก่

1. สุตตะ คือ พระสูตรต่างๆ

2. เคยยะ คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา

3. เวยยากรณะ คือ พระอภิธรรมทั้งหมด

4. คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา

5. อุทาน คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยความโสมนัส

6. อิติวุตตกะ คือ พระสูตรที่ขึ้นต้นด้วยคำว่าข้อนี้สมจริง ดังคำที่พระพุทธองค์ตรัส

7. ชาดก คือ พระสูตรที่แสดงเรื่อง ในเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

8. อัพภูตธรรม คือ พระสูตรที่ ประกอบด้วยปาฏิหาริย์

9. เวทัลละ คือ พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้ความรู้ และถามยิ่งๆขึ้นไป เป็นต้น (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา 2538, หน้า 55-59).

เวสารัชชกรณธรรม คือ ธรรมทำความกล้าหาญ 5 อย่าง ได้แก่

1. สัทธา	เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
2. ศีล	รักษากายวาจาให้เรียบร้อย
3. พาหุสัจจะ	ความเป็นผู้ได้ศึกษามาก
4. วิริยารัมภะ	ปรารภความเพียร
5. ปัญญา	รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ และ

พละ (ธรรมเป็นกำลัง) 5 อย่าง คือ

1. สัทธา	ความเชื่อ
2. วิริยะ	ความเพียร
3. สติ	ความระลึกได้
4. สมาธิ	ความตั้งใจมั่น
5. ปัญญา	ความรอบรู้

หลักธรรม 5 ข้อที่กล่าวนี้ เมื่อรวมเป็นกำลังเดียวกันย่อมจะเป็นกำลังมีอำนาจสามารถเป็นพลังที่จะดำเนินงานนั้นให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ได้ แม้จะเป็นงานใหญ่ก็ตามเพราะอำนาจหน้าที่ต่างๆนั้นจะเป็นใหญ่ได้ด้วยกิจของตนเองเป็นสำคัญ

และมีพละ 4 อย่าง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เป็นผู้มีอำนาจ มีความมั่นใจไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายต่างๆ คือ

1. ปัญญาพละ คือ มีกำลังแห่งปัญญามาก

2.วิริยพละ คือ มีกำลังแห่งความเพียรมาก

3. อนวัชชพละ คือ มีกำลังแห่งความสุจริต หรือความบริสุทธิ์ ไม่มีข้อบกพร่องเสียหายอันเกิดจากการประกอบอาชีพ หรือการทำงานสุจริตไม่มีโทษ

4. สังคหพละ คือ มีกำลังแห่งการสงเคราะห์ คือ การยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนไว้ได้มาก ด้วยการสงเคราะห์ด้วยวิธีการต่างๆ (องฺ.นวก. เล่ม 23, ข้อ 209,หน้า 376).

แม้แต่หลักธรรมสังคหวัตถุ 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมิตรหรือบริวารไว้ได้ และในการเลือกคบหามิตรนั้นจะต้องคบหาบุคคลที่เรียกว่ากัลยาณมิตรเท่านั้น เพราะหากไปคบหากับคนพาลมาเป็นมิตร หรือได้คนพาลมาเป็นบริวารแล้ว แทนที่จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจกลับทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงและสูญเสียอำนาจไปในที่สุด ในมงคลสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึง

โทษของการคบหาคนพาลเป็นมิตร ได้กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายภัยอุปัทวะเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่จะเกิดขึ้น ภัยอุปัทวะ อุปสรรคเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเกิดแต่คนพาล หาเกิดขึ้นแต่บัณฑิตไม่เหมือนกันฉันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีภัยจำเพาะหน้า บัณฑิตหามีภัยจำเพาะหน้าไม่ คนพาลมีอุปัทวะ บัณฑิตหาอุปัทวะมิได้ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตหาอุปสรรคมิได้ด้วย ประการดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภัยไม่มีแต่บัณฑิต อุปัทวะไม่มีแต่บัณฑิต อุปสรรคไม่มีแต่บัณฑิต

จากข้อความดังกล่าว อำนาจหน้าที่ความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำนั้น จะต้องเป็นผู้มีกัลยาณมิตรและมีบริวารที่ดี จึงเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้บุคคลนั้น เป็นผู้ที่มีอำนาจมากยิ่งขึ้น และสามารถดำรงอำนาจนั้นไว้ได้นาน แต่หากผู้นำไม่มีกัลยาณมิตรที่ดีก็ไม่สามารถจะรักษาอำนาจหรือดำรงตำแหน่งไว้ได้นาน

2.6.4 บทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบผู้นำ

จะเห็นได้ว่าจุดเด่นของความเป็นผู้นำนั้น ก็คือ ภาวะที่กำหนดความเป็นผู้นำว่าจะมีความประพฤติที่ก่อให้เกิดประโยชน์ หรือมิใช่ประโยชน์แก่มวลสมาชิก สิ่งที่สำคัญที่ระบุถึง ความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท คือ คุณธรรมหรือการประพฤติตามหลักธรรมอันดีงามของผู้นำนั้นเอง ความผูกพันธ์ผู้นำต่อมวลสมาชิกของกลุ่ม จึงต้องประพฤติตามบทบาทหน้าที่ซึ่งถือว่ามีความสำคัญมากต่อความสำเร็จ ผู้นำจึงขึ้นอยู่กับการปฏิบัติหน้าที่ดีที่ถูกต้องและเป็นธรรมมากกว่าคุณสมบัติที่มีอยู่ แต่การปฏิบัติหน้าที่ผู้นำก็ไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอนที่ตายตัว ความเป็นผู้นำจึงขึ้นอยู่กับการปฏิบัติหน้าที่ด้วยการพิจารณาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และงานกิจกรรมต่างๆ ความประพฤติปฏิบัติโดยเป็นธรรม มีประสบการณ์ทางด้านวิชาการและการปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถเพียงพอต่อเนื่องอยู่สม่ำเสมอ เพราะหน้าที่สำคัญผู้นำและภาวะผู้นำ คือ มีความรู้ความสามารถในการบริหาร จัดการ บริการกิจการต่างๆ ได้ มีความเชื่อมั่นในตนเอง กล้าตัดสินใจหนักแน่นมั่นคง ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมมีเหตุผลและเป็นธรรมในการนำคนให้ดีได้

1.หน้าที่หลัก

1.1 ผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้บริหาร และเป็นผู้ประสานงานกลุ่ม โดยมอบหมายงานให้ผู้รับผิดชอบนำไปปฏิบัติ อาจจะเป็นผู้ตัดสินนโยบายและวัตถุประสงค์ของกลุ่มโดยตรงหรือไม่ก็ได้ แต่ก็มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ในการบริหารงาน

1.2 ผู้นำทำหน้าที่วางแผน ทั้งนี้เพื่อจะให้งานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ผู้นำจึงเป็นผู้มีหน้าที่ในการประเมินสถานการณ์ในภายหน้า ว่าจะมีปัญหาอะไร และหากมีปัญหาจะแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร แล้วเตรียมแผนการไว้ล่วงหน้า อาจจะเป็นแผนระยะสั้นหรือระยะยาวก็ได้ จะวางแผนเพียงคนเดียวหรือมีคนอื่นร่วมวางแผนด้วยก็ได้

1.3 ผู้นำทำหน้าที่วางนโยบาย การวางนโยบายอาจจะมีผู้ร่วมแสดงความคิดเห็น โดยสมาชิกในกลุ่มร่วมกันวางนโยบาย หรือผู้นำวางนโยบายเพียงผู้เดียว ในกรณีนี้จะเกิดกับผู้นำที่มีความเชี่ยวชาญ นอกจากนี้ในฐานะที่ผู้นำเป็นตัวแทนกลุ่ม ในการติดต่อภายนอกในนามของกลุ่ม และทำหน้าที่ควบคุมความสัมพันธ์ในกลุ่ม ขจัดความขัดแย้งระหว่างคนในกลุ่ม รวมทั้งการลงโทษและการให้รางวัล สิทธิดังกล่าวนี้ จึงทำให้สามารถควบคุมกลุ่มและกำหนดนโยบายได้

2. หน้าที่รอง

2.1 ทำหน้าที่เป็นบุคคลตัวอย่าง

2.2 ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม ผู้นำประเภทนี้มักจะเป็นบุคคล ที่ได้รับตำแหน่งนี้เป็นเวลานาน

2.3 ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกลุ่มรับผิดชอบ เมื่อเกิดปัญหาหรือสมาชิกต้องการให้ช่วยตัดสินใจ

2.4 ผู้นำทำหน้าที่เป็นบุคคล ในอุดมคติของเหล่าสมาชิก เป็นที่เคารพยกย่องในด้านคุณค่าต่างๆ และทุกคนก็ให้ความเชื่อฟังในตัวผู้นำ

2.5 ผู้นำมีบทบาทที่บุคคลอื่นต้องการจะเอาเยี่ยงอย่าง

2.6 ผู้นำทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและรับฟัง พร้อมทั้งช่วยขจัดปัญหา คล้ายกับที่รองรับอารมณ์ ความทุกข์ความโศกเศร้าของผู้อื่น ทั้งนี้เพื่อความคงอยู่ไปของกลุ่มนั่นเอง (อาษา เมฆสวรรค์ 2510, หน้า 214).

จอนน์ วี.การ์ดเนอ ได้อธิบายถึงภารกิจและหน้าที่ความเป็นผู้นำจะต้องปฏิบัติทุกกรณีเพื่อนำกลุ่ม หรือผู้ตามไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ให้ได้ ดังคุณลักษณะต่อไปนี้

1. การมองเป้าหมาย
2. การตอกย้ำค่านิยม
3. การจูงใจ
4. การจัดการ
5. การสร้างความเป็นเอกภาพที่สามารถทำงานได้
6. การอรรถาธิบาย
7. ทำหน้าที่เสมือนสัญลักษณ์
8. การเป็นตัวแทนของกลุ่ม
9. การปรับปรุงใหม่

น้อย สุปิงคลัด กล่าวว่า หน้าที่ของผู้นำหรือหน้าที่ความรับผิดชอบ จะต้องกระทำอยู่ 2 ลักษณะคือ

1.หน้าที่หลัก เป็นหน้าที่จะต้องปฏิบัติจะละเลยขาดตกบกพร่องไม่ได้ เพราะหากละเลยแล้วกิจการต่างๆ ภายในหน่วยงานจะบกพร่อง และเกิดความเสียหายทันที หน้าที่หลักได้แก่

1.1 หน้าที่ในการตัดสินใจ

1.2 หน้าที่ในการควบคุมบังคับบัญชา

1.3 หน้าที่ในการสนับสนุน อำนวยความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติงาน

1.4 หน้าที่ในการประสานงาน ทั้งภายในหน่วยงานและภายนอกหน่วยงาน

2. หน้าที่ประกอบ เป็นหน้าที่เสริมในฐานะที่เป็นผู้นำ ทำให้ความเป็นผู้นำสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่หากละเลยไม่ปฏิบัติบ้างจะไม่กระทบต่อกิจกรรมภายในหน่วยงาน เช่น

2.1 การเป็นตัวแทนกลุ่ม

2.2 เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม เป็นต้น

จากข้อความดังกล่าวความรับผิดชอบความเป็นผู้นำนั้น ผู้นำจะต้องประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ในการบริหาร จัดการ บริการ คือรู้จักเลือกบุคคลเข้ามารวมทำงานด้วย โดยที่บุคคลนั้นจะต้องประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่ต้องการ ดังข้อความในพระสูตรที่จะกล่าวดังต่อไปนี้ นายโคบาลประกอบด้วยองค์ประกอบ 11 ประการ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโคควรทำฝูงโคให้เจริญได้ "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลในโลกนี้ รู้จักรูป ฉลาดในลักษณะเป็นผู้คอยเขี่ยไข่ขัง ปิดบังแผล สุมควันให้ รู้จักท่า รู้จักให้โคดื่ม รู้จักทาง ฉลาดในสถานที่ โคเที่ยวหากินรีดน้ำนมให้เหลือไว้ บูชาโคที่เป็นเพื่อนฝูง เป็นผู้นำฝูง ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนายโคบาลประกอบด้วยองค์ประกอบ 11 ประการนี้ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้"(ม. ม. เล่ม 12,ข้อ 385,หน้า 292).

ลักษณะ 11 ประการนี้ อาจเปรียบเทียบเข้ากับหน้าที่ความเป็นผู้นำหรือผู้ภาวะผู้นำได้ดังนี้คือ

1) การรู้จักรูป ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในฐานะของสมาชิกขององค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการประวัติพื้นเพของมวลสมาชิก

2) ฉลาดในลักษณะ เมื่อผู้นำรู้จักรู้ตัวบุคคล ก็สามารถพิจารณาจัดสรรตำแหน่งงานต่างๆ ให้เหมาะสมกับบุคคลการทำงานภายใต้การแนะนำมอบหมายนั้นก็จะสัมฤทธิ์ผล

3) คอยเขี่ยไข่ขัง ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพของตนได้ จากการแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานต่อความเชื่อถือในอำนาจ

4) คอยปิดบังแผล ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตราไม่ให้เกิดความเสียหายอันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิกในสังคม ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

5) สุมควัน ผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตน แก่ผู้อื่นอย่างถูกต้องในแง่การนิเทศงานแก่มวลสมาชิก ต้องอาศัยประสบการณ์และภาวะผู้นำที่พึงประสงค์

6) รู้จักท่า (น้ำ) ผู้นำจะต้องรู้จักแสวงหาความรู้ รู้จักจัดความคิดในการทำงาน มีคณะทำงานที่ดี มีคณะที่ปรึกษาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่มวลสมาชิก

7) รู้ว่าโคกินน้ำแล้วหรือยัง ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของสมาชิก ด้วยการอบรมเพิ่มพูนความรู้ฝึกฝนทักษะอาชีพ

8) การรู้ทาง ผู้นำจะต้องรู้แนวทางในการบริหารจัดการขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

9) ฉลาดในสถานที่โคจร ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่ม ด้วยการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์

10) รีดนมให้เหลือไว้ ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความพอเหมาะพอดี รักษาความสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

11) การบูชาโคที่เป็นพ่อฝูง หรือจ่าฝูง ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนให้เด่นชัด ด้วยการรู้จักให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำงานดี มีคุณธรรม อันเป็นการสร้างเสริมความเชื่อถือต่อผู้นำ และเป็นกำลังใจในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มและมวลสมาชิก

ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ความรับผิดชอบในความเป็นผู้นำที่ดีตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมีส่วนสำคัญ ในการกำหนดบทบาทหน้าที่ผู้นำในสังคมได้เป็นอย่างดี ฉะนั้นการกระทำอันเป็นการปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบหรือคุณธรรมของผู้นำ จะมีผลอย่างมากต่อภาวะผู้นำ ในฐานะเป็นผู้นำพามวลสมาชิกไปสู่เป้าหมาย โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ในการปฏิบัติหน้าที่ ความรับผิดชอบนั้น ความสำเร็จที่ผู้นำจะทำให้สมาชิกในกลุ่มประสบผลสำเร็จ ได้จึงขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบมากกว่าคุณสมบัติที่มีอยู่ หากแต่ผู้นำมีคุณสมบัติที่ครบองค์ประกอบแต่ขาดความรับผิดชอบ ในการเป็นผู้นำที่ดีก็ไม่สามารถนำพาสมาชิกกลุ่มไปสู่เป้าหมายที่วางเอาไว้ ดังข้อความว่า นายโคบาลนั้น ให้เหล่าโคที่เป็นพ่อฝูงนำฝูงข้ามไปก่อน โคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปถึงฝั่งโดยสวัสดีต่อนั้นจึงให้โคที่มีกำลังและโคที่ฝึกว่ายข้ามไป โคเหล่านั้น ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้น จึงให้เหล่าโคหนุ่มโคสาวข้ามไป โคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไป ได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้น จึงให้พวกลูกโคที่มีกำลังยังน้อยข้ามไปลูกโคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไป (ม.มู. เล่ม 12, ข้อ 390, หน้า 296) และอีกตอนหนึ่งที่แสดงไว้ ในพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย แสดงความไว้ว่า เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้น ก็ไปคดตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใด ได้รับสมบัติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็จะประพฤติซ้ำเสียหาย แว่นแคว้น

ทั้งหมดก็จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองเป็นผู้ไร้ธรรม เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปตรงตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมบัติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็จะพลอยดำเนินตาม ทั้งแว่นแคว้นก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม" (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21,ข้อ 70, หน้า 98).

จากข้อความข้างต้นเราอาจสรุปได้ว่า ผู้นำที่เป็นพ่อโคนำจ่าฝูงข้ามแม่น้ำไปได้ถึงฝั่งโดยสวัสดีต่อนั้นจึงให้ โคหนุ่มสาว และนำลูกโคที่มีกำลังน้อยข้ามไปโดยสวัสดีนั้น เพราะผู้นำที่เป็นพ่อโคเป็นผู้นำมีความสามารถ รู้จักวางแผนในการเป็นผู้นำที่ดี กล้าตัดสินใจที่จะนำหมู่คณะให้ไปสู่จุดหมายตามที่วางเอาไว้ ฉะนั้นความเป็นผู้นำจึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการบริหารองค์การ การบริหารงาน การจัดการ การอำนวยการ ในการที่จะปกครองตน ครองคน และครองงานได้

ในอีกตอนหนึ่งหากผู้นำที่เป็นพ่อโค นำจ่าฝูงข้ามไปคด เพราะผู้นำที่เป็นพ่อโคพาพวกโคหนุ่มสาวไปคด ก็จะนำโคหนุ่มสาว และลูกโคผู้มีกำลังน้อยไปสู่ความหายนะได้ แต่ถ้าผู้นำที่เป็นพ่อโคนำจ่าฝูงไปตรง โคหนุ่มสาว และลูกโคผู้มีกำลังน้อยนั้นก็จะปลอดภัยจากอันตรายได้ เราจะเห็นได้ว่าบุคคลที่ได้รับให้เป็นใหญ่ หรือเป็นผู้นำนั้น จะต้องได้รับการแต่งตั้งจากหมู่คณะ ที่หมู่คณะให้การยอมรับและให้ความเชื่อถือว่า บุคคลนั้นจะต้องเป็นคนดี มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นผู้นำได้

จะเห็นว่าฐานะความเป็นผู้นำที่ดี ต้องมีบทบาทความรับผิดชอบต่อหน้าที่เป็นสำคัญอย่างยิ่ง ตามหลักธรรมพุทธปรัชญาเถรวาท คือ ผู้นำจะต้องประพฤติชอบด้วยธรรม ต้องมีทั้งความรู้ความสามารถประสบการณ์ มีจริยธรรมที่ดีงาม น่าเคารพ น่ายกย่องสรรเสริญมีคุณสมบัติและคุณธรรมที่ครบองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน จึงจะทำให้ผู้นำสามารถพาสมาชิกในกลุ่มไปสู่เป้าหมายได้ และสามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลประโยชน์กับชุมชน สังคมและประเทศชาติ ในการปกครองตน ครองคน และครองงานให้มีความเจริญก้าวหน้าได้

บทที่ 3
หลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในการวิจัยบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อเป็นพื้นฐานตามกระบวนการของหลักธรรมอันเป็นพื้นฐานที่จะทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ ที่สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติในการครองตน ครองคน และครองงาน เพื่อให้เกิดความสุข ความเจริญ งอกงามในชีวิต ซึ่งผู้วิจัยจึงได้ศึกษาจากพระไตรปิฎก ตำรา เอกสารงานวิจัย บทความวิชาการ แนวคิดของบุคคลต่างๆ ตามลำดับ ดังนี้

3.1 ความหมายของไตรสิกขา

คำว่า “ไตรสิกขา” เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤตว่า “ไตฺร” ตรงกับภาษาบาลีว่า “ติ” ทั้งไตฺร และ ติ แปลว่า สาม ส่วนคำว่า “สิกขา” มาจากภาษาบาลีว่า “สิกขา” แปลว่า การศึกษาหรือข้อปฏิบัติ รวม 2 คำ แปลว่า การศึกษาหรือข้อปฏิบัติ 3 อย่าง เฉพาะคำว่า สิกฺขา ผู้วิจัยได้ศึกษาให้ความหมายตามที่ค้นคว้ามา ดังต่อไปนี้

ความหมาย สิกฺขา ตามรูปศัพท์

สิกฺขิตพฺพาติ สิกฺขา แปลว่า ธรรมชาติใด อันบุคคลพึงรักษา เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า สิกฺขา

สิกฺขนํ สิกฺขียตีติ วา สิกฺขา แปลว่า การศึกษาอีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใดอันเขาย่อมศึกษา เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า สิกฺขา (พระพุทธัปปิยเถระ, **ปทรูปสิทธิ แปลโดยพยัญชนะ** , 2536, 485).

สยํ เตน อิกฺขตีติ, สจฺจํ เตน อิกฺขตีติ สิกฺขา แปลว่า บุคคลย่อมเห็นตนเอง ย่อมเห็นความจริงด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า สิกฺขา (สนิท ศรีสำแดง, 2534, หน้า 153).

สิกฺข วิชฺโชปาทาเน, สิกฺขติ สิกฺขา สิกฺขนํ สิปฺปี สิกฺขโก เสกฺโข อเสกฺโข สิกฺขิโต แปลว่า สิกฺข ธาตุ เป็นไปในความเข้าไปถือเอาซึ่งวิชา, ยึดมั่นในวิชา ศึกษาเล่าเรียน หลวงเทพดรุณานุศิษฎ์ (ทวี ธรรมธัช), 2534, หน้า 405),

ในขุททกนิกาย มหานิเทส ได้กล่าวถึง สิกฺขา ไว้ดังนี้

เมื่อนึกถึง ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อ ทราบชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเห็นชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อพิจารณาชื่อว่าพึงศึกษา เมื่ออธิษฐานจิตชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อประคองความเพียร ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งสติชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งใจชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าพึง

ศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยธรรมที่ควรรู้ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าพึงศึกษา คือ ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบสมาทานประพฤติ **(ขุ.ม.** เล่ม 29, ข้อ 960, หน้า 477). อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า ภิกษุเล่าเรียนพระสูตร เล่าเรียนพระวินัย เล่าเรียนพระอภิธรรม ถือปฏิบัติเป็นผู้อยู่ในป่าเป็นประจำ ถือปฏิบัติเป็นผู้ฉันอาหารบิณฑบาตเป็นประจำ ถือผ้าบังสุกุล คือผ้าที่เขาทิ้งแล้วเอามาซักเอามาย้อมเป็นประจำ ถือมีจีวรแค่ 3 ผืนเป็นประจำเป็นต้นชื่อว่าศึกษา **(ขุ.ม.** เล่ม 29,ข้อ 409, หน้า 285).

ผู้วิจัยได้ศึกษาความหมายของ *สิกฺขา* หรือ*การศึกษา* ตามทัศนะของนักวิชาการหลายท่านที่ได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

พุทธทาส ภิกขุ (2519,หน้า 40 – 45.) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษา หมายถึง การประหารเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ การศึกษานี้เพื่อมนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งดีที่สุด สิ่งที่มนุษย์ควรจะได้ โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แล้วมีการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์ สิ่งที่ดีที่สุดที่ควรจะได้ คือ บรมธรรม ถ้าขั้นธรรมดาได้แก่ จริยธรรมสากล คือความสุขที่แท้จริง มีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ มีการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) 2536, หน้า 3). ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติถูกต้องแล้วเข้าอยู่ในแนวทางที่ถึงขั้นที่ยอมรับได้ ท่านเรียกชื่อว่า เสขะ แปลว่าผู้กำลังศึกษา เป็นพระอริยบุคคล คือเป็นบุคคลที่เข้าสู่แนวทางที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาแล้ว พระเสขะ ก็คือพระนักศึกษา เมื่อศึกษาจบแล้วก็ไม่ต้องศึกษาอีก ก็เรียกว่า อเสขะ ซึ่งมีประเภทเดียวได้แก่ พระอรหันต์ พระพุทธศาสนามีจุดเริ่มต้นที่การศึกษาและจบลงด้วยการศึกษา กระบวนการทั้งหมดก็เรียกว่า สิกขา

พระมหาสิทธิการ (2545, หน้า 46). ได้ให้ความหมายไว้ว่า “สิกฺขา หมายถึงข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนได้บรรลุจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน”

สนิท ศรีสำแดง (2534, หน้า 153)ให้ความหมายไว้ว่า “สิกฺขา แปลว่า ทำให้แจ้ง หมายถึงทำลายกิเลสสิ่งชั่วร้ายให้หายไป เป็นเครื่องมือให้มองเห็นตัวเอง คือการเข้าใจคุณภาพของตัวเอง รู้ว่าตัวเองมีพลัง มีศักยภาพแค่ไหนเพียงไร มีความสามารถอย่างไร และควรใช้อย่างไร เป็นต้น และเป็นเครื่องทำให้มองเห็นความจริง คือมีความเข้าใจในสภาพของตนและสิ่งต่างๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน หรือ การมองเห็นความจริงตามความเป็นจริง”

ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า **สิกฺขา** หมายถึง การศึกษาเรียนรู้ตามกระบวนการของการศึกษา โดยเป็นไปเพื่อการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้มีระบบมีระเบียบแบบแผนที่ดีงามในชีวิต เป็นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะต้องศึกษาเรียนรู้และนำไปปฏิบัติตาม อันเป็นแนวทางในการนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้

3.2 ลักษณะของไตรสิกขา

ไตรสิกขาคือหลักธรรมะที่จะต้องศึกษาและปฏิบัติตาม โดยสรุปย่อลงให้เข้าใจง่าย 3 ประการ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระไตรปิฎกท่านเรียกว่า อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา

ไตรสิกขา (**อง.ติก.** เล่ม 20, ข้อ 529-530 หน้า 300) ในภาษาบาลีเป็น อธิศีลสิกขาได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล “ศีลคือการสำรวมในปาติโมกข์” อธิจิตตสิกขาได้แก่ฌาน 4 “ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน” อธิปัญญาสิกขาได้แก่การรู้แจ้งในอริยสัจและการเห็นประจักษ์แจ้งในเจโตวิมุตติ “หลุดพ้นด้วยสมถะวิธีในเบื้องต้นแล้วเจริญปัญญาในภายหลัง” ปัญญาวิมุตติ “หลุดพ้นด้วยวิปัสสนาวิธี” ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่นคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ได้ให้ความหมายกว้างๆ ไว้ว่า

“อธิศีลสิกขาได้แก่ความสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย อธิจิตตสิกขาได้แก่ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน และอธิปัญญาสิกขาได้แก่ความเห็นหรือความเข้าใจสรรพสิ่งถูกต้องตามความเป็นจริง” (**ขุ.ปฏิ.** เล่ม 31, ข้อ 91, หน้า 69). ดังข้อความที่มาในพระไตรปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต ได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สิกขาบท 150 ถ้วน ที่กุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์ศึกษาอยู่ มาถึงวาระที่จะยกขึ้นเป็นข้อๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน สิกขา 3 ประการนี้ เป็นที่รวมของสิกขาบท 150 นั้นทั้งหมด สิกขา 3 ประการ มีอะไรบ้าง คืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา (**องฺติก. เล่ม** 20, ข้อ87, หน้า 312).

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้กล่าวถึงไตรสิกขาไว้ดังต่อไปนี้ ไตรสิกขา เป็นเครื่องกำจัดกิเลส 3 อย่าง คือ

1) ทรงแสดงศีลไว้ในพระวินัยปิฎก เพื่อเป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ เพราะศีลเป็นข้าศึกต่อความละเมิดแห่งกิเลสทั้งหลาย

2) ทรงแสดงสมาธิไว้ในพระสูตตันตปิฎก เพื่อเป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างกลาง เพราะสมาธิเป็นข้าศึกต่อปริยุฏฐานกิเลส

3) ทรงแสดงปัญญาไว้ในอภิธรรมปิฎก เพื่อเป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างละเอียด เพราะปัญญาเป็นข้าศึกต่ออนุสัยกิเลส (วินย.อ. เล่ม 1, ข้อ 48, หน้า 49).

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักไตรสิกขาไว้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาไว้ในพระพุทธศาสนา 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งหลักของไตรสิกขาดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไปโดยลำดับ โดยเริ่มจากการศึกษาใน *อธิสีลสิกขา* คือการพัฒนาฝึกอบรมกาย วาจา ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม พร้อมที่จะศึกษาใน *อธิจิตตสิกขา* คือการพัฒนาฝึกอบรมทางด้านจิตใจให้มีความเข้มแข็งมั่นคงหนักแน่นเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ไม่หลงไปตามอำนาจของกิเลสส่งเสริมให้ไปสู่การศึกษาในขั้นสูงสุด คือการศึกษา *อธิปัญญาสิกขา* เป็น

การศึกษาพัฒนาฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรมที่เกิดขึ้น สามารถทำจิตให้หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้

การศึกษาตามหลักของ *ไตรสิกขา* นี้จึงแสดงให้เห็นว่าเป็นการศึกษาฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนเองให้มีระบบมีระเบียบแบบแผนที่ดีงามในชีวิต ตามกระบวนการของการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะต้องศึกษาและปฏิบัติตาม เป็นเหตุและผลให้เกิดการสืบเนื่องต่อกันไป อันก่อให้เกิดเป็นแนวทางนำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตได้ในชาติปัจจุบัน ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้แสดงหน้าที่ของไตรสิกขาไว้ดังนี้

1) ศีล มีหน้าที่กำจัดกิเลสขั้นหยาบที่แสดงออกมาทางกาย วาจาให้หมดไป (วีติกกมกิเลส)

2) สมาธิ มีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างกลาง เช่น นิวรณธรรม 5 มีกามฉันทนิวรณ์ เป็นต้น ให้หมดไป (ปริยุฏฐานกิเลส)

3) ปัญญา มีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างละเอียด ได้แก่อนุสัยกิเลส 7 ประการ มีกามราคานุสัย เป็นต้น ให้หมดไป (อนุสัยกิเลส) พิสิฐ เจริญสุข 2542, หน้า 40-41

3.3 ประเภทของไตรสิกขา

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า “ไตรสิกขา” หรือประเภทของไตรสิกขานั้นได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา การฝึกอบรมกาย วาจา และใจ นั้นจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไปนี้ คือ

3.3.1. ความหมายของศีล (อธิสีลสิกขา)

ในหลักของพุทธปรัชญาเถรวาท ความหมายของศีลที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ได้ให้ความหมายของศีลไว้ว่า “ศีล” หมายถึง การปฏิบัติของภิกษุที่มีความสำรวมในปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวังความไม่ก้าวล่วงในสิกขาบททั้งหลาย ซึ่งหมายถึงการสำรวมกาย วาจา และใจ **(ขุ.จู.** เล่ม 30, ข้อ 92,หน้า 20). ดังพุทธสุภาษิตที่มาใน ขุทฺทกนิกาย ชาตกเถรคาถา กล่าวไว้ว่า สีลํ พลํ อปฺปฏิมํ สีลํ อาวุธมุตฺตมํ สีลํ อาภรณํ เสฏฺฐํ สีลํ กวจมพฺภุตฺ

แปลความว่า ศีลเป็นกำลังไม่มีที่เปรียบ ศีลเป็นอาวุธสูงสุด ศีลเป็นเครื่องประดับอย่างประเสริฐสุด ศีลเป็นเกราะอย่างอัศจรรย์

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า

อธิศีลสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ์น้อย ศีลขันธ์ใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องประพฤติเป็นความสำรวม

เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธานแห่งความถึงพร้อม แห่งกุศลทั้งหลาย นี้เรียกว่าอธิศีลสิกขา **(ขุ.ม.** เล่ม 29, ข้อ 46, หน้า 36).

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ศีล คือ เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล ความสำรวมเป็นศีล ความไม่ล่วงเป็นศีล” **(ขุ.ปฏิ.** เล่ม 31, ข้อ 89, หน้า 34).

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค 2538), หน้า 13. ได้อธิบายความหมายของศีลไว้ว่า “เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิกชื่อว่าศีล สังวรชื่อว่าศีล การไม่ล่วงละเมิดสิกขาชื่อว่าศีล”

ในพจนานุกรมในพุทธศาสตร์ 2533), หน้า 292. ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศีล คือการรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายและอาชีพ มักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา”

ในพจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2531), หน้า 858. ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศีล คือ ข้อบัญญัติที่กำหนดการปฏิบัติทางกาย และวาจาทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล 5 ศีล 8 ความประพฤติที่ดี”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจันทบุรีนฤนาท 2512), หน้า 837. **ในปทานุกรมบาลี – ไทย-สันสกฤต** ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ศีล คือ ความปกติธรรมชาติ ธรรมชาติอันสัตบุรุษพึงทรงไว้ สภาวะความสำรวม”

ในพจนานุกรม 2547, หน้า 62. ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530 ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ศีล คือข้อบัญญัติสำหรับความประพฤติ ข้อปฏิบัติกายและวาจานิสัยองค์แห่งจรรยา”

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) 2544), หน้า 1. ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ศีล ได้แก่เจตนาที่เป็นเหตุงดเว้น อย่างหนึ่ง หมายถึง เจตสิก คือเจตนางดเว้น หรือความงดเว้นนั้นเองที่ บังเกิดขึ้นในใจ หมายถึง สังวโร หรือ สังวร คือความสำรวมระวัง หมายถึง อวีติกกมะ ความไม่ละเมิด คือความที่ไม่ล่วงละเมิด ท่านอธิบายความหมายถึงว่า ความตั้งกายกรรมเป็นต้นไว้ด้วยดี หมายถึงว่า ความดำรงหรือทรงกุศลธรรมทั้งหลายโดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย และศัพท์ว่าศีลนั้น มีความหมายถึง “สิระ” ที่แปลว่าสูงสุด “สิละ” ที่แปลว่า เงื่อนต้น “สีตละ” ที่แปลว่าเย็น “สิวะ” ที่แปลว่าควรเสพ เป็นต้น

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2525, หน้า 5) ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ศีล ในหนังสือบรมธรรมว่า ศีล คือการปฏิบัติเกี่ยวกับระเบียบการเป็นอยู่ทางภายนอก ศีลพัฒนาที่กาย วาจา ให้เป็นกาย วาจาที่น่าดู ถ้ามีศีลเป็นพื้นฐานแล้ว เราจึงจะมีจิตที่เป็นสมาธิได้ง่าย ถ้ามีศีลดี สมาธิก็มีง่าย”

พระราชธรรมนิเทศ (2541, หน้า 83) ได้ให้ความหมายเอาไว้ในหนังสือโลกและชีวิตว่า “ศีล คือ การสำรวมระวังรักษากาย วาจา ของตนให้เรียบร้อย ไม่สร้างปัญหาให้แก่ตนแก่คนอื่น อันเป็นอาการของความรู้บาปบุญ คุณโทษ มีความเมตตาในคนสัตว์ ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น”

บุญมี แท่นแก้ว (2550, หน้า 198 ─ 199) ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือจริยศาสตร์ว่า “ศีลคือการศึกษาวิธีการที่จะปฏิบัติกายกับวาจาให้เรียบร้อย กล่าวคือ กาย วาจา หรือจะพูดให้ละเอียดหน่อย คือหู ตา ปาก มือ เท้า และส่วนอื่นๆ จะทำอะไร สิ่งใดให้ทำตามปกติ ให้พอดี ให้พองาม อย่าทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน คนที่ทำอะไรทำสิ่งใดให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน เพราะทำหรือพูดไม่พอดีไม่พองามคือไม่มีศีลนั่นเอง”

วศิน อินทสระ (2541, หน้า 14) ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือพุทธจริยศาสตร์ว่า “ศีล เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจาและทางใจ เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจา ท่านเรียกว่าเจตนาศีล การงดเว้นจากมโนทุจริต 3 เรียกว่า เจตสิกศีล คือศีลที่เกี่ยวกับใจโดยตรง แม้ไม่ทำด้วยกาย วาจา ก็ทำให้ศีลทางใจขาดได้”

สุวรรณ เพชรนิล (2524, หน้า 213) ได้อธิบายความหมายเอาไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาเบื้องต้น ไว้ว่า “ศีล คือการพัฒนาด้านพฤติกรรม บ่อเกิดการดำเนินชีวิตที่สะอาดในสังคม”

สนิท ศรีสำแดง (2534, หน้า 134) ได้อธิบายความหมายของศีลไว้ในหนังสือศาสนากับหลักการศึกษาว่า “ศีล คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกาย วาจา ได้แก่วินัย กฎหมาย ระเบียบกติกาต่างๆ”

จากคำอธิบายของนักปราชญ์และนักวิชาการหลายท่านได้นิยามมา ผู้วิจัยอาจสรุปความหมายได้ว่า ศีล คือสภาวธรรมที่ทรงไว้แห่งความเป็นปกติทางกาย วาจา ความสำรวมระวังในกิจต่างๆ อันเกิดจากการกระทำต่างๆ ทางกาย วาจา เป็นเครื่องงดเว้นจากอำนาจของกิเลสทั้งหลายทั้งปวง อันส่งผลให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจ

3.3.2. ขอบเขตของศีล

บุคคลจะรู้ได้อย่างไรเกี่ยวกับการรักษาศีลที่บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ การรักษาศีลจะเศร้าหมองหรือผ่องใสนั้นมีใครเป็นคนตัดสินว่า ศีลนี้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ เราสามารถรู้ได้อย่างไร แต่เมื่อเราได้ศึกษาเรียนรู้อย่างเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเราก็สามารถรู้ได้ โดยการศึกษาประพฤติปฏิบัติตามด้วยการสำรวมระวังอยู่เสมอในกิจต่างๆ อะไรเป็นเหตุให้เกิดความเศร้าหมองของศีล คำตอบคือ ศีลที่ขาดเป็นท่อน เป็นต้น ทำให้เกิดความเศร้าหมองของศีล มี 4 ประการ คือ

1. ขัณฑานิ ขาด
2. ฉิททานิ ทะลุ
3. สพลานิ ด่าง
4. กัมมาสานิ พร้อย **(ขุ.ปฏิ.** เล่ม 31, ข้อ 87, หน้า 33).

เมื่อการรักษาศีลทำให้เกิด ขาด ทะลุ ด่าง พร้อยแล้ว ก็ถือว่าศีลนั้นไม่บริสุทธิ์ จึงเรียกได้ว่าความไม่บริสุทธิ์ของศีล การที่เราจะทราบได้ว่าศีลที่เรารักษาอยู่นั้นยังบริสุทธิ์อยู่หรือไม่บริสุทธิ์นั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและวิธีการตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท มาในการวินิจฉัยซึ่งเรียกว่า องค์แห่งศีล ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติทราบได้ด้วยตัวเองว่า การปฏิบัติการรักษาศีลของตนนั่นยังบริสุทธิ์อยู่ยังไม่ขาด ทะลุ ด่าง พร้อยด้วยการอาศัยหลักเกณฑ์ ในการตัดสินในองค์แห่งศีลหรือสิกขาบทข้อนั้นๆ ที่เรียกว่า องค์ ถ้ามีองค์ไม่ครบแม้แต่องค์เดียว สิกขาบทข้อนั้นหรือศีลข้อนั้นก็ยังไม่ขาด ทะลุ ด่าง พร้อย ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติล่วงละเมิดศีลครบองค์แล้วศีลนั้นจึงจะขาดได้ ดังนั้นคำว่า ศีล เกิดขึ้นได้อย่างไร และศีลแต่ละข้อที่ท่านบัญญัติไว้นั้นมีความมุ่งหมายอย่างไร การปฏิบัติอย่างไรจึงจะเรียกว่า ศีลครบ และการปฏิบัติอย่างไรจึงจะเรียกว่า ศีลขาด ฉะนั้นผู้ปฏิบัติจึงควรทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งอยู่ 4 ประการ คือ

1.ความมุ่งหมาย

2.ข้อห้าม

3.หลักวินิจฉัย

4.เหตุผล พระมหาสิทธิการ 2545), หน้า 153.

ความมุ่งหมาย คือจุดที่เราต้องการ เช่น ที่พระท่านห้ามอย่างนั้น ท่านต้องการอะไร เช่นห้ามฆ่าสัตว์ เราต้องรู้ว่าท่านมีจุดประสงค์อย่างไร ที่ท่านห้ามเพราะกลัวสัตว์จะ โกรธเคืองหรืออาจทำร้ายเราได้ อย่างนี้เป็นต้น

ข้อห้าม หมายถึง เมื่อเราทราบความมุ่งหมายแล้ว เราต้องทราบว่าท่านห้ามอะไรบ้าง เช่นห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามลักทรัพย์ ห้ามพูดเท็จ หรือห้ามอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างนี้เป็นต้น

หลักวินิจฉัย คือ เราควรใคร่ครวญว่าการกระทำของเราอย่างนั้นผิดถูกหรือไม่ โดยการวินิจฉัยตามหลักที่วางเอาไว้

เหตุผล คือ เหตุผลทั่วไปเกี่ยวกับการปฏิบัติในศีลแต่ละข้อว่า ข้อไหนมีโทษมีคุณอย่างไร และมีข้อไหนที่ผู้ปฏิบัติมีแง่ที่ขัดแย้งอะไรบ้าง เราต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและพิจารณาต่อไป

ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงองค์แห่งศีล เพื่อเป็นหลักเกณฑ์สำหรับผู้ปฏิบัติรักษาศีล ได้พิจารณาว่าการกระทำด้วยวิธีใดจึงจะถือว่าการรักษาศีลของผู้ปฏิบัตินั้นขาด ทะลุ ด่าง พร้อย โดยจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้ทราบว่าศีลที่ตนเองรักษาล่วงละเมิด นั้นเป็นอย่างไร

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยล่วงละเมิด แห่งปาณาติบาต มีองค์ 5 ประการคือ

1. ปาโณ สัตว์มีชีวิต
2. ปาณสญฺญี รู้อยู่ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต

3. วธกจิตฺตำ จิตคิดจะฆ่า
4. อุปกฺกโม พยายามที่จะฆ่า
5. เตน มรณำ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

การกระทำปาณาติบาต ถ้าหากผู้ปฏิบัติรักษาศีลได้ล่วงละเมิดการกระทำครบทั้ง 5 องค์นี้ถือได้ว่าศีลนั้นขาด แต่ถ้าไม่ครบองค์ประกอบก็ถือว่า ศีลนั้นด่างพร้อย ด้วยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติควรได้ศึกษาให้เข้าใจเกี่ยวกับการรักษาศีล เพื่อเป็นไปในการปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้นไป

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยการล่วงละเมิด อทินนาทาน มีองค์ 5 ประการคือ

1. ปรปริคฺคหิตำ ของนั้นมีเจ้าของหวงแหน
2. ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา ตนก็รู้ว่าของนั้นมีเจ้าของหวงแหน
3. เถยฺยจิตฺตำ จิตคิดจะลัก
4. อุปกฺกโม มีความพยายามจะลัก
5. เตน หรณำ นำของนั้นมาด้วยความพยายามนั้น

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยการล่วงละเมิด กาเมสุมิจฉาจารมีองค์ 4 ประการคือ

1. อคมนียวตฺถุ หญิง - ชายต้องห้าม
2. ตสฺมึ เสวนจิตฺตำ เจตนาจะเสพ
3. เสวนปฺปโยโค ประกอบการเสพ หรือความพยายามในอันเสพ
4. มคฺเคน มคฺคปฺปฏิปตฺติ ยังมรรคให้ถึงกัน

องค์ประกอบทั้ง 4 ประการนี้ แม้จะไม่มีข้อที่ 3 คือ ความพยายามการล่วงละเมิดในการเสพ ก็จัดเป็นกาเมสุมิจฉาจาร เพราะสตรีส่วนมากไม่มีความพยายามในการเสพ ถึงบุรุษที่ถูกสตรีทำหน้าที่บุรุษ บุรุษก็ไม่มีความพยายามล่วงละเมิดในการเสพเช่นกัน ในกรณีเช่นนี้ การล่วงละเมิดศีลกาเมสุมิจฉาจารก็มีองค์ประกอบเพียง 3 ประการเท่านั้น แต่ที่ท่านกล่าวไว้ 4 อย่าง เป็นการกำหนดให้ครบกระบวนการเท่านั้น

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยการล่วงละเมิด มุสาวาท มีองค์ 4 ประการคือ

1. อตฺถำ วตฺถุ เรื่องไม่จริง
2. วิสำ วาทนจิตฺตำ จิตคิดจะพูดให้ผิด หรือการกล่าวให้คลาดเคลื่อน
3. ตชฺโช วายาโม มีความพยายามพูดออกไป
4. ปรสฺส ตทตฺถวิชานนำ ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความที่พูดนั้น

หมายความว่า ผู้กระทำให้ครบองค์ 4 ประการนี้ จึงจัดว่าเป็นอันศีลข้อมุสาวาทขาด แต่ถ้าทำเพียงข้อใดข้อหนึ่งไม่ถือว่าศีลนั้นขาด เพียงแต่ทำให้ด่างพร้อยเท่านั้น

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยการล่วงละเมิด สุราปานะ มีองค์ 4 ประการคือ

1. มทนีย์ น้ำเมา

2.ปาตุกมฺมยตาจิตฺตำ จิตคิดจะดื่มน้ำเมา

3. ตชฺโช วายาโม พยายามดื่มน้ำเมา

4. ปีตปฺปเสวนำ น้ำเมานั้นล่วงลำคอลงไป

หมายความว่า ผู้ที่ดื่มสุราที่ทำให้ศีลขาดนั้น จะต้องประกอบพร้อมด้วยองค์ 4 ประการนี้ครบทุกข้อ ถ้าไม่ครบเป็นเพียงข้อใดข้อหนึ่งศีลไม่ขาด

จะเห็นได้ว่า ในองค์แห่งศีลทุกข้อนั้นจะต้องมีเจตนาที่จะล่วงละเมิดข้อนั้นๆ ถ้าผู้ปฏิบัติไม่มีเจตนาล่วงละเมิดในศีลข้อนั้นๆ แม้จะละเมิดล่วงไปแล้วศีลข้อนั้นก็ยังไม่ขาด ยังไม่เศร้าหมองยังบริสุทธิ์อยู่ฉะนั้น

ผู้วิจัยอาจจะสรุปได้ว่า พฤติกรรมต่างๆ อันเป็นการล่วงละเมิดที่จะทำให้ศีลขาดได้นั้น อยู่ที่เจตนาเป็นข้องดเว้น เจตนาทางกาย เจตนาทางวาจาเท่านั้น แต่ไม่ได้หมายถึงจิตใจด้วย โดยที่ใจเป็นเพียงแต่คิดเท่านั้น เช่น คิดที่จะลัก คิดที่จะฆ่า คิดที่จะพูดเท็จ อย่างเดียว โดยที่ใจไม่มีเจตนากระทำทางกาย วาจา ศีลนั้นก็ไม่ขาด แต่อาจทำให้ศีลนั้นเศร้าหมองไปได้ เพราะจิตใจพยามยามคุ้นคิดในฝ่ายที่เป็นอกุศล

ในที่นี้ผู้วิจัยอาจจะยกเหตุแห่งความเศร้าหมอง คือ *อุปกิเลส* อันหมายถึง โทษแห่งความเศร้าหมองหรือเครื่องกีดกั้นในการประพฤติคุณความดี อันเป็นเหตุให้เกิดความไม่บริสุทธิ์ความเสียหายตั้งแต่เหตุเล็กน้อยจนอาจลุกลามให้เกิดความรุนแรงได้ มี 16 อย่างด้วยกัน คือ

1) อภิชฌาวิสมะโลภะ คือ ความละโมบไม่สม่ำเสมอ อันหมายถึงความเพ่งเล็งเอาแต่ได้ไม่มีประมาณ

2) โทสะ คือ ความร้ายกาจ ปิดบังไม่ไหว แสดงออกมาทั้งทางกายและทางวาจา

3) โกธะ คือ ความโกรธ แสดงความขุ่นเคืองออกมาทางสีหน้าและแววตา

4) อุปนาหะ คือ ผูกโกรธไว้ ไม่หายโกรธ เช่นเดียวกับพยาบาทแต่อยู่ในใจเหมือนไฟสุมขอน

5) มักขะ คือ ลบหลู่คุณท่าน ไม่มีกตเวที แล้วยังลบหลู่ท่านอีก

6) ปลาสะ คือ ตีเสมอ คือ ยกตนเทียมท่าน โดยที่ท่านเป็นผู้อาวุโสกว่า

7) อิสสา ริษยา คือ เห็นเขาดีกว่าทนไม่ได้ พยายามทำให้เขาเสียหายได้แล้ว ตนเองจะมีความสุข

8) มัจฉริยะ คือ ตระหนี่ หวงแหน ไม่ช่วยเหลือแม้ผู้ควรจะช่วยเหลือ

9) มายา คือ เจ้าเล่ห์ พูดจาหรือทำกิริยาใดๆ ลวงตาคน

10) สาเถยยะ คือ โอ้อวด มักจะพูดจาเกินความจริง ชอบยกตัวขมขู่ผู้อื่น

11) ถัมภะ คือ หัวดื้อ เป็นเด็กหรือเป็นลูกน้องเขา แต่ใช้ยากสอนยาก

12) สารัมภะ คือ แข่งดี หมายถึง แข่งดีให้เกินหน้าเขา โดยไม่สุจริตใจ

13) มานะ คือ ถือตัว หมายถึง ทะนงตัวว่าเสมอเขาหรือดีกว่าเขา

14) อติมานะ คือ ดูหมิ่น หมายถึง ล่วงเกินด้วยกายและวาจาให้ท่านหรือผู้อื่นได้เห็นประจักษ์

15) มทะ คือ มัวเมา เช่น เมายศ เมารูป เมาอาหาร เมาทรัพย์ และเมากามารมณ์ และ

16) ปมาทะ คือ เลินเล่อ เช่น วางของมีค่าทิ้งไว้ อาหารเครื่องบริโภคไม่เก็บเข้าที่หรือไม่ดูแล ปิดประตูหน้าต่าง ไม่ปิดเตาแก๊สหรือไฟฟ้าหรือน้ำประปา หรือประมาทว่าอายุยังน้อยไม่ปฏิบัติคุณงามความดีสะสมไว้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า **กรมพระยาวชิรญาณวโรรส** 2533, หน้า 64-65)

จากข้อข้างต้นเราจะเห็นได้ว่า หากผู้นำมองข้ามถึงสิ่งเหล่านี้ ความไม่บริสุทธิ์ความเศร้าหมองก็จะเกิดขึ้นกับผู้นำ เริ่มจากเรื่องเล็กๆน้อยๆ จนลุกลามเป็นเหตุให้เกิดเป็นเรื่องใหญ่ ทำให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรง เหมือนกับไฟสุมขอน

3.3.3 ประเภทของศีล

เมื่อจะแบ่งประเภทของศีล หรือแบ่งศีลเป็นอย่างๆ สามารถแบ่งได้หลายประเภท ซึ่งแต่ละประเภทก็มีข้อบัญญัติเป็นข้อห้ามหรือข้องดเว้น ในการประพฤติปฏิบัติเพื่อความสุขความเจริญตามแต่ผู้ปฏิบัติจะรักษาอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เกิดความสุขและความหลุดพ้นจากความทุกข์นั้น ท่านพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าวถึงประเภทของศีลไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า “ศีลจะรวมเป็นอย่างเดียวก็ได้ โดยการดูลักษณะ คือ ความเป็นปกติ” ดังนั้นจึงอาจแบ่งประเภทของศีลได้ต่อไปนี้

ศีล 2 ประเภท แบ่งได้ 7 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1

จาริตศีล คือ ศีลที่เป็นสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ให้ปฏิบัติตาม

วาริตศีล คือ ศีลที่ทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามมิให้ประพฤติปฏิบัติ

กลุ่มที่ 2

อภิสมาจาริกศีล คือ ศีลที่เป็นหลักสำคัญเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์

อาทิพรหมจริยกศีล คือ เป็นเครื่องประพฤติที่ละเอียดประณีตขึ้นไป

กลุ่มที่ 3

วิรัติศีล คือ คุณความงดเว้นจากโทษมีปาณาติบาตเป็นต้นอย่างเดียว

อวิรัติศีล คือ คุณที่เหลือมีเจตนาเป็นต้น

กลุ่มที่ 4

นิสสิตศีล คือ ศีลที่บุคคลประพฤติด้วยความหวังจักได้เป็นเทพเจ้า

อนิสสิตศีล คือ โลกุตตรศีล หรือโลกิยศีล ที่สนับสนุนโลกุตตรศีลนั้น

กลุ่มที่ 5

กาลปริยันตศีล คือ ศีลที่บุคคลทำกำหนดกาลสมาทาน

อาปาณโกฏิกศีล คือ ศีลที่บุคคลสมาทานไปตลอดชีวิต

กลุ่มที่ 6

สปริยันตศีล คือ ศีลที่สมาทานแล้วขาดทำลายลง

อปริยันตศีล คือ ศีลที่ไม่ขาดทำลายลง แม้จะสละชีวิตก็ยอม

กลุ่มที่ 7

โลกิยศีล คือ ศีลของปุถุชนแม้ทั้งหมด

โลกุตตรศีล คือ ศีลของพระอริยะ

ศีล 3 ประเภท แบ่งได้ 5 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1

หีนศีล คือ ศีลที่บุคคลประพฤติด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างหยาบ

มัชฌิมศีล คือ ศีลที่บุคคลประพฤติด้วยอิทธิบาททั้ง 4 ปานกลาง

ปณีตศีล คือ ศีลที่บุคคลประพฤติด้วยอิทธิบาททั้ง 4 อย่างประณีต

กลุ่มที่ 2

อัตตาธิปเตยยศีล คือ ศีลที่บุคคลรักษาปรารภตนเอง

โลกาธิปเตยยศีล คือ ศีลที่บุคคลรักษาปรารภโลก

ธัมมาธิปเตยยศีล คือ ศีลที่บุคคลรักษาปรารภธรรม

กลุ่มที่ 3

ปรามัฏฐศีล คือ ศีลที่ถูกกิเลสตัณหาลูบคลำ

อปรามัฏฐศีล คือ ศีลที่ไม่ถูกกิเลสตัณหาลูบคลำ

ปฏิปัสสัทธศีล คือ ศีลที่สงบระงับจากกิเลสตัณหาแล้ว

กลุ่มที่ 4

วิสุทธศีล คือ ศีลที่สะอาดหมดจด

อวิสุทธศีล คือ ศีลที่เศร้าหมอง

เวมติกศีล คือ ศีลที่ผู้รักษาลังเลสงสัยว่าบริสุทธิ์หรือไม่หนอ

กลุ่มที่ 5

เสขศีล คือ ศีลของพระเสขะ

อเสขศีล คือ ศีลของพระอเสขะ

เนวเสขานาเสขศีล คือ ศีลของปุถุชน

ศีล 4 ประเภท แบ่งได้ 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1

หานภาคิยศีล คือ ศีลที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเสื่อม

ฐิติภาคิยศีล คือ ศีลที่ตั้งอยู่ในฝ่ายทรงตัว

วิเสสภาคิยศีล คือ ศีลที่ตั้งอยู่ในฝ่ายวิเศษขึ้น

นิพเพธภาคิยศีล คือ ศีลที่ตั้งอยู่ในฝ่ายชำแรกกิเลส

กลุ่มที่ 2

ภิกขุศีล คือ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุ

ภิกษุณีศีล คือ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุณี

อนุปสัมปันนศีล คือ ศีล 10 ของสามเณรและสามเณรี

คหัฏฐศีล คือ ศีล 5 ของอุบาสกอุบาสิกา ที่นิยมเรียกว่านิจศีล

กลุ่มที่ 3

ปกติศีล คือ ความไม่ก้าวล่วงศีล 5 ของพวกมนุษย์

อาจารศีล คือ มารยาทและประเพณีของพวกมนุษย์

ธัมมตาศีล คือ ศีลของมารดาพระโพธิสัตว์

ปุพพเหตุกศีล คือ ศีลมีเหตุอันสำเร็จมาแต่ในชาติก่อนๆ

กลุ่มที่ 4

ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ การสำรวมในปาฏิโมกข์ ที่นิยมเรียกว่า พระวินัย

อินทริยสังวรศีล คือ การสำรวมอินทรีย์ทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

อาชีวปาริสุทธศีล คือ ความสะอาดหมดจดแห่งอาชีวะ

ปัจจยสันนิสสิตศีล คือ การบริโภคปัจจัย 4 ด้วยความบริสุทธิ์ด้วยการพิจารณา

ศีล 5 ประเภท แบ่งได้ดังนี้

ปริยันตปาริสุทธิศีล ศีลคือ ความบริสุทธิ์มีส่วนสุด

อปริยันตปาริสุทธิศีล ศีลคือ ความบริสุทธิ์ไม่มีส่วนสุด

ปริปุณณปาริสุทธิศีล ศีลคือ ความบริสุทธิ์เต็มรอบ

อปรามัฏฐปาริสุทธิศีล ศีลคือ ความบริสุทธิ์อันทิฐิไม่จับต้อง

ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์โดยระงับ

ในพระสูตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวถึงศีลไว้ 3 ประเภท คือ “กุศลศีล อกุศลศีล และอัพยากตศีล” (ขุ.ปฏิ. เล่ม 31,ข้อ 89, หน้า 34)

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น ศีล สามารถแบ่งตามระดับสำหรับผู้ปฏิบัติ ผู้วิจัยเห็นว่าศีลนั้นมี 2 ประเภท คือ

1) ศีลสำหรับคฤหัสถ์หรือศีลของผู้อยู่ครองเรือน เราสามารถแบ่งย่อยออกได้อีก 3 ประเภท ได้ดังต่อไปนี้ คือ

1.1 ศีล 5 หมายถึง ศีลสำหรับอุบาสกอุบาสิกากำหนดให้รักษาเป็นนิจศีล (นิจฺจสีลวเสน)

1.2 ศีล 8 หมายถึง ท่านให้กำหนดรักษาตามวันที่กำหนดที่เรียกว่า อุโบสถ (อุโบสถสีลวเสน) ซึ่ง **อุโบสถ** นั้นแปลว่า การเข้าจำหรือ ดิถีพิเศษเป็นที่เข้าจำ หรือแปลให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ วันที่กำหนดไว้เป็นพิเศษเพื่อทำความดีให้ยิ่งกว่าวันอื่นๆ ซึ่งได้แก่ วันพระขึ้นหรือแรม 8 ค่ำ 15 ค่ำ หรือแรม 14 ค่ำ ในเดือนขาด

1.3 ศีลกรรมบถ 10 อย่าง ท่านให้กำหนดตามนิยม (นิยมวเสน) สุดแล้วแต่ความอุตสาหะสำหรับผู้ที่จะเลือกปฏิบัติได้ตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ทั้งศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ทั้งนี้ก็ถือว่าเป็นศีลของคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน

2) ศีลสำหรับบรรพชิต หมายถึง ผู้ออกจากเรือนแล้ว ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนแล้ว คือเป็นการออกบวช สามารถแบ่งย่อยได้ 3 ประเภท คือ

2.1 ศีล 10 สำหรับสามเณร

2.2 ศีล 227 สำหรับพระภิกษุ

2.3 ศีล 311 สำหรับพระภิกษุณี

ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอกล่าว “อุโบสถศีล” เพื่อให้ผู้ศึกษาค้นคว้าและผู้ประพฤติปฏิบัติได้เข้าใจอย่างถูกต้อง ดังต่อไปนี้

อุโบสถศีล หมายถึง ศีลหรือสิกขาบทที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานเพื่อเข้าอยู่จำรักษาเฉพาะเป็นกรณีพิเศษในเวลาที่ได้กำหนด คือในช่วงวันพระ ของทุกๆเดือน อุโบสถศีลแบ่งตามประเภทแห่งการประพฤติได้ 3 ประเภท คือ

1) นิคคัณฐอุโบสถ คือ อุโบสถของนักบวชนอกศาสนา ได้แก่ การตั้งเจตนางดเว้นเฉพาะอย่างคือกำหนดวัน เวลา ทิศ และบุคคล เช่น วันนี้ไม่ฆ่าสัตว์ วันอื่นฆ่าได้ เวลานี้ไม่ฆ่า เวลาอื่นฆ่าได้ เว้นจากการฆ่าสัตว์เฉพาะในทิศตะวันออกเท่านั้น ทิศอื่นไม่งดเว้น หรือไม่ฆ่าเฉพาะบิดามารดาญาติมิตรสหายของตนเท่านั้น นอกจากนี้ไม่เว้น อุโบสถนี้ จัดเป็นอุโบสถอย่างต่ำพระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ

2) โคปาลอุโบสถ คือ การรักษาศีลอุโบสถเหมือนเด็กเลี้ยงโค คือสักแต่ว่ารับศีลให้ครบองค์ เด็กเลี้ยงโครับโคจากเจ้าของ นับโคแล้วนำไปเลี้ยง เพียงชั่วคราวก็นำมาส่งให้เจ้าของคืน ไม่มีโอกาสได้ดื่มน้ำนมโค คนที่รับศีลอุโบสถเพียงเพื่อนับให้ครบองค์และเวลาที่กำหนด แล้วก็เลิกไปเสียไม่สนใจรักษาให้ต่อเนื่องย่อมไม่มีโอกาสได้มรรคผลนิพพาน ก็เหมือนกับเด็กเลี้ยงโค

3) อริยอุโบสถ คือ อุโบสถอันประเสริฐ ได้แก่ การรักษาศีลอุโบสถอย่าง พระอริยเจ้า คือ งดเว้นอย่างเด็ดขาดตลอดชีพด้วยสมุจเฉทวิรัติ จัดเป็นอริยกันตศีล ศีลเป็นที่หน้าพอใจของพระอริยเจ้า หมั่นเจริญสมถะ และวิปัสสนาอันถูกกับอัธยาศัยของตนเพื่ออบรมบ่มนิสัย ขัดเกลากิเลสให้เบาบาง มีความหลุดพ้นเป็นที่ตั้ง อุโบสถชนิดนี้ถือเป็นอุโบสถที่ประเสริฐที่สุด เพราะยังผู้รักษาให้ได้รับประโยชน์อย่างเต็มเปี่ยมทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ และอุโบสถศีลนี้ ยังแบ่งตามกาลเวลาหรือเวลาที่รักษาได้อีก 3 อย่าง คือ

1) ปกติอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษากันตามปกติชั่ววันหนึ่งกับอีกคืนหนึ่ง ซึ่งนิยมสมาทานรักษากันเฉพาะในวันขึ้นและแรม 8 ค่ำ หรือแรม 14 ค่ำ ในเดือนขาด

2) ปฏิชาครอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถของผู้ที่มีความเพียรพยายาม เป็นอุโบสถที่รักษาสูงกว่าปกติ คือรักษาครั้งหนึ่งๆ เป็นเวลาถึง 3 วัน คือ วันรับอุโบสถ วันหนึ่ง วันรักษาอุโบสถวันหนึ่ง และวันส่งอีกวันหนึ่ง รวมเป็น 3 วัน เช่น อุโบสถที่จะรักษาในวัน 8 ค่ำ วัน 7 ค่ำ เป็นวันรับ วัน 9 ค่ำ เป็นวันส่ง

3) ปาฏิหาริยอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษาโดยกำหนดวันเวลาประจำไว้ในแต่ละปี อย่างต่ำกำหนด 15 วัน อย่างสูง 4 เดือน จะอย่างไรก็ดี ประเภทแห่งอุโบสถนี้ ในคัมภีร์ต่างๆ ยังมีการแสดงไว้แตกต่างกัน ท่านจึงกล่าวว่าพอใจอย่างใด ก็พึงถือเอาอย่างนั้นเพราะว่าอุโบสถที่แท้จริงนั้นจะรักษาในวันใดๆ ก็เป็นใช้ได้ เป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติได้ทั้งนั้น แต่หากรักษาได้ตามวันเป็นที่นิยมก็จะเป็นการดี

องค์แห่งอุโบสถศีล 8 อย่าง ได้แก่

1) ไม่ฆ่าสัตว์เอง และไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า

2) ไม่ลักของคนอื่น และไม่ใช้ให้คนอื่นลัก สิ่งของที่เจ้าของยังไม่ได้ให้

3) ไม่เสพเมถุน อันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์

4) ไม่พูดเท็จ ไม่โกหกหรอกลวง

5) ไม่ดื่มสุราเมรัยอันเป็นเหตุให้เกิดความประมาท

6) ไม่บริโภคอาหารยามเวลาวิกาลคือตั้งแต่เที่ยงวันจนถึงวันใหม่

7) ไม่ฟ้อนรำขับร้อง และประโคมเครื่องดนตรีต่างๆ และไม่ทัดทรงประดับประดาตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม

8) ไม่นั่งหรือนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่ ภายในมีนุ่นและสำลีที่วิจิตรด้วยเงินและทองต่างๆ

วิธีสมาทานองค์อุโบสถนั้น มี 2 อย่าง คือ

1) ปัจเจกสมาทาน คือ การสมาทานเฉพาะองค์หนึ่งๆ คือ สมาทานทีละข้อๆ

2) เอกัชฌสมาทาน คือ การสมาทานคราวเดียวพร้อมกันทุกข้อ ใช้ในกรณีที่ไม่มีพระภิกษุหรือคนอื่นที่ตนจะสมาทานต่อหน้า ให้ตั้งวิรัติเจตนาแล้วสมาทานว่า *พุทธะปัญญัตตัง อุโปสะถังอะธิฏฐามิ* แปลว่า ข้าพเจ้าอธิฐานอุโบสถศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

3.3.4 การเกิดของศีล

ศีลจะเกิดขึ้นได้ ผู้ปฏิบัติก็ต้องอาศัยการสมาทานด้วยการงดเว้นอย่างเคร่งครัดซึ่งเรียกว่า วิรัติ มีอยู่ 3 ประการ คือ

1) สัมปัตตวิรัติ ได้แก่ เจตนางดเว้นซึ่งเกิดขึ้นในทันทีทันใด ที่ประจวบกับเหตุที่จะทำให้เสียศีล หมายความว่า ผู้ปฏิบัติเดิมไม่ได้ตั้งใจว่าจะรักษาศีล ไม่ได้สมาทาน แต่เมื่อพบกับเหตุที่ตนจะล่วงศีลได้ จึงคิดงดเว้นขึ้นมาในขณะนั้น เช่น เห็นกระต่ายที่พอจะฆ่าได้ แต่คิดสงสารจึงคิดเว้นไม่ฆ่าอย่างนี้ เป็นต้น

2) สมาทานวิรัติ ได้แก่ การงดเว้นด้วยการสมาทาน หมายความว่าเราตั้งใจไว้ก่อนว่าเราจะรักษาศีล ครั้นไปพบเหตุการณ์อันชวนให้ล่วงศีลได้ ก็ไม่ล่วง เช่น เพื่อนชักชวนให้ดื่มสุราเมรัยก็ปฏิเสธการชักชวนของเพื่อน เพราะถือว่าตนเองได้สมาทานศีลไว้แล้ว จะล่วงก็เสียดาย กลัวศีลจะขาดจึงงดเว้นการล่วงศีล หรือการกระทำนั้น

3) สมุจเฉทวิรัติ ได้แก่ การงดเว้นโดยเด็ดขาด หมายถึงการงดเว้นของท่านผู้สิ้นกิเลส ที่เรียกว่า พระอริยเจ้า ศีลห้านั้นผู้ปฏิบัติจะล่วงได้นั้นก็เพราะถูกครอบงำด้วยกิเลส จิตคิดในเรื่องที่ไม่ดีไม่งามทำให้อยากทำความผิด แต่พระอริยเจ้าท่านละกิเลสได้แล้ว จึงหมดปัญหาที่จะทำผิดศีล เพราะฉะนั้นศีลของท่านจึงมีอยู่ตลอดเวลา ไม่มีเวลาขาด ทะลุ ด่างพร้อย ไม่มีวันเศร้าหมองได้

ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า การรักษาศีลให้บริสุทธิ์อย่างเดียวก็สามารถทำให้เราเป็นคนดีได้แล้ว ถ้าบุคคลมีเจตนางดเว้นในกิจต่างๆ อันไม่ดีไม่งามในฝ่ายอกุศลกรรม อย่างเคร่งครัดสิ่งที่ดีก็จะเกิดขึ้นกับตัวเรา และศีลก็เป็นความดีขั้นบาทฐานเบื้องต้นในการเข้าไปสู่การเจริญสมาธิ ปัญญาได้ง่ายที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวอธิบายต่อไป

3.3.5 ระดับของศีล

เมื่อศึกษาในเรื่องของศีลแล้วเราอาจจะมองได้หลายระดับ เกี่ยวกับหลักความประพฤติ ที่เป็นข้องดเว้น หรือเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นสำหรับควบคุมกาย วาจา อันเป็นบาทฐานแรกของการฝึกฝนพัฒนาจิตในขั้นของปุถุชนและก้าวเข้าสู่ปัญญาชน จนถึงระดับวิญญูชน ซึ่งเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยปัญญามีความรอบรู้ มีสติปัญญาอยู่เป็นนิตย์ สามารถรู้เท่าทันตามความเป็นจริง ตามกระแสแห่งธรรม หมายถึง จะทำจะพูดจะคิดสิ่งใดก็มีสติระลึกได้อยู่เสมอ บุคคลประเภทนี้อาจกล่าวได้ว่าจัดเป็นบุคคลที่ประเสริฐกว่าบุคคลอื่น ซึ่งอาจต้องเรียกว่า “อริยบุคคล” นั่นเอง

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงศีลเอาไว้ 2 ระดับ คือ

1) ระดับ โลกิยศีล คือ ศีลของปุถุชนทั้งหมด

2) ระดับ โลกุตตรศีล คือ ศีลของพระอริยเจ้า

ในหัวข้อ ***"ศีล"*** นี้เราอาจแบ่งตามระดับของผู้ปฏิบัติได้เป็น 4 ประเภท คือ

1) คฤหัสถศีล ข้อประพฤติปฏิบัติของบุคคลผู้อยู่ครองเรือน มี 5 ข้อ เรียกว่า เบญจศีล คือข้อปฏิบัติสิ่งที่ควรงดเว้น และข้อที่ควรประพฤติควรนำมาปฏิบัติตาม ที่เรียกว่า เบญจธรรม นั่นเอง และศีล 8 สำหรับอุบาสก อุบาสิกาที่รักษาศีลอุโบสถ แต่ในที่นี้จะได้กล่าวเฉพาะเบญจศีลและเบญจธรรมเท่านั้น ส่วนศีล 8 ได้กล่าวเอาไว้แล้วก่อนหน้านี้

เบญจศีล หรือศีล 5 ประการ สิ่งที่ควรงดเว้น 5 อย่างได้แก่

1) เว้นจากการฆ่าสัตว์

2) เว้นจากการลักทรัพย์

3) เว้นจากการประพฤติผิดในกามารมณ์

4) เว้นจากการพูดเท็จ

5) เว้นจากการดื่มสุราเมรัย

เบญจธรรม หรือข้อควรนำมาปฏิบัติ 5 ประการ ได้แก่

1) มีเมตตากรุณา

2) มีสัมมาอาชีวะ

3) มีการสำรวมในกามารมณ์

4) มีวาจาสัตย์

5) มีสติรอบคอบอยู่เสมอ

ดังนั้นผู้ปฏิบัติรักษาศีลพึงประพฤติปฏิบัติเบญจธรรมควบคู่ไปด้วยจะเป็นการดี และอาจจัดเป็นคู่ๆ ให้เข้าใจได้ดังนี้ คือ

เว้นจากการฆ่าสัตว์	คู่กับ	เมตตากรุณา
เว้นจากการลักทรัพย์	คู่กับ	สัมมาอาชีวะ
เว้นจากการประพฤติผิดในกามารมณ์	คู่กับ	กามสังวร
เว้นจากการพูดเท็จ	คู่กับ	สัจจะวาจา
เว้นจากการดื่มสุราเมรัย	คู่กับ	สติ

2) อนุปสัมปันศีล ได้แก่ ข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับงดเว้นผู้บรรพชาเป็นสามเณร มี 10 ข้อ

3) ภิกษุศีล ได้แก่ ข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับงดเว้นของพระภิกษุ มี 227 ข้อ และ

4) ภิกษุณีศีล ได้แก่ ข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับงดเว้นของพระภิกษุณี มี 311 ข้อ

ในสามัญญผลสูตรได้กล่าวถึงศีลเอาไว้ 3 ระดับ คือ

1) จุลศีล หมายถึงศีลเล็กน้อย ได้แก่ การงดเว้นจากการฆ่า การลักขโมย การเสพเมถุน การพูดคำเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ การดูการละเล่น การขับร้องประโคมดนตรี เป็นต้น

2) มัชฌิมศีล หมายถึง ศีลอย่างกลาง ได้แก่การจำแนกชื่อวัตถุอย่างละเอียดเป็นจำนวนมาก เช่น หมวดห้ามสะสมของที่ไม่ควรสะสมทุกชนิด การเล่นคะนองอนาจาร การพูดคุยด้วยดิรัจฉานกถาต่างๆการพูดแข่งดีข่มขู่กัน การพูดชักสื่อ เป็นต้น

3) มหาศีล หมายถึง ศีลอย่างใหญ่ ได้แก่การห้ามดิรัจฉานวิชาล้วนๆ คือกิจที่สมณะไม่ควรทำแสดงไว้เป็นหมวดๆ เช่น ห้ามมิให้เป็นหมอทำนายโชคชะตาราศี หมอดูลักษณะสิ่งของต่างๆ หมอทำนายพระจันทร์พระอาทิตย์หรือดาวฤกษ์ หมอทำนายสภาพดินฟ้าอากาศว่าจะมีฝนตกชุกหรือฝนแล้ง หมอทำการแก้บน ทำการบวงสรวง หมอประกอบยา เป็นต้น **(ที.สี.** เล่ม 9, ข้อ 103-120 หน้า 59-66).

พระธรรมปิฎก (2543, หน้า 431) ท่านได้กล่าวถึงระดับของศีลไว้ในหนังสือพุทธธรรม มี 2 อย่าง ได้แก่

1) ศีลในระดับธรรม หรือระดับที่ยังเป็นธรรม อันหมายถึง ข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่แสดงออก และบัญญัติไปตามกฎธรรมดาแห่งความดีความชั่ว ที่เราเรียกว่ากฎแห่งกรรม ผู้ทำดีทำชั่ว หรือรักษาศีลละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีผลชั่วเองตามธรรมดาเหตุปัจจัย หรือตามกฎแห่งกรรมนั้น

2) ศีลในระดับวินัย หรือในระดับที่เป็นวินัย อันหมายถึง แบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติคือวางหรือกำหนดขึ้นไว้ เป็นทำนองประมวลกฎหมาย ผู้ที่ละเมิดศีลระดับวินัยนี้ถือว่ามีความผิดตามกฎหมายของหมู่คณะที่วางไว้ ดังนั้นการแบ่งระดับของศีลอาจแบ่งได้ตามความสูงต่ำได้ดังต่อไปนี้

ศีลระดับต้น ซึ่งได้แก่ ศีล 5 เป็นศีลที่มนุษย์ทุกคนจะต้องรักษา หรือประพฤติปฏิบัติตามอยู่เป็นเนืองนิตย์ เพราะทำให้มนุษย์ผู้ปฏิบัติเป็นคนที่มีจิตใจสูง คือเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ได้ ผู้ปฏิบัติให้ครบศีล 5 ย่อมได้ชื่อว่าเป็น มนุษยธรรม คือผู้ที่รักษาศีล 5 นั่นเอง

ศีลระดับกลาง ซึ่งได้แก่ศีล 8 หรืออุโบสถศีล เป็นศีลของอุบาสกอุบาสิกาที่ตั้งสมาทานรักษาเป็นกรณีพิเศษในวันพระของทุกๆ เดือน นอกจากนี้ก็ยังมีสิกขาบทอีก 10 ข้อ ของสามเณรก็ยังจัดอยู่ในระดับนี้ เพราะอุบาสกอุบาสิกาอาจเลือกปฏิบัติได้เช่นกัน

ศีลระดับสูง ซึ่งได้แก่ศีลของพระภิกษุมี 227 สิกขาบท และภิกษุณี มี 311 สิกขาบททั้งหมดนี้ยังได้แบ่งออกเป็นอีก 3 ระดับ คือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ดังได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น

3.3.6 ประโยชน์ของการรักษาศีล

เมื่อมีเหตุก็ย่อมมีผลตามมาฉะนั้นด้วยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติในการรักษาศีลย่อมมีอานิสงส์ ย่อมเป็นไปในที่สุดติคือความสุข “ผลของการรักษาศีลเมื่อกล่าวแล้วมีเพียงอย่างเดียว คือ ความไม่เดือดร้อนเป็นผล”

ในทีฆนิกาย มหาปรินิพพานสูตร ได้กล่าวอานิสงส์แห่งการรักษาศีลไว้ดังต่อไปนี้

อานิสงส์แห่งการรักษาศีล 5 ประการ คือ

1) ทำให้ไม่ประมาทในชีวิต

2) เกียรติศัพท์อันดีย่อมฟุ้งขจรไป

3) เป็นผู้องอาจแกล้วกล้าในที่ประชุม

4) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติในกาลเวลา

5) เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติ **ท.ม.** เล่ม 10, ข้อ 80 หน้า102.

ในอากังเขยยสูตร ซึ่งเป็นสูตรว่าด้วยผลของการรักษาศีล มนุษย์ที่รักษาศีลให้บริบูรณ์ควรจะได้รับอานิสงส์ 17 ประการ คือ

1) เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจรรย์

2) ได้รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

3) ได้รับสักการะของเทวดาและมนุษย์

4) ญาติและสายโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วมีจิตเลื่อมใส

5) เป็นผู้ข่มความไม่ยินดี และความยินดีต่างๆ ได้

6) เป็นผู้ข่มความกลัว และความขลาดได้

7) ได้ฌานทั้ง 4 ไม่ยากลำบาก

8) ได้สัมผัสวิโมกข์ด้วยกายที่ก้าวล่วงรูปาวจรฌาน

9) เป็นโสดาบัน เพราะหมดสิ้นสังโยชน์ 3

10) เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ 3 และราคะ โทสะ โมหะ

11) เป็นโอปปาติกสัตว์ เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ปรินิพพานในพรหมโลก

12) บรรลุอิทธิวิธีหลายประการ เช่น คนเดียวเป็นหลายคน

13) ได้ยินเสียง 2 ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งใกล้และไกล ด้วยทิพยโสต อันบริสุทธิ์

14) สามารถรู้ใจของคนอื่น สัตว์อื่นได้

15) ระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก

16) เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังตายและเกิด ด้วยทิพยจักษุ

17) ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ **ม.มู.** เล่ม 12, ข้อ 64 หน้า 43 - 47

ในวิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงอานิสงส์ของศีลไว้ดังนี้

1) เป็นที่พึงของกุลบุตรในพระศาสนา หากขาดศีลเสียแล้วพวกกุลบุตรก็จะขาดที่พึง

2) ศีลย่อมชำระมลทินของสัตว์โลกได้ดียิ่ง แม่น้ำคงคา ยมุนา เป็นต้นย่อมไม่อาจชำระได้

3) ศีลมีความเย็น ระงับความเร่าร้อนของสัตว์โลก ซึ่งลมเจือฝนหรือแก่นจันทร์แดงสร้อยคอมุกดา แก้วมณีก็ระงับไม่ได้

4) กลิ่นของศีล ย่อมฟุ้งขจรไปได้ทั่วสารทิศทั้งทวนลม ตามลม ไม่มีกลิ่นใดเสมอ

5) เป็นบันไดขึ้นสู่สวรรค์ หรือเป็นประตูเข้าสู่พระนครคือพระนิพพาน

6) เป็นเครื่องประดับที่สวยงดงามของนักพรต แม้พระราชาผู้ประดับตกแต่งด้วยแก้วมุกดาและแก้วมณีก็ไม่งามเท่า

7) ศีลย่อมกำจัดภัยต่างๆ เช่น การตำหนิติเตียนตนเองได้ เป็นต้น

8) ศีลย่อมทำให้มีชื่อเสียง และทำความร่าเริงบันเทิงใจ ให้กับผู้มีศีลได้ทุกเวลา

และได้พรรณนาอานิสงส์ของศีลไว้อีกตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลบริบูรณ์” ย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้ คือ

1) ศีลของภิกษุใดหมดมลทินดีแล้ว การทรงบาตรและจีวรของท่านรูปนั้น ย่อมเป็นกิริยาที่น่าเลื่อมใส บรรพชาของท่านก็มีผล

2) หทัยของภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ย่อมไม่หยั่งลงสู่ภัยมีความติเตียนตนเองเป็นต้น ดุจ พระอาทิตย์ไม่ลงสู่ความมืดฉะนั้น

3) ภิกษุเมื่องาม ย่อมงามด้วยความถึงพร้อมแห่งศีล ดุจพระจันทร์เมื่องามในท้องฟ้าย่อมงามด้วยความถึงพร้อมแห่งรัศมีฉะนั้น

4) กลิ่นกายของภิกษุผู้มีศีล ยังทำความชื่นบานแม้แก่เทวดาทั้งหลาย จะกล่าวไยในกลิ่นศีลเล่า กลิ่นแห่งศีลย่อมครอบงำสมบัติแห่งคันธชาติทั้งปวง ฟุ้งไปทั่วทศทิศมิได้ติดขัด

5) สักการะแม้น้อยอันทายกทำแล้วในท่านผู้มีศีลย่อมเป็นการมีผลมาก เพราะฉะนั้นผู้มีศีลจึงเป็นดุจภาชนะรองรับเครื่องบูชาและสักการะ

6) อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปในทิฏฐิธรรม ย่อมไม่เบียดเบียนท่านผู้มีศีล ผู้มีศีลย่อมขุดรากแห่งทุกข์อันเป็นไปในสัมปรายภพเสียได้

7) สมบัติใดในมนุษย์และสมบัติใดในเทวดาสมบัติทั้งสองนั้น เมื่อผู้มีศีลถึงพร้อมปรารถนาอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่จะพึงได้ยากเลย

8) ใจของผู้มีศีลถึงพร้อม ย่อมแล่นไปสู่พระนิพพานสมบัติ อันเป็นสมบัติที่สงบระงับสุดยอดเป็นแท้

ในสีลานุสสติ ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของศีลไว้ดังนี้ คือ

1) เป็นผู้มีความเคารพในสิกขา

2) มีความประพฤติเหมาะสมไม่ประมาทในการปฏิสันถาร

3) ปราศจาก มีอัตตานุวาทภัย (ภัยคือตนติตนเองได้) ปรานุวาทภัย (คนอื่นติ) ทัณฑภัย (ถูกจับลงอาชญา) ทุคคติ (ตายไปแล้วไปทุคติ)

4) มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายมาตรว่าเล็กน้อย

5) ได้ความไพบูลย์แห่งคุณมีศรัทธาเป็นอาทิ

6) เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมช

7) เมื่อยังไม่บรรลุคุณอันยิ่งขึ้นไป

8) เธอย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ในลักขณสูตร ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของศีลที่ส่งผลถึงชาติหน้าไว้ดังต่อไปนี้ คือ

1) ไม่มีข้าศึกภายใน คือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือศัตรูภายนอกคือ สมณพราหมณ์ เทวดา มารพรหม ใครๆ ในโลกนี้

2) มีบริวารมาก

3) มีอายุยืนยาว

4) ได้ของที่ควรบริโภคอันประณีต มีรสอร่อยและได้น้ำที่ควรดื่ม

5) มีบริวารช่วยเหลือเป็นอย่างดี

6) เป็นผู้เลิศ ยอด ประเสริฐ กว่าใครๆ ในโลก

7) ได้รับปัจจัยเร็วพลัน

8) เป็นเลิศยอดด้วยปัญญา

9) มีผิวพรรณงามดั่งทอง ได้ผ้าเนื้อดี

10) เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย มีทรัพย์มาก

11) ไม่เสื่อมจากศรัทธา ไม่เสื่อมจากศีล ไม่เสื่อมจากการฟังธรรม ไม่เสื่อมจากการเสียสละให้เป็น ไม่เสื่อมจากปัญญา ไม่เสื่อมจากอริยทรัพย์ทั้งปวง

12) มีโรคน้อย มีความลำบากน้อย

13) เป็นที่รักของมหาชนทั้งหลาย

14) เป็นผู้นำของมหาชนทั้งหลาย

15) เป็นที่ประพฤติตามของมหาชนทั้งหลาย

16) บริษัทไม่แตกแยกกัน มีความสามัคคีกัน

17) มีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่เชื่อถือของมหาชนทั้งหลาย

18) ข้าศึกภายในคือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือศัตรูภายนอกคือสมณพราหมณ์ เทวดา มารพรหม ใครๆ ในโลกนี้ ไม่อาจกำจัดได้

19) มีทายาทมาก ทายาทมีจำนวนหลายพัน

20) มีบริวารสะอาดจากกิเลสเป็นจำนวนมาก

ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า ผู้ปฏิบัติจะรักษาศีลประเภทอะไร ระดับไหนของบุคคลใด เมื่อเรานำมาประพฤติปฏิบัติรักษาดีแล้ว ย่อมจะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือความเป็นปกติสุขมีจิตใจที่บริสุทธิ์ได้ การรักษาศีลก็เพื่อมีจุดมุ่งหมายจะทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เป็นพื้นฐานแรกของ ผู้ปฏิบัติเพื่อที่จะนำเข้าสู่ในขั้นสมาธิ อันเป็นความตั่งมั่นแห่งจิต จนสามารถนำไปสู่จุดหมายสูงสุด ในพุทธปรัชญาเถรวาท คือปัญญาความรู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรม การเข้าไปสู่เหตุแห่งความ หลุดพ้นดับสิ้นกิเลสตัณหาทั้งปวง คือพระนิพพาน

3.3.7 ความหมายของสมาธิ (อธิสมาธิสิกขา)

ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงความหมายของสมาธิโดยทั่วๆ ไปแล้ว หมายถึง สภาวะจิตที่ตั้งมั่นกำหนดอยู่ในอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใด หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใด ไม่ซัดส่ายหรือไม่ฟุ้งซ่านไปกับสิ่งภายนอก มีความหนักแน่นเป็นบรรทัดฐานอยู่ในอารมณ์หนึ่งเดียว

ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในหลักคำสอนหลายแห่ง ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และตามนักปราชญ์นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวเอาไว้ ถึงความหมายของคำว่า “สัมมาสมาธิ” เอาไว้แตกต่างกัน ผู้วิจัยจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “สัมมาสมาธิ” ได้แก่สมาธิตามแนวฌาน 4 ไว้ดังนี้ คือ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจในภายในเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น เพราะวิตกวิจารสงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุทุติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เธอบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์เสียได้ ดับโสมนัสและโทมนัสก่อนๆได้ และมีอุเบกขาเป็นเหตุให้มีสติบริสุทธิ์อยู่” **ม.มู.** 12/149/87. ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส ได้ให้ความหมายของสมาธิไว้ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิจิตตสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบไป บรรลุทุติยฌานอันมีความผ่องใสแห่งจิตใจภายใน เป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุทุติยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขละทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสก่อนๆได้ บรรลุจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ จึงเรียกว่า อธิจิตตสิกขา” **ขุ.ม.** 29/46/36.

ในคัมภีร์อภิธรรม ได้ให้ความหมายของคำว่า “สัมมาสมาธิ” ไว้ว่า

“สัมมาสมาธิ หมายถึงความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งมั่นแน่วแน่แห่งจิต ความมั่นลงไปแห่งจิต ความไม่ส่ายไปส่ายมาแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่มีใจไม่สัดส่าย ความสงบ (สมถะ) สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรคนับเนื่องในมรรคอันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ” **อภิ.วิ.** 35/183/140.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ให้ความหมายของคำว่า“สมาธิ”ไว้ว่า

“ความมีอารมณ์เดียวแห่งจิตที่เป็นฝ่ายกุศล เป็นสมาธิ และสมาธินั้นมีความไม่สัดส่ายเป็นลักษณะ มีความกำจัดความสัดส่ายเป็นรส มีความไม่หวั่นไหวเป็นปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของสมาธินั้นคือความสุข” มหามกุฏราชวิทยาลัย 2542), หน้า 2

ในจูลเวทัลลสูตร ได้ให้ความหมายของสมาธิไว้ว่า สมาธิ ได้แก่ ภาวะจิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่งหรือมีอารมณ์เดียว

ในสมาธิภาวนามยญาณนิเทศ ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า สมาธิ ได้แก่ ภาวะจิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ฟุ้งซ่านหวั่นไหว หรือแส่ไปหาอารมณ์อื่น

สมาธิ คือความตั้งมั่นแห่งจิต ความสำรวมใจให้แน่วแน่ เพื่อเพ่งเล็งในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยพิจารณาอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในสิ่งนั้น

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) 2541), หน้า 1. ท่านได้อธิบายความหมายของคำว่า สมาธิ ไว้ว่า “สมาธิ หมายถึง การตั้งจิตและเจตสิก คือธรรมะที่เกิดขึ้นในจิตในอารมณ์เดียวสม่ำเสมอ และสมาธินั่นมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดความฟุ้งซ่านเป็นรสหรือเป็นกิจ มีความไม่กระเพื่อมของจิตเป็นเครื่องปรากฏ มีสุขเป็นบรรทัดฐาน คือเหตุใกล้ นั่นเอง”

ท่านพุทธทาสภิกขุ 2534), หน้า 105. ท่านได้อธิบายความหมายของคำว่า สมาธิ ไว้ว่า สมาธิ หมายถึง “ความตั้งมั่น อันได้แก่การกำหนดไว้เฉพาะหรือแม้ที่สุดแต่การมีจิตมั่นคงแน่วแน่อยู่ หมายความว่าการทำจิตให้ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่างๆ แต่ให้สงบด้วยการกำหนดในอารมณ์ที่เข้าไปกำหนดไว้เฉพาะหรือแม้ที่สุด แต่การมีจิตมั่นคงแน่วแน่อยู่ในความมุ่งหมาย หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งติดต่อกันไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรมาแทรกแซง นั่งเอง”

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) อ้างแล้ว, หน้า 20. ได้ให้ความหมายของคำว่า สมาธิ เอาไว้ว่า “สมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นของจิตหรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอคือ จิตตัสเสกัคคตา หรือเรียกสั้นๆว่า เอกัคคตา ซึ่งแปลว่า ภาวะจิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่งไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป”และได้อธิบายความหมายของสมาธิไว้ในหนังสือ “สมาธิภาวนา” ของธรรมรักษาไว้ว่า “สมาธิ”คือความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตตั้งมั่น นี้เป็นคำแปลตามตัวอักษร แต่ความหมายของสมาธิที่ใช้ในที่ทั่วๆไปหาได้จำกัดเพียงแค่คำแปลตามตัวหนังสือเท่านั้นไม่ เมื่อจิต

ตั้งมั่น นอกจากจิตจะแน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำหนดแล้ว ยังมีคุณสมบัติหรือองค์ธรรมอื่นๆอีกหลายอย่างติดตามมา คือจะมีความเข้มแข็งหนักแน่นมั่นคง แกล้วกล้า ไม่หดหู่ท้อถ้อยจะมีสติกำกับอยู่กับตัว ไม่ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยจะมีความสงบ เยือกเย็น สบายใจ มีความผ่อนคลาย เอิบอิ่มใจ ปลอดโปร่งผ่องใส และมีความสุข ภาวจิตเช่นนี้พร้อมที่จะพัฒนาหรืออบรมปลูกฝังคุณธรรมทั้งหลาย เช่น เมตตา กรุณา คารวธรรม และความมีวินัย เป็นต้น พร้อมที่จะเรียนรู้และใช้ความคิดอย่างได้ผลดีทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนจนเข้าถึงญาณที่หยั่งรู้สัจธรรม

พระมหาดาว ฐานเมธี (ดอกรัง), 2544, หน้า 12.ได้ให้ความหมายของคำว่า สมาธิ เอาไว้ว่า “สมาธิ หมายถึง ภาวะจิตที่มีอารมณ์เดียว แน่วแน่แต่อารมณ์เดียว ภาวะจิตที่กำหนดแน่วแน่ตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์เดียว จนเป็นเอกัคคตาแห่งจิต และภาวะจิตที่สงบตั้งมั่นไม่ส่ายไปมาไม่ฟุ้งซ่าน”

บุญมี แท่นแก้ว, 2542), หน้า 28.ได้ให้ความหมายของคำว่า สมาธิ เอาไว้ว่า “สมาธิ หมายถึง การรวมกระแสจิตหรือทำใจให้แน่วแน่ในสิ่งเดียว นึกคิดในสิ่งเดียว และให้จิตหยุดนิ่งอยู่ในจุดอารมณ์เดียว”

สนิท ศรีสำแดง อ้างแล้ว, หน้า 8.ได้ให้ความหมายของคำว่า สมาธิ เอาไว้ว่า “สมาธิ หมายถึง เครื่องมือในการทำจิตใจให้หนักแน่น ให้รู้จักตนเองมากขึ้น”

สุวรรณ เพชรนิล อ้างแล้ว, หน้า 8.ได้ให้ความหมายของคำว่า สมาธิ เอาไว้ว่า “สมาธิ หมายถึง การพัฒนาด้านสภาพจิต บ่อเกิดของสภาพจิตที่เหมาะสม”

จากคำนิยามต่างๆ ผู้วิจัยอาจสรุปความหมายของสมาธิได้ว่า สมาธิ หมายถึงสภาวะความบริสุทธิ์ แช่มชื่น ผ่องใสของจิต ความตั้งมั่นความมั่นคงแข็งแกร่งของจิต ที่แน่วแน่อยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือสภาวะความเป็นหนึ่งเดียวของอารมณ์

3.3.8 ขอบเขตของสมาธิ

สมาธิในไตรสิกขา หรือ อธิจิตตสิกขาเป็นหลักธรรมอันสำคัญแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท คือ สภาวะการดับกิเลสเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลาย ความดับสิ้น อันหมายถึง พระนิพพาน นั่นเอง

“สมาธิจึงเป็นภาวะจิตที่มีคุณภาพต่อผู้ปฏิบัติ การเจริญสมาธิ คือ การฝึกใช้อารมณ์เอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเป็นอารมณ์เป็นเครื่องมือในการกำหนดจิตให้สามารถอยู่กับอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่สัดส่ายไปตามอารมณ์ต่างๆ จนทำให้จิตถึงขั้นประณีตไปโดยลำดับ มีความสงบมั่นคงแน่วแน่ถึงขั้นอัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิระดับสูงสุด ที่เรียกว่า ฌาน โดยทั่วไปนั้น “ฌาน” แบ่งออกเป็น 2 ระดับใหญ่ และแบ่งย่อยออกไปอีก ระดับละ 4 รวมเป็น 8 อย่าง เรียกว่าฌาน 8 หรือสมาบัติ 8 ดังต่อนี้คือ

1. รูปฌาน 4 ได้แก่

1) ปฐมฌาน มีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

2) ทุติยฌาน มีองค์ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

3) ตติยฌาน มีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา

4) จตุตถฌาน มีองค์ 2 คือ อุเบกขา และเอกัคคตา **ที.สี.** เล่ม 9,ข้อ 50,หน้า 36.

2) อรูปฌาน 4 ได้แก่

1) อากาสานัญจายตนะ คือ ฌานที่กำหนดอากาศอันอนันต์

2) วิญญาณัญจายตนะ คือ ฌานที่กำหนดวิญญาณอันอนันต์

3) อากิญจัญญายตนะ คือ ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีสิ่งใดๆ

4) เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ ฌานที่กำหนดสิ่งใดๆ ที.สี. เล่ม 9,ข้อ 49,หน้า 33-34.

จะเห็นได้ว่าการกำหนดสมาธิด้วยวิธีใดก็ตาม โดยสาระสำคัญแล้วเพื่อฝึกฝนอบรมจิตให้มีความสงบแน่วแน่มั่นคง ไม่สับสนวุ่นวายไปตามอารมณ์ต่างๆ มีความสดชื่นผ่องใส เพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีสุขภาพจิตที่ดี และมีสมรรถภาพในการทำงานที่ดีและใช้การได้ดีมีเหตุมีผล ในหลักของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นการทำสมาธิ เพื่อให้เกิดปัญญาความรู้แจ้ง รู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนเข้าถึงสภาวะแห่งความดับสิ้นแห่งกองทุกข์ ความหลุดพ้นกิเลสตัณหาเป็นความสุขอันสูงสุด

ในขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค ได้แสดงลักษณะของสมาธิเอาไว้ 4 ประการ คือ

1) ความปรากฏแห่งอารมณ์

2) ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต

3) ความตั้งมั่นแห่งจิต

4) ความผ่องแผ้วแห่งจิต **ขุ.ป.** เล่ม 31, ข้อ 396 หน้า 147.

ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ได้แสดงลักษณะของสมาธิเอาไว้ 8 ประการ ดังนี้ คือ “ความตั้งมั่น, ความบริสุทธิ์, ความผ่องใส, ความปลอดโปร่งไร้กังวล,ความปราศจากสิ่งมัวหมอง,ความนุ่มนวล ความควรแก่งาน และความไม่หวั่นไหว” **ที.สี.** เล่ม 9 ข้อ 279, หน้า 265.

ดังพุทธพจน์ที่ได้ตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า “สมาธิ ภิกฺขเว ภาเวถ;สมาหิโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด; ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีจิตใจตั้งมั่น (เป็นสมาธิ) ย่อมรู้ชัด (ซึ่งธรรมทั้งหลาย) ตามความเป็นจริง **สำ.ข.** เล่ม 17, ข้อ 13, หน้า 27.

สมาธิ ความตั้งมั่น ความแน่วแน่ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติจะทำให้สมาธิเกิดนั้นจึงต้องมีการฝึกอบรมอยู่เสมอ ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายเหตุที่ทำให้สมาธิเกิดตามที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาจากหนังสือ ดังต่อไปนี้คือ

1) โยนิโสมนสิกาโร คือ ใส่ใจโดยอุบายอันแยบคาย มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ

2) พหุลีกาโร คือ ฝึกฝนอบรมอยู่บ่อยๆ

3) วตฺถุวิสทกิริยตา คือ ทำวัตถุภายนอกและภายในให้สะอาดแล้วจึงนั่งกรรมฐาน

4) อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา คือ ปรับปรุงอินทรีย์ 5 ให้สม่ำเสมอกัน

5) นิมิตฺตกุสลตา คือ ฉลาดในการแก้นิมิต

6) ปคฺคณฺหนตา คือ ยกจิตในสมัยที่ควรยก เช่น สมัยใดจิตหดหู่ท้อถ้อยเพราะความเพียรย่อหย่อนเกินไป สมัยนั้นต้องยกจิตขึ้น โดยเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ สมาธิจะดีขึ้น

7) นิคฺคณฺหนตา คือ ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม คือสมัยใดจิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นต้องข่มจิตด้วยโพชฌงค์

8) สมฺปหสนตา คือ ให้จิตร่าเริงในสมัยที่ต้องควรให้ร่าเริง คือสมัยใดจิตหมดความแช่มชื่นยินดี หมดความเพลิดเพลินเพราะปัญญาน้อย หรือเพราะไม่ได้ความสุขอันเกิดแต่ความสงบ สมัยนั้นพึงยังจิตให้สังเวชพิจารณาสังเวควัตถุ วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชสลดใจ 8 อย่าง คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ นิรยทุกข์ เปตตทุกข์ อสุรกายทุกข์ และดิรัจฉานทุกข์ เมื่อเห็นสังเควัตถุแล้วเกิดความเบื่อหน่ายอยากพ้นจากทุกข์ จึงได้ปฏิบัติกรรมฐาน

9) อชฺฌุเปกฺขตา คือ วางเฉยในสมัยที่ควรวางเฉย คือในสมัยใดจิตอาศัยสัมมาปฏิบัติ ไม่หดหู่ไม่ฟุ้งซ่านมีความแช่มชื่น เป็นไปสม่ำเสมอดำเนินไปสู่ทางแห่งความสงบ ในสมัยนั้นโยคีบุคคลไม่ต้องขนขวายพยายามในการยก ในการข่มและให้ร่าเริง ควรวางเฉย

10) อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา คือ เว้นบุคคลผู้มีใจไม่ตั้งมั่น คือ เว้นให้ไกลห่างจากบุคคลผู้มีใจฟุ้งซ่าน ไม่ปฏิบัติถึงอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ

11) สมาหิตปุคฺคลเสวนตา คือ คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น คือเข้าไปหา เข้าไปคบค้าสมาคมกับบุคคลผู้มีจิตใจตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ

12) ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา คือ พิจารณาฌาน 2 คือ

(1) อารัมมณูปนิชฌาน เข้าเพ่งกสิน 10, อสุภะ 10, และอนุสสติ 10 อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

(2) ลักขณูปนิชฌาน คือ เข้าเพ่งรูปนามเป็นอารมณ์ และพิจารณาวิโมกข์ 3 คือ ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ถึงสัจจานุโลมิกญาณแล้ว พระไตรลักษณ์ปรากฏชัด อริยสัจ 4 ก็ปรากฏชัด วิโมกข์ 3 คือ

(1) ถ้าอนิจจังปรากฏชัด ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์

(2) ถ้าทุกขังปรากฏชัด ชื่อว่า อัปปณิหิตวิโมกข์ และ

(3) ถ้าอนัตตาปรากฏชัด ชื่อว่า สุญญตวิโมกข์

13) ตทธิมุตฺตตา คือ น้อมใจไปตามอารมณ์นั้นๆ คือตั้งใจกำหนดรู้ตามสติปัฏฐาน 4 นั่นเอง (พระมหาดาว ฐานเมธี (ดอกรัง), 2544, หน้า 10-11).

จากข้อดังกล่าวที่ได้อธิบายมา ผู้ปฏิบัติควรศึกษาให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในการฝึกอบรมเจริญสมาธิ เพื่อให้เกิดความชำนาญในการปฏิบัติได้ถูกต้อง สมาธิจึงจะได้ผลดียิ่งๆขึ้นไปโดยลำดับ และย่อมให้เกิดปัญญาความรู้ชัด ความรู้รอบ รู้อย่างแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง ส่งผลให้ถึงจุดหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท

3.3.9 ประเภทของสมาธิ

จะกล่าวได้ว่าสมาธิความตั้งมั่นของจิต ความแน่วแน่มั่นคงของจิตที่ไม่ซัดส่ายไปส่ายมา ความตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือสภาวะของอารมณ์ที่เป็นหนึ่งเดียวของอารมณ์นั่น สมาธินั่นเราสามารถแบ่งออกเป็นประเภท หรือเป็นอย่างๆได้หลายประเภท เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนดังจะได้แยกเป็นประเภทของสมาธิไว้ดังนี้ คือ

สมาธิ 2 ประเภท แบ่งออกได้ 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1

อุปจารสมาธิ คือ สมาธิใกล้จะแน่วแน่ จวนจะตั้งมั่นดีแล้ว

อัปปนาสมาธิ คือ สมาธิที่แน่วแน่ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว สามารถกำจัดนิวรณ์ได้

กลุ่มที่ 2

โลกิยสมาธิ คือ สมาธิที่อยู่ในระดับต่ำ

โลกุตตรสมาธิ คือ สมาธิระดับสูง สามารถบรรลุขั้นอริยผล

กลุ่มที่ 3

สัมปีติกสมาธิ คือ เอกัคคตาใน 2 ฌานในจตุกนัย ใน 3 ฌานในปัญจกนัย

นิปปีติกสมาธิ คือ เอกัคคตาในฌาน 2 ที่เหลือ

กลุ่มที่ 4

สุขสหคตะ คือ เอกัคคตาใน 3 ฌานในจตุกนัย ใน 4 ฌานในปัญจกนัย

อุเบกขาสหคตะ คือ เอกัคคตาในฌานที่เหลือ

สมาธิ 3 ประเภท แบ่งออกได้ 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1

อย่างทราม คือ สมาธิที่สักว่าได้

อย่างกลาง คือ สมาธิที่อบรมแล้ว ยังไม่ดีนัก

อย่างประณีต คือ สมาธิที่อบรมดีแล้วถึงความเป็นวสี

กลุ่มที่ 2

สวิตักกสวิจารสมาธิ คือ สมาธิที่ยังมีวิตกวิจาร เป็นสมาธิของผู้เข้าปฐมฌาน

อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ คือสมาธิไม่มีวิตก แต่มีวิจาร เป็นสมาธิของผู้เข้าทุติยฌาน
อวิตักกอวิจารมัตตสมาธิ คือสมาธิไม่มีทั้งวิตกและวิจาร เป็นสมาธิของผู้เข้าตติยฌาน

กลุ่มที่ 3

ปีติสหรคตสมาธิ คือสมาธิที่เกิดพร้อมปีติ เป็นสมาธิของผู้เข้าปฐมฌานและทุติยฌาน
สุขสหคตสมาธิ คือสมาธิที่เกิดพร้อมด้วยสุข เป็นสมาธิของผู้เข้าตติยฌาน
อุเปกขาสหคตสมาธิ คือสมาธิที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เป็นสมาธิของผู้เข้าจตุตถฌาน

กลุ่มที่ 4

ปริตตสมาธิ คือ สมาธิอันนับเนื่องในรูปฌานและอรูปฌาน
มหัคคตสมาธิ คือ สมาธิของบุคคลผู้ดำรงมั่นอยู่ใน
อัปปมาณสมาธิ คือ ที่เกิดร่วมกับอริยมัคคจิต

สมาธิ 4 ประเภท แบ่งออกได้ 6 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1

ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาสมาธิ คือ สมาธิที่มีปฏิปทาลำบากทั้งรู้ช้า
ทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญาสมาธิ คือ สมาธิที่มีปฏิปทาลำบากแต่รู้เร็ว
สุขาปฏิปทาทันธาภิญญาสมาธิ คือ สมาธิที่สบายแต่รู้ช้า
สุขาปฏิปทาขิปปาภิญญาสมาธิ คือ สมาธิที่มีปฏิปทาสบายด้วยรู้เร็วด้วย

กลุ่มที่ 2

ปริตตปริตตารัมมณสมาธิ คือ สมาธิที่ไม่คล่องและไม่ได้ขยายอารมณ์
ปริตตอัปปมาณารัมมณสมาธิ คือ สมาธิที่ไม่คล่องแต่ขยายอารมณ์
อัปปมาณปริตตารัมมณาสมาธิ คือ สมาธิที่คล่องแคล่วแต่ไม่ได้ขยายอารมณ์
อัปปมาณอัปปมาณารัมมณสมาธิ คือ สมาธิที่คล่องและ ได้ขยายอารมณ์

กลุ่มที่ 3

องค์แห่งปฐมฌาน มีองค์ 5 ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข และสมาธิ
องค์แห่งทุติยฌาน มีองค์ 3 ได้แก่ ปีติ สุข สมาธิ
องค์แห่งตติยฌาน มีองค์ 2 ได้แก่ สุข สมาธิ
องค์แห่งจตุตถฌาน มีองค์ 2 ได้แก่ สมาธิ และอุเบกขา

กลุ่มที่ 4

หานภาคยสมาธิ คือ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม
ฐิติภาคิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งความติดแน่น
วิเสสนภาคิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งคุณวิเศษ
นิพเพธภาคิยสมาธิ คือ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งอันแทงทะลุสัจธรรม

กลุ่มที่ 5

กามาวจรสมาธิ คือ สมาธิในกามภูมิ โดยละทิ้งนิวรณ์แต่ละอย่างในนิวรณ์ 5

รูปาวจรสมาธิ คือ สมาธิในรูปภูมิ เป็นสมาธิของผู้อยู่ในฌาน 4

ปาวจรสมาธิ คือ สมาธิในอรูปภูมิ คือสมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยความพอใจ

อปริยาปันนสมาธิ คือ สมาธิเป็นโลกุตตร

กลุ่มที่ 6

ฉันทสมาธิ คือ สมาธิมีฉันทะเป็นอธิบดี

วิริยสมาธิ คือ สมาธิมีวิริยะเป็นอธิบดี

จิตตสมาธิ คือ สมาธิมีจิตเป็นอธิบดี

วิมังสาสมาธิ คือ สมาธิมีวิมังสาคือปัญญาเป็นอธิบดี

สมาธิ 5 ประเภท ได้แก่

องค์แห่งปฐมฌาน มีองค์ 5 ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข และสมาธิ

องค์แห่งทุติยฌาน มีองค์ 4 ได้แก่ วิจาร ปีติ สุข และสมาธิ

องค์แห่งตติยฌาน มีองค์ 3 ได้แก่ปีติ สุข และสมาธิ

องค์แห่งจตุตถฌาน มีองค์ 2 ได้แก่ สุข และสมาธิ

องค์แห่งปัญจมฌาน มีองค์ 2 ได้แก่ อุเบกขา และสมาธิ

จากการได้ศึกษาค้นค้าวและอธิบายมาดังกล่าว ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า สมาธิตามที่ได้กล่าวมา มี 2 ประเภท คือ

1) ขั้นโลกิยสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่อยู่ในขั้นระดับต่ำ เป็นสมาธิของพุทธศาสนิกชนทั่วไป สำหรับ นำไปใช้ในการศึกษาเล่าเรียนในทางโลกทุกอย่าง และการนำไปประกอบกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขในสังคมปัจจุบัน การประกอบอาชีพไปในทางสุจริต มีสติมั่นคงไม่ประมาทมัวเมา สามารถสร้างความสุขให้เกิดขึ้นได้ในชีวิตประจำวัน

2) ขั้นโลกุตตรสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่อยู่ในขั้นระดับสูง มีความมั่นคงแน่วแน่ของจิตเพราะ สามารถทำให้เกิดปัญญาความรู้แจ้ง อันถือได้ว่าเป็นสมาธิของพระอริยบุคคลของผู้หมดกิเลส และ สามารถบรรลุถึงความหลุดพ้นความทุกข์ และสามารถกำจัดกิเลสสิ่งที่เป็นเครื่องร้อยรัดทั้งปวงได้

3.3.10 ระดับของสมาธิ

ในระดับของสมาธินั้นผู้ปฏิบัติมีความแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีอารมณ์หนึ่งอารมณ์เดียว โดยไม่ฟุ้งซ่านซัดส่ายไปส่ายมา การเจริญสมาธินั้นก็จะละเอียดประณีตยิ่งๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวสมาธิไว้เพียง 2 ระดับ คือ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้จัดสมาธิออกเป็น 3 ระดับ คือ

1) ขณิกสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่เกิดชั่วขณะหนึ่งแล้วก็หายไปสมาธิระดับนี้จะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติทั่วๆไป

ในคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา **วิสุทฺธิ.ฎีกา.** เล่ม 2,ข้อ 142,หน้า 300. เรียกสมาธิในระดับนี้ว่า “มูลสมาธิ” ซึ่งแปลว่าสมาธิขั้นมูลฐานหรือสมาธิขั้นแรก ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องเจริญให้ได้เสียก่อน จึงจะเจริญสมาธิในระดับสูงขึ้นไปได้

2) อุปจารสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่ได้รับการพัฒนามาจากมูลสมาธิหรือขณิกสมาธิ มีกำลังแก่กล้ากว่าขณิกสมาธิ สามารถทำลายนิวรณ์ได้แล้ว แต่ยังไม่แนบสนิทหรือยังไม่มั่นคงพอ

3) อัปปนาสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่ได้รับการพัฒนามาจากอุปจารสมาธิ มีกำลังแก่กล้าสามารถกำจัดนิวรณ์ได้อย่างเด็ดขาด เป็นสมาธิในฌานมีความมั่นคงไม่หวั่นไหวกับอารมณ์ที่มากระทบ

นอกจากนี้ยังมีในพระสูตรต่างๆ **ที.ปา.** เล่ม 11,ข้อ 228 หน้า 231.ที่ยังมีการจัดลักษณะหรือสภาพของสมาธิตามวิธีการต่างๆ ดังจะกล่าวไว้ต่อไปนี้ คือ

1) จัดตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ข้อที่ให้บรรลุถึงความหลุดพ้นไว้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1.1) สุญญตสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่เกิดจากการพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่วิปัสสนาปัญญาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยการกำหนดอนัตตลักษณะ

1.2) อนิมิตตสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่เกิดจากการพิจารณาธรรมว่าไม่มีนิมิตหรือเครื่องหมาย ซึ่งก็ได้แก่วิปัสสนาปัญญาที่ให้ถึงความหลุดพ้น ด้วยการกำหนดอนิจจลักษณะ

1.3) อัปปณิหิตสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่เกิดจากการพิจารณาธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งของความปรารถนา หรือเป็นที่ตั้งของกิเลส อันได้แก่วิปัสสนาปัญญาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยการกำหนดทุกขลักษณะ

สมาธิทั้ง 3 ลักษณะนี้ จัดได้ว่าเป็นวิปัสสนาสมาธิ เพราะทำให้ถึงความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาธรรม

2) จัดตามลักษณะขององค์ฌาน

2.1) สวิตักกสวิจารสมาธิ ได้แก่ สมาธิในปฐมฌานที่ยังมีวิตกวิจาร

2.2) อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ ได้แก่ สมาธิในทุติยฌานที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร (ตามลักษณะการแบ่งฌานเป็น 5 ระดับ ตามแนวอภิธรรม)

2.3) อวิตักกอวิจารสมาธิ ได้แก่ สมาธิในทุติยฌาน (ตามลักษณะการแบ่งฌานเป็น 4 ระดับ ตามแนวพระสูตร) ที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจาร

ลักษณะของสมาธิข้อที่ 3 นี้ ได้แก่สมาธิในฌานที่ 2 ที่ 3 และที่ 4 ตามลักษณะการแบ่งฌานเป็น 4 ระดับ ตามแนวพระสูตร ส่วนในอภิธรรม ได้แก่ฌานที่ 3 ที่ 4 และที่ 5

จะเห็นได้ว่าสมาธิทั้ง 3 ระดับ จะเป็นเครื่องหนุนนำปัญญาตามแต่ผู้ปฏิบัติจะสามารถปฏิบัติได้ตามกำลังสติปัญญาของตน และขึ้นอยู่กับการฝึกอบรมอยู่บ่อยๆ จนทำให้เกิดความชำนาญในการทำสมาธิ คือการรู้จักกำหนดจิตเข้าออกได้ จนเกิดความเคยชินในการปฏิบัติ เพื่อความรู้แจ้งแห่งธรรมทั้งหลายทั้งปวง

3.3.11 ประโยชน์ของการเจริญสมาธิ

การฝึกอบรมเจริญสมาธิ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทประโยชน์ที่จะได้รับในเบื้องต้น คือ จิตของผู้ปฏิบัติย่อมมีความสงบเยือกเย็น แน่วแน่มั่นคงมีพลังอำนาจสูงกว่าผู้ไม่ได้ปฏิบัติ สามารถจะเรียนรู้หรือทรงจำเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วและแม่นยำ และสามารถวิเคราะห์สืบสาวหาสาเหตุต่างๆ เพื่อความสงบสุขของหมู่คณะ ในการทำงานให้บรรลุตามจุดประสงค์ตามที่ได้ตั้งเอาไว้ ในการบริหารองค์การต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นปัจจัยให้ได้รับความสุขพิเศษที่สูงสุด ในพุทธปรัชญาเถรวาทขึ้นไป คือความหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหา เครื่องร้อยรัดสิ่งทั้งหลายทั้งปวงได้

ในสมาธิสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการฝึกสมาธิไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มีปัญญารักษาตัว มีสติเฉพาะหน้าอยู่เถิด “เมื่อเธอเจริญสมาธิมีคุณอันไม่มีประมาณ เป็นผู้มีปัญญารักษาตัว มีสติอยู่เฉพาะหน้าอยู่ ญาณทั้ง 5 ประการ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั่นเทียว” อันได้แก่ **อ.ปญ.จก.** เล่ม 22,ข้อ 27หน้า 26-27.

1) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั่นเทียว “สมาธินี้ย่อมให้เกิดความสุขในปัจจุบันด้วยมีสุขเป็นวิบากต่อไปด้วย”

2) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั่นเทียว “สมาธินี้ย่อมเป็นธรรมอันประเสริฐปราศจากอามิส”

3) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั่นเทียว “สมาธินี้อันคนเลวเสพไม่ได้”

4) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั่นเทียว “สมาธินี้ย่อมละเอียดประณีตได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มิใช่บรรลุได้ด้วยการข่มธรรมที่เป็นข้าศึก หรือห้ามกิเลสด้วยจิตอันเป็นสังขาร (เครื่องปรุงแต่ง)”

5) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนนั่นเทียว “เรามีสติให้เข้าถึงสมาธินี้ มีสติออกจากสมาธินี้”

ในวิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงผลของการบำเพ็ญสมาธิไว้ 4 อย่าง คือ

1) มีทิฏฐธรรมสุขวิหาร คือ เป็นวิธีการพักผ่อนอย่างสุขสบายในปัจจุบัน ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้นอัปปนาสมาธิ คือ สมาธิระดับฌาน เป็นสมาธิสำหรับพระอรหันต์ ผู้ทำกิจเพื่อความหลุดพ้นเสร็จสิ้นแล้ว คือไม่ต้องใช้ฌานบรรลุภูมิใดๆ อีกต่อไป มีพุทธพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้ คือ “ธรรมคือปฐมฌานนี้ เราไม่กล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ในวินัยของพระอริยะ เรากล่าวว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในอัตภาพนี้ ในวินัยของพระอริยะ”(**ม.มู.** เล่ม 12,ข้อ 102, หน้า 52).

2) มีวิปัสสนาเป็นอานิสงส์ คือ เป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา ข้อนี้เป็นผลของสมาธิขั้นอัปปนาสมาธิก็ได้ หรือขั้นอุปจาระสมาธิก็ได้แต่ไม่แน่ชัดนัก ผลของสมาธิข้อนี้สำหรับพระเสขะและปุถุชนมีพุทธพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้คือ “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้วย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง” **(สำ.ข.** เล่ม 17, ข้อ 27,หน้า 13).

3) มีอภิญญาเป็นอานิสงส์ คือ เป็นปทัฏฐานแห่งอภิญญา ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิ ขั้นอัปปนาสำหรับผู้ได้สมาบัติ 8 แล้ว เมื่อต้องการอภิญญาอาจทำให้เกิดขึ้นได้ มีพุทธพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้คือ “เธอน้อมจิตไปเฉพาะเพื่อทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ซึ่งธรรมอันพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญาใดๆ ก็ดี เธอก็บรรลุความเป็นผู้อาจเพื่อทำให้ประจักษ์ได้ ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้นทีเดียว ในเมื่อเหตุที่จะให้ได้อภิญญามีพร้อมอยู่”**(องฺ.ติก.** เล่ม 20, ข้อ 542 หน้า 242-243).

4) มีภพวิเศษเป็นอานิสงส์ คือทำให้ได้ภพวิเศษ คือเกิดในภพที่ดีที่สุด ข้อนี้เป็นผลของสมาธิขั้นอัปปนาสมาธิ สำหรับปุถุชนผู้ได้ฌานแล้ว และฌานไม่ได้เสื่อมไป ทำให้เกิดในพรหมโลก มีพุทธพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้คือ “บุคคลทั้งหลายบำเพ็ญปฐมฌาน อันยังเป็นปริตรกุศลได้แล้ว ตายไปได้กำเนิดที่ไหน? ตอบว่าได้กำเนิดร่วมกับพวกเทพเหล่าพรหมปาริสัชชา”**(อภิ.วิ.** เล่ม 35 ข้อ 1107,หน้า 517)

ในอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ ได้กล่าวถึงผลของผู้เจริญจตุตถฌานว่าอาจได้ไปเกิดในที่ต่างๆ ดังนี้ว่า

ผู้เจริญจตุตถฌาน บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาเหล่าอสัญญสัตว์ บางคนไปเกิดเป็น พวกเทวดาชั้นเวหัปผลา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอวิหา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอตัปปา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นสุทัสสา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นสุทัสสี บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอกนิฏฐะ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ บางคนไปเกิดเป็นพวก เทวดา ผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึง อากิญจัญญายตนภพ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เพราะอารมณ์ต่างกัน เพราะมนสิการต่างกัน เพราะฉันทะต่างกัน เพราะปณิธิต่างกัน เพราะอธิโมกข์ต่างกัน เพราะอภินิหารต่างกัน เพราะปัญญาต่างกัน (อภิ.วิ. เล่ม 35,ข้อ 1107, หน้า 517).

เราอาจจะกล่าวได้ว่าการได้ภพวิเศษนั้นไม่ถือว่าเป็นผลสูงสุดของสมาธิ เนื่องจากว่าจะได้ไปเกิดในภพอันสูงสุดตามระดับของฌานที่ได้ แต่ถ้ามีกรรมชั่ว เมื่อหมดกุศลกรรมที่ทำให้ไปเกิดในภพอันสูงแล้ว ก็อาจตกลงสู่ทุคติได้ ดังข้อความในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ ได้กล่าวไว้ว่า

เหล่าสัตว์ที่มีอำนาจแห่งบุญส่งเสริม ไปแล้วสู่กามภพ และรูปภพ หรือแม้ไปสู่ภวัคคพรหม ย่อมกลับไปสู่ทุคติอีกได้ เหล่าสัตว์มีอายุยืนถึงเพียงนั้นก็ยังจุติเพราะสิ้นอายุ ภพ ไหนๆ ชื่อว่า เที่ยง ไม่มี สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้นแล เหล่านักปราชญ์ผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดรอบคอบ คำนึงถึงความจริงข้อนี้ จึงเจริญมรรคอันอุดม เพื่อพ้นจากชรามรณะ ครั้นเจริญมรรคอันบริสุทธิ์สะอาด ซึ่งมีปกติยังสัตว์ให้หยั่งถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมเป็นผู้

ไม่มีอาสวะปรินิพพาน เพราะกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงฉะนี้แล (อภิ.วิ. เล่ม 35, ข้อ 1107,หน้า519).

5) มีนิโรธเป็นอานิสงส์ ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้ ข้อนี้เป็นผลของสมาธิขั้นอัปปนา สำหรับพระอรหันต์หรือพระอนาคามี ผู้ที่ได้สมาบัติ 8 แล้ว ทำให้เสวยความสุขอยู่ได้ โดยไม่มีจิตตลอดเวลา 7 วัน เรื่องนี้พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า "ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญ ด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วยพละ 2 ด้วยความระงับสังขาร 3 ด้วยญาณจริยา 16 และด้วยสมาธิจริยา 9 เป็นนิโรธสมาปัตติญาณ" **(ขุ.ปฏิ.** เล่ม 31, ข้อ 225,หน้า 20).

ในสมาธิสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ได้กล่าวถึงผลของสมาธิภาวนา 4 ประการ คือ

1) สมาธิที่เจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

2) สมาธิที่เจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ

3) สมาธิที่เจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

4) สมาธิที่เจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21, ข้อ 41, หน้า 44).

ในมหาปรินิพพานสูตร ได้แสดงอนิสงส์ของการฝึกสมาธิไว้ว่า "สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ โดยชอบ คือกามาสวะ อวิชชาสวะ" (ที.ม. เล่ม 10,ข้อ77,หน้า175).

ผู้ปฏิบัติที่มีจิตเป็นสมาธิมีความมั่นคงแน่วแน่ จนสามารถปฏิบัติให้เกิดความชำนาญในการเข้าออกจากสมาธิ ที่เรียกว่า "วสี" เมื่อเกิดความชำนาญไปเป็นลำดับขั้นที่เรียกว่า "ฌาน" สมาธิหรือฌานที่แก่กล้าแล้วก็จะเกิดวิชชา 3 ประการ คือ

1) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ วิชชาคือความระลึกชาติได้

2) จุตูปปาตญาณ ได้แก่ วิชชาคือความรู้การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งปวง

3) อาสวักขยญาณ ได้แก่ วิชชาคือปัญญาที่ทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง (วินย. เล่ม 1,ข้อ 3 หน้า 5-6).

นอกจากนี้ผลจากการบำเพ็ญสมาธิยังสามารถได้วิชชา 8 ประการ คือ

1) วิปัสสนาญาณ คือ ความรู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรม พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงตามไตรลักษณ์

2) มโนมยิทธิญาณ คือ มีฤทธิ์ทางใจ คือเนรมิตกายอื่นนอกจากกายนี้

3) อิทธิวิธญาณ คือ สามารถแสดงฤทธิ์ต่างได้

4) ทิพยโสตญาณ คือ มีหูทิพย์

5) เจโตปริยญาณ คือ มีตาทิพย์

6) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก

7) จุตูปปาตญาณ คือ ทายใจคนอื่นได้

8) อาสวักขยญาณ คือ ทำอาสวะคือกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไปได้ (ที.สี. เล่ม 9, ข้อ 131-138 หน้า 72-76).

ในอภิธรรมปิฎก ได้แสดงอนิสงส์ของผู้เจริญสมาธิจนได้ฌานสมาบัติไว้ว่า เมื่อรักษาฌานสมาบัตินั้นไม่ให้เสื่อม หลังจากตายแล้วก็จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่างๆ ตามระดับหรือชั้นของฌาน ตามหลักฐานที่ปรากฏในอภิธรรม (**อภิ.วิ.** เล่ม 35 ข้อ 1107, หน้า 570-572). ดังนี้ คือ

ก. ชั้นรูปฌาน คือ ผู้ที่เจริญสมาธิจนได้รูปฌาน 4 จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นรูปภพตามลำดับของฌานต่ำ – สูง ดังนี้

1) ผู้เจริญสมาธิได้ปฐมฌานอย่างสามัญ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นพรหมปาริสัชชาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้เป็นบริวารของมหาพรหม) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 1 ใน 3 ของมหากัป

2) ผู้เจริญสมาธิได้ปฐมฌานอย่างสามัญจะไปเกิดในพรหมโลกชั้นพรหมปุโรหิตาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้ประเสริฐ คือเป็นปุโรหิตของมหาพรหม) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ ครึ่งมหากัป

3) ผู้เจริญสมาธิได้ปฐมฌานอย่างประณีต จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นมหาพรหมาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของท้าวมหาพรหม) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 1 ของมหากัป

4) ผู้เจริญสมาธิได้ทุติยฌานอย่างสามัญ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นปริตรตาภาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้มีรัศมีน้อยกว่าพระพรหมผู้มีศักดิ์สูงกว่าตน) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 2 มหากัป

5) ผู้เจริญสมาธิได้ทุติยฌานอย่างกลาง จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอัปปมาณาภาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้มีรัศมีมากหาประมาณมิได้) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 4 มหากัป

6) ผู้เจริญสมาธิได้ทุติยฌานอย่างประณีต จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสราภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้มีรัศมีประกายรุ่งโรจน์) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 8 มหากัป

7) ผู้เจริญสมาธิได้ตติยฌานอย่างสามัญ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นปริตตสุภาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้มีความสง่างามแห่งรัศมียังน้อย) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 16 มหากัป

8) ผู้เจริญสมาธิได้ตติยฌานอย่างกลาง จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอัปปมาณสุภาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้มีความสง่างามแห่งรัศมีมากหาประมาณมิได้) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 32 มหากัป

9) ผู้เจริญสมาธิได้ตติยฌานอย่างประณีต จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุภกิณหาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้มีความสง่างามแห่งรัศมีที่ซ่านออกสลับกันไป) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 64 มหากัป

10) ผู้เจริญสมาธิได้จตุถฌานอย่างสามัญ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผลาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้ได้รับผลแห่งฌานอย่างไพบูลย์) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 500 มหากัป

11) ผู้เจริญสมาธิได้จตุตถฌาน และเจริญสัญญาวิราคภาวนา (เจริญความคลายกำหนัดในสัญญา) จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอสัญญีสัตตาภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของพรหมผู้ไม่มีสัญญา) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 800 มหากัป

12) ผู้เจริญสมาธิได้จตุตถฌาน และเจริญสัญญาวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็น พระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ประเภทมีอินทรีย์คือศรัทธา (สัทธินทรีย์) แก่กล้า จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่อันบริสุทธิ์ของพรหมผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 1,000 มหากัป

13) ผู้เจริญสมาธิได้จตุตถฌาน และเจริญสัญญาวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็น พระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ประเภทมีอินทรีย์คือความเพียร (วิริยินทรีย์) แก่กล้า จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอตัปปาสุทธาวาสภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่อันบริสุทธิ์ของพรหมผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีผู้ไม่มีความเดือดร้อน) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 2,000 มหากัป

14) ผู้เจริญสมาธิได้จตุตถฌาน และเจริญสัญญาวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็น พระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ประเภทมีอินทรีย์คือสติ (สตินทรีย์) แก่กล้า จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทัสสาสุทธาวาสภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่อันบริสุทธิ์ของพรหมผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีผู้มีความเห็นแจ่มใส) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 4,000 มหากัป

15) ผู้เจริญสมาธิได้จตุตถฌาน และเจริญสัญญาวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็น พระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ประเภทมีอินทรีย์คือสมาธิ (สมาธินทรีย์) แก่กล้า จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทัสสีสุทธาวาสภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่อันบริสุทธิ์ของพรหมผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีผู้มีความเห็นแจ่มใสมากกว่า) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 8,000 มหากัป

16) ผู้เจริญสมาธิได้จตุตถฌาน และเจริญสัญญาวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็น พระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ประเภทมีอินทรีย์คือปัญญา (ปัญญินทรีย์) แก่กล้า จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่อันบริสุทธิ์ของพรหมผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีผู้ทรงคุณวิเศษโดยไม่มีความเป็นรองใคร) อายุของพรหมในชั้นนี้ประมาณ 16,000 มหากัป

ข. อรูปฌาน คือผู้เจริญสมาธิจนได้อรูปฌาน 4 จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอรูปภพตามลำดับของฌาน ดังนี้

1) ผู้เจริญสมาธิได้อรูปฌานที่ 1 (อากาสานัญจายตนะ) จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นอากาสานัญจายตนภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของอรูปพรหมผู้ได้ฌานโดยอาศัยการพิจารณาอากาศว่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) อายุของอรูปพรหมในชั้นนี้ประมาณ 20,000 มหากัป

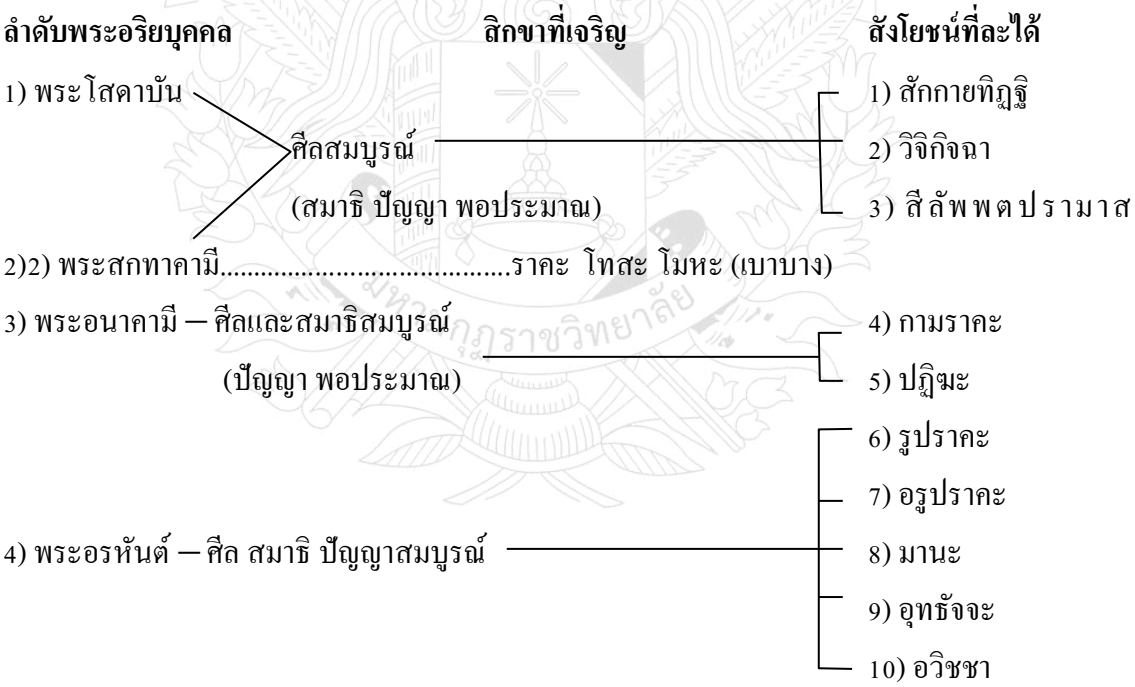
2) ผู้เจริญสมาธิได้อรูปฌานที่ 2 (วิญญานัญจายตนะ) จะไปเกิดในอรูปพรหมชั้นวิญญานัญจายตนภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของอรูปพรหมผู้ได้ฌานโดยอาศัยการพิจารณาวิญญาณว่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) อายุของอรูปพรหมในชั้นนี้ประมาณ 40,000 มหากัป

3) ผู้เจริญสมาธิได้อรูปฌานที่ 3 (อากิญจัญญายตนะ) จะไปเกิดในอรูปพรหมชั้นอากิญจัญญายตนภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของอรูปพรหมผู้ได้ฌานโดยอาศัยการพิจารณาว่าอะไรๆ น้อยนิดก็ไม่มี) อายุของอรูปพรหมในชั้นนี้ประมาณ 60,000 มหากัป

4) ผู้เจริญสมาธิได้อรูปฌานที่ 4 (เนวสัญญานาสัญญายตนะ) จะไปเกิดในอรูปพรหมชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ (ภูมิหรือที่อยู่ของอรูปพรหมผู้ได้อรูปฌานโดยอาศัยการพิจารณาว่ามีก็ไม่ใช่ ว่าไม่มีก็ไม่ใช่) อายุของอรูปพรหมในชั้นนี้ประมาณ 84,000 มหากัป

เราจะเห็นได้ว่าผู้ที่เจริญสมาธิอย่างเคร่งครัดจนได้ฌานสมาบัติ หลังจากที่ตายไปแล้วจะไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ตามแต่ละระดับหรือชั้นของฌานที่ตนได้ อายุของพรหมแต่ละชั้นนั้นยืนยาวมาก บางครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ในโลกนี้ผ่านไปแล้วหนึ่งองค์ (พุทธธันดรหนึ่ง) พรหมนั้นก็ยังไม่จุติ (เคลื่อน) จากภพภูมิที่ตนเกิด ดังนั้นผู้มีหวังมรรค ผล นิพพาน จึงไม่พึงพอใจอยู่เพียงแต่ฌานสมาบัติ

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะได้แสดงโครงสร้าง เพื่อให้เห็นถึงการที่พระอริยบุคคลแต่ละระดับชั้นที่เจริญไตรสิกขาและละสังโยชน์แต่ละประเภทได้ ดังจะได้แสดงต่อไปนี้

ผู้วิจัยอาจกล่าวได้ว่า การเจริญสมาธินั้น นอกจากจะมุ่งให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจแล้ว ยังทำให้เกิดปัญญาความรู้แจ้ง ยังผลให้ใช้ปัญญาพิจารณาธรรมให้ถึงความหลุดพ้น ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ และยังให้ได้รับผลประโยชน์อีกมากมายในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์

ทางด้านการศึกษาเล่าเรียน การทำกิจกรรมต่างๆ ด้านการรักษาสุขภาพร่างกาย และสมรรถภาพทางจิตเป็นสำคัญรวมถึงโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ การเจริญสมาธิจึงเป็นประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติ ในการรักษาสุขภาพจิตใจเป็นสำคัญ ดังนั้นผู้เจริญสมาธิควรฝึกอบรมปฏิบัติอยู่เสมอเป็นประจำ ย่อมจะเป็นการดีต่อตนเอง และยังเกื้อหนุนให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมสูงขึ้นไปอีก ดังพุทธพจน์ได้กล่าวไว้ว่า

“มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมนฺวติ ฉายาว อนุปายินี
แปลว่า ทุกอย่างมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ
เมื่อใครมีใจผ่องใส จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม
ความสุขจะตามเขาไป ดุจเงาไปตามตัว ฉันนั้น

3.3.12 ความหมายของปัญญา

มนุษย์มีปัญญาเป็นเครื่องนำพาไปสู่ความสำเร็จในชีวิต เพราะการดำเนินชีวิตการทำกิจต่างๆ จะประสพผลสำเร็จได้นั้นต้องใช้ปัญญาในการพิจารณาทิ่มแทงปัญหาด้วยเหตุและผล สิ่งนั้นจึงจะสำเร็จลงได้

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (2540, หน้า 2).ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า “วิปัสสนาญาณอันสัมปยุตด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา” และได้แยกความหมายให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างสัญญา วิญญาณ และปัญญาว่า “สัญญา เหมือนทารกไร้เดียงสา เห็นกองกหาปนะ ก็รู้แค่ความแปลก ยาว สั้น สี่เหลี่ยม กลม วิญญาณ เหมือนชาวบ้านรู้ว่าเป็นอะไร ใช้สอยอย่างไร ปัญญา เหมือนกับเหรัญญิกหลวง มีความสามารถแยกแยะว่าเหรียญใดแท้หรือปลอมอย่างไร” “ปัญญา คือ ความรอบคอบ ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษาอันชำนาญและชาญฉลาด ในการพิจารณาก็เห็นชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญาคือความฉลาด ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนกับศัตราวุธและปราสาท ปัญญาคือประทีป ปัญญาคือรัตนะ ความไม่หลง สัมมาทิฏฐิเหล่านี้เรียกว่า ปัญญา” (พระอุปติสสเถระ 2538, หน้า 210). ในขุททกนิกาย มหานิเทส ได้อธิบายความหมายไว้ว่า “อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญาประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริง “นี้ทุกข์” เธอรู้ตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)” เธอรู้ตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกขนิโรธ” (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามเป็นจริงว่า“นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”(ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ” เธอรู้ตามดำเนินไปสู่ความดับทุกข์เป็นจริงว่า “นี้อาสวสมุทัย” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา (ขุ.ม. เล่ม 29, ข้อ10, หน้า 49).

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อันเป็นคัมภีร์ระดับชั้นอรรถกถา ได้กล่าวถึง ปัญญา ไว้ดังนี้คือ “ทรงแสดงปัญญาไว้ในอภิธรรมปิฎก เพื่อเป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างละเอียด (อนุสัยกิเลส) เพราะปัญญาเป็นข้าศึกต่ออนุสัยกิเลส” ในอภิธานัปปทีปิกา ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ดังนี้ว่า

1) ธี คือปัญญาทรงไว้ซึ่งประโยชน์

2) ปัญญา คือความรู้ทั่ว

3) พุทธิ คือ ปัญญาเครื่องรู้

4) เมธา คือ ปัญญาเครื่องกำจัด

5) มติ คือ ความคิด ความเห็น

6) มุติ คือ ความเข้าใจ

7) ภูริ คือ ปัญญากว้างขวาง

8) มันตา คือ ความรู้ในคัมภีร์

9) ปัญญานะ ความเหมือนคำว่าปัญญา แต่รูปศัพท์แปลกกัน

10) ญาณ คำนี้รวมกับคำว่าทัสสนะ หมายถึงการรู้ไตรลักษณ์ หรือความรู้ที่เกิดจากสมาธิ เช่น ทิพพจักขุ

11) วิชชา คือ ความรู้ 3 ประเภท คือ 1) พระเวท 2) สิปปะหรือศิลปะศาสตร์ 3) ความรู้ที่เกิดจากสมาธิ และความรู้แบบพุทธิ

12) โยนิ คือ ความรู้เกิดจากการเข้าถึงสาเหตุ มักใช้รวมกับมนสิการ เป็น โยนิโสมนสิการ ได้แก่การเข้าใจสาเหตุ

13) ปฏิภาณ คือ ความแตกฉาน

14) วิปัสสนา คือปัญญาเห็นไตรลักษณ์

15) สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นถูกต้อง

16) วิมังสา คือ ปัญญาเลือกเฟ้น

17) สัมปชัญญะ คือ ความรอบคอบ

18) เนปกะ คือ ปัญญารักษาตน

19) เวทนา คือ การรู้อารมณ์

20) ตักกะ,วิตักกะ,และสังกัปปะ ทั้ง 3 มีความหมายเหมือนกันคือ ความคิด (นาคประทีป 2464, หน้า 24).

ศัพท์ต่างๆ ในอภิธานัปปทีปิกา แต่ละข้อที่กล่าวมานี้อาจนำไปใช้ตามความหมายที่เจาะจงลงไปในเรื่องนั้น ทำให้ความลึกซึ้งที่ต่างกันออกไป โดยสรุปแล้วก็คือปัญญา ตามนัยพุทธปรัชญาเถรวาทนั่นเอง ในที่นี้จะได้อธิบาย “ปัญญา” ตามที่นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของปัญญาเอาไว้แตกต่างกันออกไปดังนี้คือ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2541, หน้า 1).อธิบายคำว่า “ปัญญา” ไว้ว่า “ปัญญาแปลว่าความรู้ทั่ว อันหมายความว่า ความรู้ทั่วสาเหตุและผล รู้เหตุถึงผล ตามสัจจะคือความจริง เมื่อมีความรู้ดังกล่าวในสิ่งใด ก็เชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น”

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) 2547, หน้า 100). ได้ให้คำจำกัดความว่า “ปัญญา” หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้ความเข้าใจชัดเจน ความรู้ความเข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามเป็นจริง มักใช้เป็นคำเรียกง่ายๆ สำหรับอธิบายปัญญาสิกขา

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534, หน้า 105).ได้อธิบายปัญญาไว้ว่า “ปัญญา คือ ความรอบรู้ หมายถึงรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ หรือเท่าที่ความรู้โดยเฉพาะได้แก่รอบรู้ในเรื่องความดับทุกข์”

บุญมี แท่นแก้ว (2542, หน้า 32). ได้อธิบาย ปัญญาไว้ในหนังสือความจริงของชีวิตไว้ว่า “ปัญญา คือ ความรู้ทั่วถึง รอบรู้ รู้แจ่มแจ้ง หมายถึง รู้เหตุแห่งความเสื่อม เหตุแห่งความเจริญ และรู้ทั้งเหตุและผล ทุกอย่าง หรือจะพูดง่ายๆ ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า “ปัญญา” คือ วิชาความรู้นั่นเอง”

สนิท ศรีสำแดง (2534, หน้า 134).ได้อธิบาย ปัญญาไว้ในหนังสือพุทธศาสนากับหลักการศึกษาไว้ว่า “ปัญญา คือแนวทางที่ใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต”

สุวรรณ เพชรนิล (2524, หน้า 213).ได้อธิบาย ปัญญาไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาเบื้องต้นว่า “ปัญญา คือ การพัฒนาด้านวุฒิปัญญา และทรรศนะที่ถูกต้อง บ่อเกิดของความสามารถ การมีความรู้ที่ถูกต้องและการมีทรรศนะที่ไม่เป็นอันตราย”

จากความหมายตามนักวิชาการหลายท่าน ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า “ปัญญา” หมายถึง ก็คือ ความรู้รอบรู้ทั่วถึง ความชาญฉลาดที่เกิดจากการฝึกอบรม จนทำให้เกิดปัญญาความรู้อย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ 4 ความเข้าใจในกฎของไตรลักษณ์ตามหลักของความจริง ด้วยเหตุและผล ว่าสิ่งทั้งหลายมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

3.3.13 ขอบเขตของปัญญา

ปัญญาคือ ความรู้รอบที่เกิดจากการฝึกอบรมสมาธิ จนทำให้เกิดความรู้เท่าทันในสิ่งที่ควรจะรู้ รู้ตามสภาวะของเหตุปัจจัยต่างๆ ตามความเป็นจริง มนุษย์ทุกคนไม่สามารถที่จะรู้ไปทุกอย่างได้ แต่สามารถที่จะรู้ในสิ่งที่ควรจะรู้ คือรู้ว่าสิ่งนี้ควรสิ่งนี้ไม่ควร สิ่งนี้เกิดประโยชน์มิใช่ประโยชน์ หรือรู้ตามหลักของไตรลักษณ์ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยงมีความเปลี่ยนแปลงเสื่อมไปเป็นธรรมดา (อนิจฺจตา) มองเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ (ทุกฺขตา) และรู้ว่าสิ่งทั้งหลายนั้นเป็นของมิใช่ตัวตนไม่ยึดว่านี้ของเรานั้นของเรา (อนัตตตา) หรือรู้สิ่งที่ควรรู้ตามหลักอริยสัจ 4 อย่าง อันได้แก่ รู้ถึงทุกข์ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ รู้ถึงสมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ถึงนิโรธ คือความดับทุกข์ ได้แก่การดับซึ่ง

ตัณหาทั้งหลาย และมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งได้แก่มรรคมีองค์ 8 เป็นสิ่งที่ควรรู้ คือรู้เพื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน พ้นตัณหาอุปาทานพ้นจากทุกข์ดับกิเลสแห่งตัณหาได้

ในพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญเกี่ยวกับความรู้ในเรื่องของความทุกข์ และความรู้ในเรื่องของความดับทุกข์ ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาทได้เห็นถึงสภาวธรรมว่า ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายมีความแปรเปลี่ยนเสื่อมสลายไปไม่คงที่ และสิ่งทั้งหลายนั้นก็เป็นทุกข์ ดังนั้นพุทธปรัชญาเถรวาทจึงเน้นหลักของความจริงเกี่ยวกับความทุกข์มากกว่าความจริงอื่นๆ เพื่อให้เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และข้อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ซึ่งเป็นความรู้อย่างแจ่มชัดในสิ่งทั้งหลาย และเป็นความรู้อันทรงคุณค่าในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังจะอธิบายได้ดังนี้

1. ความรู้ชัดซึ่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนา ย่อมรู้ชัดซึ่งสัญญา ย่อมรู้ชัดซึ่งสังขาร ย่อมรู้ชัดซึ่งวิญญาณ ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ย่อมรู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาณ ย่อมรู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ

2 ความไม่รู้ชัดซึ่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเวทนา...ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งสัญญา ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งสังขารย่อมไม่รู้ชัดซึ่งวิญญาณ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาณ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ

2. ความรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป อันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา รูปมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเวทนา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสัญญา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสังขาร ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ว่าวิญญาณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ว่าวิญญาณมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ว่าวิญญาณมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา

ความไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเวทนา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสัญญา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งสังขาร ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความ

เป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า...วิญญาณมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

3. ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร แห่งวิญญาณ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร แห่งวิญญาณ **(ส.ข.** เล่ม 17, ข้อ 320-332, หน้า 165-170)

จากข้อความที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น อาจชี้ให้เห็นว่า ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญคือ ในเรื่องของเบญจขันธ์หรือขันธ์ 5 ซึ่งได้แก่ วิชชา คือความรู้ โดยมีการเปรียบเทียบให้เห็นถึงความรู้ในรูปแบบต่างๆ แต่พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เน้นให้ความสำคัญในเรื่องของ อวิชชา ซึ่งอาจจะแสดงเป็นความรู้ต่างๆ แต่ไม่ใช่ความรู้ที่ได้ตามความเป็นจริง

ในสังยุตตนิกาย สีลปาสูตร พระองค์ทรงเปรียบเทียบใบประดู่ลายในฝ่ามือกับบนต้นว่า “สิ่งที่ทรงรู้แต่ไม่ได้นำมาสอนมีอีกมากมาย แต่ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่าที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านี้นั้นก็น่าจะเป็นเพราะว่า การตอบต้องตอบด้วยเหตุผล เหตุผลนั้นมีจุดอ่อนในตัวเอง เมื่อตอบแล้วก็มีการโต้แย้งไม่มีที่สิ้นสุด” (สำ.ม. เล่ม 19, ข้อ 1712,หน้า 493). ตรงนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแนะนำ “ให้คิดในสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อนิพพาน กระทำความเพียรเพื่อรู้ตามเป็นจริง คือรู้ในอริยสัจนั่นเอง” (สำ.ม.เล่ม 19, ข้อ 1727,หน้า 442). ทรงหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายด้วยพระญาณ แต่พระองค์ก็ไม่ทรงตอบหมดทุกอย่างเมื่อถูกถามหัวข้อธรรม เพราะรู้ว่าสิ่งนี้ควรตรัสตอบหรือไม่อย่างไร นี้ก็เป็นการแสดงถึงเหตุและผลของพระองค์เอง

3.3.14 ประเภทของปัญญา

ปัญญา คือความรู้รอบ รู้ทั่วถึงเหตุและผล ที่เกิดจากการฝึกอบรมสมาธิ เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องแจ่มชัดตามหลักความเป็นจริง ซึ่งปัญญาคือความรู้รอบนี้ เป็นปัญญาระดับโลกุตตร ปัญญา คือ ปัญญาอันประเสริฐ ปัญญาการหยั่งรู้ที่สามารถทำลายกองทุกข์กิเลสตัณหาให้หมดสิ้นไปได้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท ในวิสุทธิมรรคได้กล่าวประเภทของปัญญาไว้ว่า “ปัญญาถ้าจะรวมเป็นอย่างเดียวก็ได้ โดยดูจากลักษณะ คือ ความตรัสรู้สภาวะแห่งธรรม” และได้กล่าวถึงปัญญาไว้หลายประเภทดังจะได้อธิบายต่อไปนี้ คือ

ปัญญา 2 ประเภท แบ่งออกได้ 5 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1

โลกิยปัญญา คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยโลกิยมรรค

โลกุตตระ คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค

กลุ่มที่ 2

อาสวะ คือ ปัญญาที่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย

อนาสวะ คือ ปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย

กลุ่มที่ 3

นามวัฏฐาปนะ คือ ปัญญาในการกำหนดอรูปขันธ์

รูปวัฏฐาปนะ คือ ปัญญาในการกำหนดรูปขันธ์

กลุ่มที่ 4

โสมนัสสหคตะ คือ ปัญญาในกามาวจรกุศลจิต 2 ดวง และในมรรคจิตที่เป็นไปในจตุตถฌานโดยปัญจกนัย 16 ดวง

อุเบกขาสหคตะ คือ ปัญญาในกามาวจรกุศลจิต 2 ดวง และในมรรคจิตที่เป็นไปในปัญจมฌาน 4 ดวง

กลุ่มที่ 5

ทัสนาภูมิ คือ ปัญญาในปฐมมรรค

ภาวนาภูมิ คือ ปัญญาในมรรค 3 ที่เหลือ

ปัญญา 3 ประเภท แบ่งออกได้ 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1

จินตามยะ คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิด การค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์วิจารย์

สุตตมยะ คือ ปัญญาเกิดจากการฟัง การอ่าน การสังเกต

ภาวนามยะ คือ ปัญญาเกิดจากการฝึกฝน การอบรมจิตตามหลักของสมาธิ

กลุ่มที่ 2

ปริตตารัมมณะ คือ ปัญญาที่ปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นกามาวจร

มหัคคตารัมมณะ คือ ปัญญาที่ปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร

อัปปมาณารัมมณะ คือ ปัญญาที่ปรารภพระนิพพาน

กลุ่มที่ 3

อายโกศล คือ ปัญญาที่รู้ความเจริญ

อปายโกศล คือ ปัญญาที่รู้ความเสื่อม

อุปายโกศล คือ ความฉลาดในการละอกุศลและการเจริญกุศล

กลุ่มที่ 4

อัชฌัตตาภินิเวสปัญญา คือ วิปัสสนาปัญญาที่ถือเอาขันธ์ของตนปรารภไป

พหิทธาภินิเวสปัญญา คือ วิปัสสนาปัญญาที่ถือของผู้อื่นปรารภไป

อัชฌัตตพหิทธาภินิเวสปัญญา คือ วิปัสสนาปัญญาที่ถือเอาขันธ์ทั้งสองปรารภไป

ปัญญา 4 ประเภท แบ่งออกได้ 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1

ความรู้อันปรารภทุกขสัจเป็นไป เป็นญาณในทุกข์

ความรู้อันปรารภทุกขสมุทัยเป็นไป เป็นญาณในทุกขสมุทัย

ความรู้อันปรารภทุกขนิโรธเป็นไป เป็นญาณในทุกขนิโรธ

ความรู้อันปรารภทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นญาณในทุกขนิโรธคามิปฏิปทา

กลุ่มที่ 2

ความรู้ในอรรถ ชื่ออัตถปฏิสัมภิทา

ความรู้ในธรรม ชื่อธัมมปฏิสัมภิทา

ความรู้ในการกล่าวธรรมนิรุติ ชื่อนิรุติปฏิสัมภิทา

ความรู้ในความรู้ทั้งหลาย ชื่อปฏิภาณปฏิสัมภิทา

จากคำอธิบายประเภทของปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทระดับชั้นต่างๆ ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า ปัญญาแต่ละชั้นนั้นเกิดจากฝึกอบรมสมาธิ และการเจริญภาวนา หรืออุบายที่ทำให้เกิดสมาธิหลักการและวิธีการที่เรียกว่า “กัมมัฏฐาน ซึ่งแปลว่า การกระทำที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อให้บรรลุคุณวิเศษ คือ ฌาน มรรค ผล และนิพพาน” (พระมหาดาว ฐานเมธี (ดอกรัง), 2544, หน้า 8). แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สมถกัมมัฏฐาน กับวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นที่ตั้งแห่งการงานของจิตเพื่อให้จิตสงบแน่วแน่มั่นคงหนักแน่นพร้อมทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ดังที่ได้แสดงถึงความสำคัญของปัญญาในพุทธพจน์ไว้ว่า “ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ แปลว่า คนจะบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยปัญญา” **(สุตฺต.สำ.ส.** เล่ม 15, ข้อ 161, หน้า 50).

พระพุทธเจ้าทรงถือว่าปัญญานั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุดว่าคนเราแต่ละคนจะต้องมีศักดิ์ศรีเป็นตัวของตัวเอง รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้ถ่องแท้ในทุกๆเรื่อง ด้วยเหตุและผล วิเคราะห์ วิจารณ์ตามเหตุตามปัจจัยให้เห็นแจ่มชัดตามความเป็นจริงในเรื่องนั้นๆ ดังปรากฏในเกสปุตตสูตร (กาลามสูตร) ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า “ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังนิคมชื่อว่า เกสปุตตะ ได้มีพวกกาลามะ มาทูลถามว่า ได้มีสมณะพราหมณ์หลายพวกมาที่นี่ แต่ละพวกก็อวดอ้างลัทธิของตนว่าประเสริฐสุด แลเหยียบย่ำลัทธิอื่นว่าต่ำต้อยไม่ถูกต้อง พวกข้าพระองค์ไม่ทราบจะเชื่อใครดี พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนว่า พวกท่านต้องเป็นตัวของตัวเอง โดยอย่าเพิ่งเชื่อเพราะฟังต่อๆ กันมา,อย่าเพิ่งเชื่อเพราะเป็นเรื่องที่เคยเชื่อกันมาแล้ว, อย่าเพิ่งเชื่อเพราะตื่นข่าว,อย่าเพิ่งเชื่อเพราะเป็นตำรา,อย่า

เพิ่งเชื่อตามนัยตรรกะ,อย่าเพิ่งเชื่อเพราะการคาดคะเน,อย่าเพิ่งเชื่อเพราะเดาเอา,อย่าเพิ่งเชื่อเพราะตรงกับความเชื่อของตน,อย่าเพิ่งเชื่อเพราะผู้พูดเป็นคนน่าเชื่อถือ และอย่าเพิ่งเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูอาจารย์ของเรา แต่จงใช้ปัญญาพิจารณาให้ถ่องแท้เสียก่อน จึงค่อยตัดสินใจ”

จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเน้นไปที่ตัวบุคคลเป็นสำคัญ ว่าบุคคลจะทำอะไรให้สำเร็จลงได้นั้น ก็ด้วยมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาไตร่ตรอง การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงจะมีความสุขได้

3.3.15 การเกิดของปัญญา

ปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทเกิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ

1) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการคิดใคร่ควร การพิจารณาด้วยเหตุด้วยผล

2) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียนรวมทั้งการอ่านตำราคัมภีร์ที่น่าเชื่อถือได้

3) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฝึกฝนอบรมปฏิบัติ โดยการลงมือกระทำกันจริงๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญคล่องแคล่ว อันเป็นเหตุให้เกิดความรู้จริง (ที.ปา. เล่ม 10, ข้อ 228, หน้า 231).

3.3.16 ระดับของปัญญา

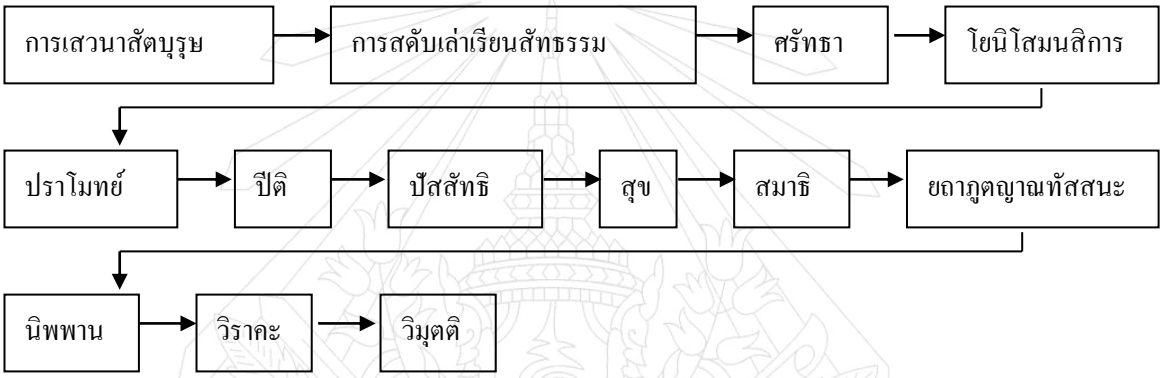
ปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งระดับของปัญญาได้ 2 ระดับ บุญมี (แท่นแก้ว. 2542, หน้า 32-33). คือ

1) ปัญญาระดับโลกิยะ ได้แก่ ปัญญาระดับชาวบ้าน ปัญญาระดับต่ำ หรือปัญญาที่ใช้วิชาการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนในวิชาทางโลกทุกอย่าง เพื่อนำไปประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงชีวิตของตนเองให้มีความสุขและเจริญรุ่งเรืองตามสมควรแก่อัตภาพและความสามารถของตน เช่น ความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์ การศึกษา สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และอื่นๆ

2) ปัญญาระดับโลกุตตระ ได้แก่ ปัญญาระดับสูง ปัญญาอันประเสริฐ ปัญญาที่รู้ทั่วถึง ปัญญาที่เกิดเมื่อรู้แจ่มแจ้ง หมดความสงสัยหมดความแคลงใจแล้ว อันเป็นปัญญาของพระอริยบุคคล ปัญญาของผู้หมดกิเลส ในมหาเวทัลลสูตรแห่งคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โดยได้กล่าวถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความคิดความเห็นที่ถูกต้องที่เรียกว่า แสดงหลักการสร้างเสริมเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ว่าดังนี้ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้ 2 อย่างเป็นไฉน คือ การโฆษณาแต่บุคคลอื่น 1 โยนิโสมนสิการ 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ” (องฺ.ทุก. เล่ม 20, ข้อ 371, หน้า 110). พระธรรมปิฎกได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นข้างต้นไว้ว่า

1) ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจ้ง อธิบาย การแนะนำชักจูง การสั่งสอน การถ่ายทอด การเรียนรู้จากผู้อื่น กัลยาณมิตร เป็นปรโตโฆสะที่ดี (Hearing 0r learning fr0m 0thers) โดยเฉพาะการฟังธรรมจากบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตร

2) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การพิจารณาโดยระเอียดถี่ถ้วน การคิดสืบสาวต้นสายปลายเหตุ คิดอย่างมีระเบียบ โดยเห็นความเป็นจริงปราศจากตัณหาอุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน (analytical reflecti0n, critical reflect0n, systematic attenti0n) ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทั้ง 2 ข้อนี้เป็นปัจจัยภายนอกและภายใน การกระทำในใจโดยอุบายอันแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี การรู้จักคิด คิดเป็น กล่าวคือการมองสิ่งทั้งหลายด้วยการคิดพินิจพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุและผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2540), หน้า 80.ดังจะได้แสดงตารางโครงสร้างให้เข้าใจต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 3.1 โครงสร้างของการพัฒนาปัญญา

ผู้วิจัยอาจสรุป ระดับปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ว่า ปัญญาระดับโลกิยะ คือปัญญาระดับต่ำชั้นของปุถุชน ที่สามัญชนเราสามารถรู้ได้จากการศึกษาเล่าเรียนในทางโลก เป็นปัญญาที่ใช้ในการประกอบสัมมาอาชีพต่างๆ ส่วนปัญญาระดับโลกุตตระ คือปัญญาระดับพระอริยบุคคลของผู้หมดกิเลสเครื่องร้อยรัดต่างๆ อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์

ในพุทธปรัชญาเถรวาทท่านเรียกปัญญาระดับนี้ว่า “ญาณ” ได้แก่

1) สัจจญาณ ได้แก่ การหยั่งรู้สัจจะคือ การหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง 4 แต่ละอย่างตามความเป็นจริง ว่านี้ทุกข์ นี้เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ที่เรียกว่า “สมุทัย” นี้คือความดับทุกข์ที่เรียกว่า “นิโรธ” และนี้คือทางดำเนินหรือปฏิบัติเพื่อดับความทุกข์ที่เรียกว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”

2) กิจจญาณ ได้แก่ การหยั่งรู้กิจ คือความหยั่งรู้ถึงกิจอันจะต้องกระทำในอริยสัจจ์ 4 แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดให้รู้ ทุกขสมุทัยควรกำหนดละเสีย เป็นต้น

3) กตญาณ ได้แก้ การหยั่งรู้การอันกระทำแล้ว คือความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจจ์ 4 แต่ละอย่างนั้น เราได้ทำมาแล้วโดยสิ้นเชิงและถูกต้อง **วินย.** 4/16/21หรือ

ผู้ปฏิบัติอาจได้รับประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของชีวิตอย่างแท้จริง เรียกว่า อรรถะประโยชน์ ซึ่งมี 3 ประการคือ

1) ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันอันเป็นขั้นต้น คือ ความอยากมีทรัพย์ ยศ เกียรติ สรรเสริญ ไมตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุขสบาย

2) ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต คือความเจริญงอกงามในชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ดำรงอยู่ในศีลธรรมจริยธรรม

3) ประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต คือความรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต (บุญมี แท่นแก้ว, 2542, หน้า 93).

ศีลเป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิตที่ดีงามต่อความเป็นผู้นำหรือผู้ปกครอง ในการควบคุมความประพฤติ กิริยาท่าทางที่แสดงออกมาทางกาย วาจา ให้ผู้นำมีระเบียบวินัย เคารพยำเกรงกฎระเบียบของสังคม มีความซื่อสัตย์ สุจริตและจริงใจ ในความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เพื่อสร้างความเคารพศรัทธาความเลื่อมใสให้บุคคลอื่นย่อมรับ ในฐานะความเป็นผู้นำของกลุ่มจะต้องให้บุคคลอื่นเขาตามได้ รู้จักควบคุมอารมณ์ตนเอง เมื่อประสบกับปัญหามีเหตุผลพิจารณาถึงความเป็นจริง ความถูกต้อง อันเกิดแต่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ซึ่งสาเหตุต่างๆ ของปัญหาเราสามารถแก้ไข้ได้หากนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางในการปกครอง การบริหารองค์การต่างๆ โดยปฏิบัติให้ถูกต้องเที่ยงธรรมมีความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย

สรุปได้ว่า ผู้นำจะต้องมีภูมิคุ้มกันที่ดีอยู่ในตัว คือผู้นำนั้นจะต้องเป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญาเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา และใจ และสิ่งที่สำคัญต่อความเป็นผู้นำนั้น ไม่ว่าบุคคลนั้นจะโดยหน้าที่ มียศ ทรัพย์ ตำแหน่งอะไร หากเป็นผู้ไม่มีศีล สมาธิ และปัญญา ก็ไม่สามารถทำให้บุคคลเลื่อมใสศรัทธา และไม่สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆได้ แต่หากบุคคลนั้นเป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา ก็ทำให้บุคคลเคารพเลื่อมใสศรัทธา และสามารถปกครองตน ครองคน และครองงาน สร้างความเจริญก้าวหน้า ความสงบสันติสุขให้เกิดขึ้นกับสังคมได้

บทที่ 4
วิเคราะห์การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

พัฒนาศักยภาพ ความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำ ในสังคมที่เจริญงอกงามกับค่านิยมที่ดีงาม ทั้งด้านคุณธรรมจริยธรรม สังคมที่เจริญแล้วหรือประเทศมีการพัฒนา ทำให้คุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคมนั้นดี ผู้นำหรือผู้ปกครองนั้น ถือว่าเป็นผู้ที่มีอิทธิพล สามารถทำให้ผู้บุคคลอื่นเดินตามได้ เป็นผู้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่ความสำเร็จที่ดีได้ โดยเปลี่ยนจากความต้องการแบบตัณหาเป็นความต้องการต่อภาวะที่ทรงคุณค่าและสร้างสรรค์ เช่น มีความเมตตากรุณาอยากให้สังคม ชุมชน หรือองค์กรต่างๆ ของประเทศชาติเจริญก้าวหน้าดีงาม เห็นคุณประโยชน์ต่อส่วนรวม ใฝ่ดี มีความคิดที่สร้างสรรค์ และการที่จะทำให้สังคมหรือประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความสันติสุขได้นั้น จะต้องมีผู้นำที่ดี มีความรู้ความสามารถที่ครบองค์ประกอบของการเป็นผู้นำที่ดีได้

โดยสรุปแล้ว ผู้นำและภาวะผู้นำนั้นจะต้องมีหลักธรรมประจำใจไว้ ในการนำหลักธรรมมาปกครองตน ปกครองคน ปกครองครองงาน ร่วมกับหมู่คณะได้

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำและภาวะผู้นำ โดยเอาวัตถุประสงค์เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ดังนี้

4.1 วิเคราะห์ความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคล

ก่อนจะได้วิเคราะห์ถึง ภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขา ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงผู้นำโดยทั่วไปที่ปรากฏในปัจจุบัน และตามนัยที่ได้ศึกษามาจากนักวิชาการหลายท่าน โดยทั่วไปพบว่า

1.1 ผู้นำ ตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า ผู้นำคือผู้ที่ได้รับการยอมรับหรือแต่ตั้ง โดยการยอมรับของประชาชนหรือกลุ่มว่าให้เป็นผู้นำ และผู้นำนั้นจะต้องมีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมจริยธรรม มีอำนาจบารมี มีอิทธิพลทำหน้าที่ในการปกครอง เพื่อปกป้องหรือทำหน้าที่ของกลุ่มให้มีประสิทธิภาพนำไปสู่ความสำเร็จให้ดีได้

1.2 ภาวะผู้นำ ตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า ภาวะผู้นำคือ การที่ผู้นำมีอิทธิพลใช้อำนาจหน้าที่เหนือบุคคลอื่น ในการสั่งการให้ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ร่วมงาน หมู่คณะ สร้างความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพื่อให้กระบวนการในการดำเนินการของกลุ่ม หมู่คณะ ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลบรรลุตามเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้

1.3 ผู้นำ ตามทัศนะของพุทธปรัชญาในสังฆโสภณสูตรพบว่า ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นผู้มีความรู้ ศึกษาทรงจำมาก เป็นผู้ปฏิบัติธรรมรักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร และในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พบว่าผู้นำที่ดีจะต้องมีคุณสมบัติ คือ ต้องมีความอดทนต่อการปฏิบัติงานมีใจหนักแน่นไม่ยอมตกเป็นทาสของความชั่วไม่เกรงกลัวหรือมีอคติ 4 เมื่อจะต้องตัดสินใจ และไม่หวั่นไหวในโลกธรรม 8 มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความระมัดระวังไม่ประมาทในการประคองชีวิต ในหน้าที่การงาน มีความขยันหมั่นเพียรต่อหน้าที่การงานมีอัธยาศัยดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อผู้ร่วมงาน มีจิตใจที่เอ็นดูรักใคร่ห่วงใยเอาใจใส่ดูแลผู้ร่วมงาน ผู้นำดังที่กล่าวมาจึงจะทำให้เกิดความสุขต่อตนเอง และเกิดประโยชน์สุขต่อส่วนรวมด้วย

1.4 ภาวะผู้นำ ตามทัศนะของพุทธปรัชญาพบว่า จะต้องมีคุณธรรมจริยธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีบุคลิกภาพดีประพฤติในสิ่งที่ดีงามสง่าผาเผย น่ารัก น่าเคารพ มีพรหมวิหารธรรม ไม่ลำอียง มีความรู้ ความสามารถ ฉลาดในการพูด มีความคิดพูดทำในสิ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สุขส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน สามารถแก้ไขปัญหาบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่สังคม และเป็นแบบอย่างที่ดีของกลุ่ม สามารถนำพากลุ่มให้ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ได้

ตามนัยที่ได้ศึกษาวิเคราะห์มาพบว่า ผู้นำจะต้องมีบทบาทหน้าที่ในการจัดการวางแผนงาน การปฏิบัติงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้การดำเนินงานของกลุ่มไปอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะการดำเนินงานตามแผนงาน ย่อมสะดวกกว่าบุคคลที่ไม่ได้วางแผนงานเอาไว้ การวางแผนงานจึงเป็นเหมือนกับเราเดินตามแผนที่ ย่อมจะทำให้การดำเนินงานของกลุ่มไปในทิศทางที่ถูกต้อง และนำไปสู่เป้าหมายการทำงานด้วยความสำเร็จได้

1.5 บทบาทหน้าที่ของผู้นำ ตามนัยที่ได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมการแสดงออกของผู้นำ โดยมุ่งหวังเพื่อให้การบริหารตามนโยบายที่วางเอาไว้ บทบาทของผู้นำจึงเป็นตัวแปรที่สำคัญในการบริหารงานให้สัมฤทธิ์ผล เพราะบทบาทเป็นไปตามหน้าที่ของผู้นำที่เข้าไปดำรงตำแหน่ง ทั้งบทบาทและหน้าที่จะต้องคู่กันไปจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ “บทบาทและหน้าที่หมายถึง กิจการหรือสิ่งที่ต้องทำตามนโยบายตามที่ตั้งเอาไว้โดยที่สังคมเป็นผู้กำหนด” ผู้นำจึงต้องมีบทบาทในการบริหารงานที่ดี มีความรู้ความสามารถ คล่องแคล่วว่องไว หูตากว้างขวาง รับรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหน่วยงานของตนอยู่เสมอ มีวิสัยทัศน์ในการบริหาร โดยเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี รับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นแต่การที่ผู้นำจะมีบทบาทในการบริหารงานที่ดีได้นั้น จะต้องมีองค์ประกอบที่ดีงามด้านคุณธรรมจริยธรรมเป็นสำคัญ จริยธรรม เป็นคุณธรรมที่แสดงออกทางร่างกาย เป็นลักษณะความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม และจริยธรรมจะมีได้ต้องปลูกฝังคุณธรรมลงในใจก่อน แต่การปลูกฝังคุณธรรมนั้นจำต้องอาศัยหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท อันได้แก่ “**ศีล** อันหมายถึง หลักหรือเกณฑ์การประพฤติปฏิบัติเพื่อขัด หรือฝึกหัดกายวาจาให้

เรียบร้อยให้เป็นปกติ” (บุญมี แท่นแก้ว, 2550), หน้า 7. คือจะพูด จะทำ จะคิดสิ่งใดก็ให้เป็นปกติถูกต้องให้เป็นธรรม โดยเฉพาะหลักของศีล สมาธิ ปัญญา เรียกอีกอย่างว่าหลักของ ‘‘ไตรสิกขา’’

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า บทบาทความรับผิดชอบถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของผู้นำ ที่จะต้องรับผิดชอบทำหน้าที่ในการบริหารงานให้สมบูรณ์แบบ และมีประสิทธิภาพ ผู้นำจะต้องมีความซื่อสัตย์ อดทนต่อการทำงาน ทำหน้ารับผิดชอบทั้งทางตรงและทางอ้อมไม่ว่ากรณีใดๆ ที่เกี่ยวกับตนเองและบุคคลอื่น ให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเต็มที่ ในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี ผู้นำจะต้องเป็นผู้กล้าตัดสินใจในการบริหารงาน เพราะงานบางอย่างจะต้องขอการตัดสินใจจากผู้นำหรือได้รับอนุมัติจากผู้นำ การตัดสินใจของผู้นำนั้นย่อมมีผลต่อการบริหารงานให้ตรงตามเป้าหมายที่ได้วางเอาไว้แต่การตัดสินใจในทางที่ถูกต้องนั้น โดยยึดหลักของคุณธรรมความถูกต้องประกอบกับการมีสติปัญญา พิจารณาด้วยเหตุและผลในการตัดสินใจ

1.6 คุณลักษณะของผู้นำที่ดี ตามนัยที่ได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า คุณลักษณะของผู้นำที่ดีนั้นต้องเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และใจ ความเป็นปกติสุขของมนุษย์ที่มีศีล สมาธิ ปัญญา และคุณลักษณะอีกอย่างของผู้นำจะต้องมีทั้งความรู้ ความสามารถ มีสติปัญญา ความคิดริเริ่ม มีความกล้าหาญ มีความยุติธรรม ซื่อสัตย์สุจริต และคุณลักษณะของผู้นำที่ดีนั้นก็ต้องมี คุณสมบัติของผู้นำที่ดีทั้งภายนอกและภายในคือ

ลักษณะภายนอก เป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมกิริยาท่าทางการวางตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีหากผู้นำหรือผู้ปกครองมีลักษณะภายนอกไม่ดีเช่น การเดิน การนั่ง และการวางตัวไม่สม่ำเสมอแล้ว หรือตรงกันข้ามกับคนขี้ริ้วขี้เหล่ และเป็นคนพิการก็ไม่อาจจะเป็นผู้ปกครองที่ดีได้ แต่หากผู้นำหรือผู้ปกครองมีพฤติกรรมการแสดงออกลักษณะภายนอกที่ดี เช่น การเดิน การนั่ง การวางตัวให้สม่ำเสมอก็ย่อมเป็นที่น่าเคารพยกย่องเลื่อมใสต่อหมู่ชนได้

ลักษณะภายใน คุณธรรมของผู้นำหรือผู้ปกครองจะต้องมีหลักธรรมสำหรับการประพฤติปฏิบัติหรือธรรมของผู้นำหรือผู้ปกครอง ธรรมประจำใจอันประเสริฐทำให้เป็นผู้มีจิตใจสูงดุจพรหม ได้แก่ลักษณะดังต่อไปนี้

1) เมตตา (ความรัก) คือ ความปรารถนา อยากให้ผู้อื่นมีความสุข

2) กรุณา (ความสงสาร) คือ อยากช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

3) มุทิตา (ความพลอยยินดี) คือ เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาประสบความสำเร็จ ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย

4) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ มองตามความเป็นจริง โดยมองจิตให้เรียบสม่ำเสมอมั่นคงเที่ยงตรงดุจตราชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัย วางตนและปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม (ที.ม. เล่ม 10, ข้อ 184, หน้า 226.)

ผู้นำจะต้องทำนุบำรุงประชาชนด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ หลักธรรมข้อนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่ใช้ในการวางแผนนโยบายในการปกครองและการบริหารงานของรัฐ เกื้อกูลต่อการเสริมสร้างพัฒนาชีวิตการเป็นอยู่ของประชาชนให้ดียิ่งขึ้น เป็นหลักสำคัญในการปกครองความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางด้านการเมือง ความมั่นคงทางด้านสังคม และความมั่นคงทางด้านทหาร หรือการป้องกันประเทศให้เกิดความสงบสุขสันติได้ ด้วยหลักธรรมสี่ประการคือ

1) สัสเมธัง ความเป็นผู้ฉลาดปรีชาในการพิจารณาถึงผลิตผล อันเกิดขึ้นในแผ่นดินแล้วพิจารณาผ่อนผันจดเก็บเอาแต่บางส่วนแห่งสิ่งนั้น

2) ปุริสเมธัง ความเป็นผู้ฉลาดในการดูคน สามารถเลือกแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งในความถูกต้อง และเหมาะสม

3) สัมมาปาลัง การบริหารงานให้ต้องใจประชาชน

4) วาจาเปยยัง ความเป็นบุคคลมีวาจาไพเราะรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวตามเหตุการณ์ ตามฐานะและตามความเป็นธรรม (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21, ข้อ 39, หน้า 41-42.)

คุณลักษณะของผู้นำที่ดีในทุติยปาปริกสูตรว่าผู้นำจะต้องมีลักษณะดังนี้ คือ

1) จักขุมา คือ เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ออก และจัดการวางแผนเตรียมรับหรือรุกได้เป็นอย่างดี

2) วิธุโร คือเป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

3) นิสสยสัมปันโน คือเป็นผู้ที่มีมนุษย์สัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น (องฺ.จตุกฺก. เล่ม 21, ข้อ 157, หน้า203.)

จากการได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า ผู้นำหรือผู้ปกครองตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท จะต้องมีทั้งความรู้ความสามารถที่เพียบพร้อมในการบริหารกิจต่างๆ ที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน สร้างความสันติสุขให้แก่สังคมและประเทศชาติได้ จะต้องประกอบด้วยคุณธรรมต่างๆ ตามหลักธรรมคำสั่งสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท อันมีศีลเป็นพื้นฐาน เป็นต้น

ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้แสดงองค์มรรคที่จัดเข้าในไตรสิกขา เพื่อง่ายสำหรับทำความเข้าใจในเรื่องของหลักไตรสิกขา เพื่อง่ายในการวิเคราะห์หลักไตรสิกขาที่มีต่อผู้นำและภาวะผู้นำ

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ได้จัดองค์มรรคเข้าในไตรสิกขา โดยแบ่งออกเป็นประเภทได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มศีล (สีลขันธ์) กลุ่มสมาธิ (สมาธิขันธ์) และกลุ่มปัญญา (ปัญญาขันธ์) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดอยู่ในกลุ่มศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดอยู่ในกลุ่มสมาธิ และสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในกลุ่มปัญญา (องฺ.ปญฺจก. เล่ม 22, ข้อ 22,หน้า 16.) เพื่อให้เห็นชัดเจนในองค์มรรคที่จัดเข้าในไตรสิกขาจึงแบ่งออกได้ดังนี้

1) สัมมาทิฏฐิ	(Right View)	}	อธิปัญญาสิกขา
2) สัมมาสังกัปปะ	(Right Thought)		
3) สัมมาวาจา	(Right Speech)	}	อธิสีลสิกขา
4) สัมมากัมมันตะ	(Right Action)		
5) สัมมาอาชีวะ	(Right Livelihood)		
6) สัมมาวายามะ	(Right Effort)	}	อธิสมาธิสิกขา
7) สัมมาสติ	(Right Mindfulness)		
8) สัมมาสมาธิ	(Right Concentration)		

ดังนั้น ผู้วิเคราะห์เห็นว่า “ไตรสิกขา” (The Threefold Training) มีความสำคัญต่อผู้นำ และไตรสิกขาอาจกล่าวได้ว่า คือการศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ซึ่งได้แก่ ศีล อันเป็นหลักปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับคนทั่วไป เป็นพื้นฐานหนึ่งที่จะยกระดับเข้าสู่การฝึกสมาธิ และสมาธิก็เป็นพื้นฐานที่จะทำให้เกิดปัญญาต่อไป

4.2 วิเคราะห์หลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของศีลไว้ว่า **ศีล** คือสภาวธรรมที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นปกติทางกาย วาจา ความสำรวมระวังในกิจต่างๆ อันเป็นเครื่องงดเว้นจากอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งหลาย อันส่งผลให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจ

การวิเคราะห์ หลักไตรสิกขาที่มีต่อภาวะผู้นำ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์เป็นข้อๆ ตามลำดับได้ดังต่อไปนี้ คือ

1) อธิสีลสิกขา (Training in higher morality)

จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ผู้นำจะต้องมีพื้นฐานอันประกอบไปด้วยอาจาร คืออธิสีลสิกขา อันเป็นข้อละเว้นไม่ให้ทำผิดทางกาย วาจา เป็นหลักสำคัญของผู้นำหรือนักปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นองค์อริยมรรคข้อที่ 3,4,5, ได้แก่ **สัมมาวาจา** ด้วยวจีสุจริต 4 อย่าง คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ คำพูดที่หาสาระประโยชน์ไม่ได้, **สัมมากัมมันตะ** ด้วยกายสุจริต 3 อย่างคือไม่ทำร้ายคนอื่นเว้นจากการฆ่า ไม่ลักทรัพย์ ไม่คอรัปชั่นการกระที่ผิดเชิงนโยบาย และไม่ประพฤติผิดในกาม, **สัมมาอาชีวะ** ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ คือเว้นจากมิจฉาชีพ เช่น การค้าขายอาวุธ การค้ายาเสพติด ค้าขายมนุษย์ เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะเป็นไฉนที่เรียกว่า สัมมาอาชีวะ คือ อริยสาวก ละมิจฉา อาชีวะเสีย หาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ มิจฉาอาชีวะได้แก่การโกงหลอกลวง การประจบสอพลอ การทำเลศนัย ใช้เล่ห์ขอบีบบังคับขู่เข็ญ การต่อลาภด้วยลาภ”(ม.อุ. เล่ม 14, ข้อ 275, หน้า 186).

ดังนั้น ผู้นำจะต้องฝึกอบรมประพฤติทางกาย วาจา และอาชีวะ ซึ่งได้แก่การประพฤติเว้นในศีล 5 ประการ ถือว่าเป็นพื้นฐานของมนุษย์โดยทั่วไปจะต้องประพฤติปฏิบัติเป็นนิจศีลอยู่แล้ว และศีล 5 ประการ จะมีความเกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำก็ต่อเมื่อผู้นำนำไปปฏิบัติตาม หากแต่ไม่นำไปปฏิบัติความเป็นผู้นำก็จะลดน้อยถ้อยลงได้ เพราะขาดการเคารพนับถือจากสังคม เนื่องจากผู้นำใช้อำนาจบังคับโดยไม่เป็นธารรม เช่น จ้างวานฆ่าผู้อื่น ค้าขายสิ่งเสพติด ค้าขายมนุษย์ เป็นต้น ศีลจึงเป็นบันไดขั้นแรกของความเป็นผู้นำโดยสมบูรณ์ ดังนั้น

ผู้วิเคราะห์จะได้อธิบายศีล 5 ประการ ที่มีความเกี่ยวข้องกับผู้นำ ดังนี้ต่อไปนี้ คือ

เบญจศีล หรือศีล 5 ประการ ผู้นำจะต้องประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ควรงดเว้น 5 อย่าง ซึ่งได้แก่

1) การเว้นจากการฆ่าสัตว์ อันได้แก่ ผู้นำจะต้องไม่ใช้อำนาจข่มเหงคนอื่นด้วยการทำร้ายร่างกาย เพื่อผลประโยชน์โดยตรงและโดยอ้อม หรือวานจ้างคนอื่นไปฆ่าทำให้บุคคลอื่นได้รับความเสียหายหรือสูญเสียชีวิต เพราะการไม่ฆ่าสัตว์หรือมนุษย์ จะเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง เมื่อไรมีการฆ่าเกิดขึ้น ทั้งที่ผู้ถูกฆ่า และผู้ฆ่าจะต้องเผชิญกับความเสื่อมทรามทางสุขภาพทั้งกายและจิต หรือสูญเสียชีวิตกันไปอย่างไม่มีวันหมดสิ้น และยังทำลายความสงบสุขของสังคมอีกด้วย แม้ถ้าผู้นำสมาทานงดเว้นจากการฆ่าสัตว์หรือมนุษย์ได้อย่างแท้จริงก็เป็นเหตุให้อายุยืน สังคมมีความสงบสุขได้

2) การเว้นจากการลักทรัพย์ อันได้แก่ ผู้นำจะต้องไม่ใช้อำนาจฉ้อกงทรัพย์สินทางราชการหรือหน่วยงาน หรือหลอกลวงประชาชนให้เสียภาษีรายได้ เพื่อต้องการทรัพย์สินส่วนนั้น โดยเพื่อประโยชน์สุขส่วนตนโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายของบุคคลอื่น แต่เพื่อความสุขของตนเองเป็นใหญ่ เพราะผู้ที่ลักทรัพย์ก็จะทำให้มีความวิตกกังวลหวาดกลัวต่อการกระทำของตนเอง ส่วนผู้ที่ถูกลักก็จะรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ผู้นำถ้ากระทำอย่างนี้ถือว่าเป็นการบั่นทอนความเชื่อมั่นของตนเองให้ลดน้อยถ้อยลง คุ่นคิดกับเรื่องที่จะมาสู่ตนทำให้ร่างกายไม่สมดุลเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้ แต่สิ่งที่มีผลกระทบโดยตรงต่อผู้นำก็คือ ขาดความเคารพนับถือ สังคมไม่ยอมรับ เพราะเป็นแบบอย่างที่ไม่ดีให้แก่สังคม

3) การเว้นจากการประพฤติผิดในกาม อันได้แก่ ผู้นำจะต้องสำรวมระวังการประพฤติผิดในกามารมณ์ อันก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทบาดหมางกันภายในครอบครัว คือการมีครอบครัวเดียวภรรยาเดียว ที่ไม่ก่อให้เกิดการทำร้ายชีวิตกันและกัน ซึ่งการประพฤติผิดในกามนั้นทำให้เกิดผลทางด้านจิตใจอย่างร้ายแรงแก่ผู้ที่ถูกล่วงละเมิด จนทำให้ขาดสติถึงกับฆ่าตัวตายแล้วก็มี หากผู้นำไม่สำรวมระวังในเรื่องนี้ย่อมก่อให้เกิดโรคร้ายตามมา หรืออาจทำให้ครอบครัวต้องแตกแยกดังที่กล่าวมาแล้ว

4) การเว้นจากการพูดเท็จ อันได้แก่ ผู้นำจะต้องสำรวมระวังการพูดเรื่องไม่จริง การให้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องหลอกลวงคนอื่น ผู้นำจะต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจในคำพูด รู้จักคิดวิเคราะห์คำก่อนที่จะพูดจะทำอะไรออกไป โดยเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก เช่น การพูดที่ก่อให้เกิดความ

สามัคคีกัน การไม่พูดยกตนข่มท่านหรือพูดเพื่อเอาอำนาจข่มขู่ผู้อื่น โดยหวังให้ผู้อื่นนั้นเกรงกลัวอำนาจบารมีของตน และตกเป็นทาสของตนนั้น

5) การเว้นจากการดื่มสุราเมรัย อันได้แก่ ผู้นำจะต้องสำรวมระวัง สิ่งที่ทำให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพร่างกาย คืองดเว้นการดื่มสุราของมึนเมาต่างๆ ที่มีผลต่อสุขภาพจิต การสูญเสียเงินทอง เสียเวลา เสียสติปัญญา อันเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดโรคภัยไข้เจ็บ การเกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ เสียบุคลิกที่ดีงามเกิดการตำนิติเตือนเพราะควบคุมอารมณ์ไม่ได้ สร้างรอยร้าวให้เกิดปัญหาครอบครัว และเกิดการทะเลาะวิวาท ขาดความเคารพนับถือได้

แต่การที่ผู้นำจะประพฤติปฏิบัติตามศีล 5 ได้ดีนั้น ผู้นำจะต้องมีหลักเบญจธรรม หรือข้อควรนำมาปฏิบัติ 5 ประการ ได้แก่

เบญจธรรม

1) มีเมตตากรุณา คือผู้นำจะต้องเป็นผู้มีเมตตาต่อบุคคลอื่น เห็นทุกข์ของประชาชนเปรียบเสมือนทุกข์ของตน ไม่เอาอำนาจเบียดเบียนคนอื่นโดยหวังจะตกเป็นทาสของตนเพื่อผลประโยชน์นั้นๆ รักตัวกลัวตายเช่นเดียวกับบุคคลอื่น รักเหมือนเป็นพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน

2) มีสัมมาอาชีวะ คือ ผู้นำจะต้องประกอบอาชีพที่สุจริต มีการเสียภาษีรายได้ เว้นจากการค้าขายสิ่งผิดกฎหมายทุกชนิด เช่น ค้าขายยาเสพติด ค้าขายมนุษย์อันก่อให้เกิดผลทางศีลธรรมอย่างใหญ่หลวง ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

3) มีการสำรวมในกามารมณ์ คือ ผู้นำจะต้องสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทำความเข้าใจกับสิ่งต่างๆได้ดี เพื่อเป็นเหตุไม่ให้ล่วงเกินผู้อื่น มีความละอาย มีความเกรงกลัว มีสัมมาคารวะระวังตัวอยู่เสมอ มีความเป็นผู้นำที่ดี และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสังคมได้

4) มีวาจาสัตย์ คือ ผู้นำจะต้องมีความจริงใจต่อคำที่พูดสิ่งที่คิด ไม่พูดโกหกหลอกลวง พูดเพ้อเจ้อ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด เพื่อก่อให้เกิดการแตกแยกความสามัคคี

5) มีสติรอบคอบอยู่เสมอ คือ ผู้นำจะต้องระลึกอยู่เสมอว่า การกระทำกิจใดๆ ก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่จะต้องระวังอยู่เป็นนิตย์ ไม่ประมาทมัวเมาหลงไปตามอำนาจของตน รู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำสิ่งนี้ทำแล้วเกิดประโยชน์ และไม่เกิดประโยชน์อย่างไร เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ศีล (อธิสีลสิกขา) จึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อผู้นำจะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา เพื่อละกิเลสอย่างหยาบ ที่เรียกว่า วีติกกมกิเลส สิ่งที่ไม่ดีไม่งามเป็นสิ่งที่ผู้นำควรเว้น คืองดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ ประกอบด้วย วจีสุจริต 4 เรียกว่า สัมมาวาจา, การปฏิบัติการงานชอบประกอบด้วยสุจริต 3 คือ การเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม เรียกว่า สัมมากัมมันตะ และการเว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบด้วยสัมมาชีพไม่ค้าขายสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมาย

บ้านเมือง หรือผิดขนธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงามของสังคม เช่น ค้าขายอาวุธ ค้าขายยาเสพติด ค้าขายมนุษย์ เป็นต้น เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

2) อธิสมาธิสิกขา (Training in higher mentality)

ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของสมาธิไว้ว่า สมาธิ หมายถึงสภาวะความตั้งมั่นความมั่นคงของจิต ที่แน่วแน่อยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือธรรมชาติความเป็นหนึ่งเดียวของจิต

สมาธิ จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ผู้นำจะต้องประกอบไปด้วยอธิสมาธิสิกขา เป็นการศึกษาคุณธรรมเพื่อฝึกจิตให้ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ ไม่วอกแวกหลงไปตามอำนาจของกิเลส มีความหนักแน่นเที่ยงตรง เป็นผู้นำหรือนักปกครองที่ดี ของการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะสมาธิเป็นคุณธรรมที่ทำให้ผู้นำเป็นผู้มีจิตใจสูง อธิสมาธิสิกขาจัดเป็นอริยมรรคองค์ที่ 6,7,8, ได้แก่ ความเพียรพยายามชอบ เรียกว่า สัมมาวายามะ ความมีสติระลึกชอบ เรียกว่า สัมมาสมาธิ และความตั้งจิตไว้ชอบ เรียกว่า สัมมาสมาธิ

ดังนั้น ผู้นำจะต้องมีสมาธิ คือความตั้งมั่นหนักแน่นพร้อมอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้สิ่งต่างๆ มารุมเร้าจิตใจไปในทางที่ไม่ดี มีความหนักแน่น ไม่หูเบา ไม่ใจง่าย มีเหตุมีผลเป็นผู้มีจิตใจสูง และมีอำนาจเด็ดขาดกล้าตัดสินใจ อันเป็นเหตุไม่ให้เกิดความเสื่อมไปในทางที่ไม่ดี ในธรรมฝ่ายชั่วที่ปิดกั้นไม่ให้ประสบผลสำเร็จ ได้แก่นิวรณ์ 5 อย่าง

นิวรณ์ (Hindrances) คือ เครื่องกั้น สิ่งที่ขัดขวางการทำงานของจิต ทำให้จิตเร้าร้อนเศร้าหมองและทอนกำลังปัญญา เป็นบ่อเกิดที่ทำให้เกิดความเสื่อมเสียต่อนักปกครอง สร้างความไม่เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ซึ่งจะได้อธิบายดังนี้

1) กามฉันทะ (Sensual desire) หมายถึง ความพอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจ คือผู้นำจะต้องละเลิกเว้นจากความพอใจในกามคุณ 5 อันเกิดจากความใคร่ในอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งที่มารุมเร้าจิตใจน่าปรารถนา น่าใคร่ ทำให้เสียซึ่งกุศลความดีงามต่างๆ เช่น ความอยากได้ อยากมี อยากเป็นโน่นอยากเป็นนี่ ทำให้จิตใจไม่หนักแน่นในคุณงามความดี เป็นคนเชื่อง่าย กล่าวคือ ผู้นำจะต้องพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาว่านี่ไม่ใช่ของเรา นั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนเราเขา พอใจรักในสิ่งที่ตนมี รู้จักพิจารณาด้วยเหตุและผล รักษาดีเดิมไว้และสร้างคุณงามความดีอยู่เสมอ

2) พยาบาท (Illwill) หมายถึงคิดปองร้ายผู้อื่น คือผู้นำจะต้องละเลิกเว้นจากความคิดอาฆาตพยาบาทผู้อื่นโดยที่ไม่ใช่เหตุ หรือเอาอำนาจข่มขู่ผู้อื่นด้วยสาเหตุประการต่างๆ ไม่ประทุษร้ายไม่อิจฉาริษยาแสดงความโกรธความไม่พอใจเมื่อมีบุคคลคนอื่นได้ดีกว่าตนหรือเขามียศมีฐานะทรัพย์สิน หรือมีบริวารมากกว่าตน เป็นต้น กล่าวคือ ผู้นำจะต้องมีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาพิจารณาเห็นธรรมนั้นไว้มิได้ขาด

ในที่นี้ผู้วิเคราะห์จะได้อธิบายสาเหตุที่ทำให้เกิดความอาฆาต 10 ประการ พระมหาดาว ฐานเมธี (ดอกรัง), 2544), หน้า 21.คือ

1) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียให้เราแล้ว
2) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียให้เรา
3) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียให้เรา
4) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียให้แก่คนที่เป็นที่รักที่พอใจของเรา
5) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่คนที่เป็นที่รักที่พอใจของเรา
6) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียให้แก่คนที่เป็นที่รักที่รักพอใจของเรา
7) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
8) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำประโยชน์ผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
9) ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา
10) ความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร เช่น เมื่อเดินไปสะดุดตอไม้ หรือเหยียบหนาม ทำของแตกเป็นต้น เกิดความโกรธขึ้น เป็นต้น

3) ถีนมิทธะ (Sloth and Torpor) หมายถึง ความหดหู่ ท้อแท้ใจ คือผู้นำจะต้องมีจิตใจที่แจ่มชื่นเบิกบาน ร่าเริงสร้างวิสัยทัศน์ที่ดีในการทำงานต่อบุคคลอื่น ไม่สร้างหดหู่ ถดถอย ท้อแท้หมดกำลังใจ เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาและไม่น่าพอใจต่างๆ ซึ่งเป็นผลให้เกิดความตึงเคลียดความไม่สบายใจต่างๆ รวมทั้งไม่สร้างความรำคราญให้กับบุคคลอื่น อันเกิดจากความเลินเล่อความสบประมาทต่อหน้าที่ที่รับผิดชอบนั้น

4) อุทธัจจกุกกุจจะ (Distraction and Remarse) หมายถึงความฟุ้งซ่าน และเดือดร้อนใจ คือผู้นำจะต้องมีสติสัมปชัญญะใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองแก้ไขปัญหาเรื่องต่างๆ ด้วยเหตุและผล ไม่ทำอะไรโดยหวังจะใช่อำนาจเป็นเครื่องตัดสินว่าสิ่งนี้ถูกหรือผิด ไม่แสดงอาการดิ้นรนกระวนกระวายฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ เมื่อมีเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น กล่าวคือ ผู้นำจะต้องมีความเพียร มีอุบายอันแยบคายในการแก้ไขปัญหากับเรื่องที่เกิดขึ้น ด้วยปัญญาของตน

5) วิจิกิจฉา (Doubt) หมายถึง ความลังเลสงสัย คือ ผู้นำจะต้องเป็นผู้กล้าที่จะตัดสินใจอย่างเด็ดขาด ไม่รั้งๆ รอๆ ในการทำคุณงามความดี เช่น เมื่อจะทำคุณงามความดีก็สงสัยว่า ทำดีไม่ได้ดีหรือทำชั่วไม่ได้ชั่ว หรือบาป บุญ มีจริงหรือเปล่า เป็นต้น เมื่อเกิดความลังเลสงสัยก็เป็นเหตุให้ผู้นั้นไม่ลงมือประกอบทำความดีสักที ย่อมจะทำให้ผู้นั้นเสียเวลา เสียทรัพย์สินได้ หรือทำอะไรแล้วไม่ประสบผลสำเร็จได้ง่าย

ในที่นี้ ผู้วิเคราะห์จะได้อธิบายสิ่งที่ผู้นำจะต้องปฏิบัติตามต่ออธิสมาธิสิกขาในองค์มรรค คือ

สัมมาวายามะ (Right Effort) หมายถึงความเพียรพยายามชอบ คือผู้นำจะต้องประกอบด้วยสัมมัปปธาน 4 อันได้แก่

1) สังวรปธาน หมายถึงเพียรระวังป้องกันไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในสันดาน คือผู้นำจะต้องเพียรระวัง เรื่องที่มากระทบกระทั่งจิตใจ เข้ามาทำร้ายทำความเสียหายให้กับตนเองและบุคคลอื่น

2) ปหานปธาน หมายถึงเพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว คือผู้นำจะต้องทำความเข้าใจกับเหตุที่ไม่สู้ดีกับเรื่องราวต่างๆปราบปรามความชั่วที่เกิดขึ้นในจิตใจให้หมดไป และปัญหาที่เกิดขึ้น ในสังคมให้คลายจางลงได้ โดยอาศัยความถูกต้องและเป็นธรรม กฎหมายข้อบังคับกติกากฎระเบียบแบบแผนที่ตั้งเอาไว้ กล่าวคือ ผู้นำจะต้องรู้เหตุในการแก้ไข้ปัญหานั้นๆ โดยยึดเอาแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นธรรม

3) ภาวนาปธาน หมายถึง เพียรมั่นสร้างความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ คือ ผู้นำจะต้องพยายามฝึกอบรมจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี สร้างสถานะความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้นให้เกิดขึ้นในชุมชน สังคม และประเทศชาติ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน โดยมุ่งปฏิบัติหน้าที่ที่รับผิดชอบด้วยความถูกต้อง และเป็นธรรม สมดั่งที่ตั้งเอาไว้

4) อนุรักขนาปธาน หมายถึง เพียรปกป้องรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม คือผู้นำจะต้องรักษาเกียรติคุณ รักษาเกียรติยศ รักษาเกียรติศักดิ์ อำนาจหน้าที่ของผู้นำที่ดีเอาไว้ เช่น มีความจริงใจต่อหน้าที่ จริงใจต่องาน จริงใจต่อวาจา จริงใจต่อบุคคล จริงใจต่อความดี ไม่ให้ขัดตกบกพร่อง โดยคิดอยู่เสมอว่านี่คือหน้าที่ของภาวะผู้นำหรือผู้นำโดยแท้

สัมมาสติ (Right Mindfulness) หมายถึง มีความระลึกชอบในสติปัฏฐาน 4 คือผู้นำจะต้องมีสติระลึกได้อยู่เสมอ ด้วยการพิจารณาธรรมให้เกิดปัญญารู้สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ยอมรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งได้แก่

1) การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย คือ ผู้นำจะต้องมีสติควบคุมกายให้เป็นปกติ ไม่ยึดติดที่อำนาจหน้าที่ บุคคล ตัวตน เรา เขา ว่าบุคคลที่เราเลือกแต่งตั้งให้รับผิดชอบในหน้าที่จะทำอะไรให้สำเร็จไปทุกๆอย่างได้ เพราะงานทุกอย่างจะสำเร็จลงได้ ก็ต่อเมื่อผู้นำใช้อำนาจไปในทางที่ถูกต้องเป็นธรรม และทุกคนมีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเต็มความสามารถ ไม่เป็นการเบียดเบียนก่อความวุ่นวายเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่น โดยปฏิบัติหน้าของตนอย่างชอบธรรม

2) การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ผู้นำจะต้องมีสติรู้อยู่เสมอว่า ความสุข ความทุกข์ไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในอำนาจหน้าที่ที่ตนได้รับเลือกมาจากการแต่งตั้งมา และอุเบกขาคือการพิจารณาเหตุและผล ให้เป็นอารมณ์ ไม่ยึดติดที่บุคคล ตัวตน เรา เขา อำนาจจึงไม่ใช่ความสุขหรือทุกข์ แต่เกิดจากการที่ผู้นำปฏิบัติหน้าที่เสียสละความสุขและประโยชน์ของตน เพื่อสังคมส่วนรวม และเป็นผู้นำที่ดี รู้จักปกครองดูแลสมาชิกในสังคมให้อยู่เย็นเป็นสุข เอาใจใส่รับรู้ปัญหาของสังคม และประเทศชาติ โดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม

3) การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต คือ ผู้นำจะต้องมีสติควบคุมจิตใจของตนเอง โดยควบคุมจิตใจให้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติหน้าที่กับบุคคลอื่นได้ดี เช่น อารมณ์ที่เกิดแต่บุคคลด้วยเหตุที่ดีและไม่ดี อารมณ์ความเศร้าหมองต่างๆ โดยไม่ยึดติดที่บุคคล ตัวตน เรา เขา มีจิตใจที่หนักแน่นมั่นคงในการเป็นผู้นำที่ดี มีเหตุผลเป็นเครื่องตัดสินใจในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นธรรม

4) การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม คือ ผู้นำจะต้องพิจารณาในสิ่งที่ก่อให้เกิดเป็นผลประโยชน์ต่อส่วนรวม และสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์นั้น โดยไม่ยึดติดที่ผลงานบุคคล ตัวตน เราเขา คือไม่ยึดติดในคำสรรเสริญ เกียรติคุณ อันหมายถึงคุณงามความดีที่ตนได้กระทำมา และไม่ยึดติดในอกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นกับใจ เป็นผลกระทบที่เกิดจากปัญหาสังคม การปฏิบัติงานที่เป็นปัญหารุ่มเร้าจิตใจ ผู้นำจึงต้องมีสติรอบคอบในการพิจารณา การปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพอย่างเต็มความสามารถได้

สัมมาสมาธิ (Right Concentration) หมายถึง ความตั้งใจไว้ชอบ ผู้นำที่หวังความสุขในการปฏิบัติหน้าที่ การเป็นผู้นำที่ดีของสังคมจะต้องฝึกฝนตนเองอยู่เสมอ เช่น ซื่อตรงต่อหน้าที่ ซื่อตรงต่อบุคคล หน่วยงานที่รับผิดชอบ มีความสุจริตใจ มีเหตุผล มีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดมั่น ที่จะก่อให้เกิดผลประโยชน์สุข และบรรเทาความทุกข์ให้แก่สังคม ชุมชนและประเทศชาติ ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีได้ให้บรรลุถึงคุณงามความดียิ่งๆขึ้นไป หรือหวังความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็ต้องเจริญด้วยการเจริญสมถะกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน พิจารณาธรรมจนทำให้เกิดฌาน 4 คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน อันเป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุด ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเรียก นิพพาน

จะเห็นได้ว่า สมาธิ (อธิสมาธิสิกขา) เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้นำจะต้องมีสติรอบคอบอยู่เสมอทุกโอกาส มีความหนักแน่นมั่นคง เพื่อละปริยุฏฐานกิเลส คือกิเลสอย่างกลางที่รุ่มเร้าอยู่ในจิตใจ ไม่หวั่นไหว มีความหนักแน่น ซื่อตรง เที่ยงธรรม ได้แก่ความพยายามชอบ คือพยายามป้องกันไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น ปราบปรามความชั่วที่เกิดขึ้นให้หมดไป พยายามสร้างความดีงามความสามัคคีให้เกิดมีขึ้น และพยายามรักษาความดีที่มีอยู่แล้วไม่ให้เสื่อม หรือให้เจริญยิ่งๆขึ้นไป เรียกว่า สัมมาวายามะ มีสติชอบ คือตั้งมั่นรู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ความเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหากับเหตุการณ์ดีชั่วต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในสังคม เรียกว่า สัมมาสติ และมีสมาธิชอบ คือ ควบคุมจิตใจของตัวเองได้ รู้เท่าทันอารมณ์ดีชั่วที่เกิดขึ้นกับใจ ไม่ฟุ้งซ่านหวั่นไหว คล้อยตามหลงไปอำนาจของกิเลส เรียกว่า สัมมาสมาธิ

3) อธิปัญญาสิกขา (Training in higher wisdom)

ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของปัญญาไว้ว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้รอบ รู้ทั่วถึง รู้แจ้ง ความสามารถที่เกิดจากการฝึกอบรม จนทำให้เกิดปัญญาความรู้อย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ เข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงตามกฎของไตรลักษณ์ หลักของเหตุและผลหลักของความจริง

1.ปัญญา (อธิปัญญาสิกขา) (Training in higher wisdom) จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า อธิปัญญาสิกขา ได้แก่ปัญญาความรู้อย่างแจ่มแจ้งความเข้าใจเห็นจริงในอริยสัจ ว่าผู้นำจะต้องเป็นผู้มีปัญญา คือใช้ปัญญาเป็นอาวุธเป็นแสงสว่าง ในการตัดสินปัญหาและวินิจฉัยพิจารณาเรื่องราวต่างๆ ด้วยเหตุและผล โดยใช้ปัญญาวินิจฉัยแก้ไขปัญหาเรื่องราวต่างๆ ในการปกครองการบริหารองค์การหรือหมู่คณะให้เกิดความสามัคคีขึ้นได้ อธิปัญญาสิกขาเป็นอริยมรรคองค์ที่ 1,2, ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ คือความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ 4 ได้แก่ ความเห็นในทุกข์ ความเห็นเหตุแห่งความเกิดทุกข์ ความเห็นเหตุแห่งการดับทุกข์ และความเห็นเหตุข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ คือผู้นำจะต้องเห็นความทุกข์ของประชาชนเสมือนความทุกข์ของตน ที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับประชาชนได้ **และสัมมาสังกัปปะ** มีความดำริชอบ ผู้นำจะต้องละเลิกอารมณ์ความใคร่ที่เกิดจากกาม ความไม่พยาบาทปองร้าย ไม่เบียดเบียนคนอื่น ชักนำตัวเองออกห่างจากอำนาจของกิเลส อันเป็นกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี 7 อย่าง คือ

1) กามราคะ ความใคร่ในกามคุณ ผู้นำจะต้องละเลิกความอยาก ความพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งที่ยั่วยวนให้น่าใคร่น่าพอใจทั้งหลาย เป็นกิเลสพวกโลภะทำจิตให้ลุ่มหลงเป็นไปเพื่อความเสื่อมย่อมไม่สามารถจะหาความสุขให้เกิดขึ้นได้

2) ปฏิฆะ ความหงุดหงิด ผู้นำจะต้องระวังการกระทบกระทั่งจิตใจตนเอง และบุคคลอื่น ไม่ให้ระเคืองใจผูกโกรธ ปองร้ายพยาบาท ควบคุมสติอารมณ์ในการเป็นผู้นำที่ดี มีเหตุผลในการวินิจฉัย และสามารถตัดสินปัญหาชี้ขาดเรื่องราวต่างๆได้

3) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ผู้นำจะต้องมีความเห็นที่ถูกต้องและเป็นธรรมคือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คือความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ 4 ได้แก่ ความเห็นในทุกข์ ความเห็นเหตุแห่งความเกิดทุกข์ ความเห็นเหตุแห่งการดับทุกข์ และความเห็นเหตุข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ เอาความถูกต้องเป็นธรรม ในการแก้ปัญหาสังคมให้เกิดความสุขความเจริญได้

4) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ผู้นำจะต้องไม่ลังเลสงสัย กล้าตัดสินใจ มีความเชื่อมั่นหนักแน่นไม่รั้งๆ รอๆ สงสัย จนทำให้ผู้อื่นขาดความเชื่อมั่น ขาดความเคารพนับถือ

5) มานะ ความถือตัว คือผู้นำจะต้องถือตัวเข้ากับหมู่คณะหรือคนอื่นได้ดี ไม่เยอหยิ่งยกตนข่มท่าน ไม่อิจฉาริษยา ปองร้ายแสดงกิริยาไม่พอใจร่วมกับผู้บริหาร ในที่นี้ผู้นำจะต้องเข้าถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคม ชุมชนและประเทศชาติ เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นให้คลายลง

6) ภวราคะ ความยินดีในภพ ผู้นำจะต้องไม่ยินดีในภพ ความเป็นอยู่ที่สุขสบายหรูหรา ไม่หลงใหลมัวเมาในวัตถุ จนลืมแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อสังคม ชุมชนและประเทศชาติ โดยให้ความสำคัญว่าทุกข์ของประเทศชาติคือความทุกข์ของตน

7) อวิชชา ความไม่รู้ ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ในการวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ อย่างกว้างขวางกับการบริหารงาน วางแผนจัดระเบียบให้งานดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย พร้อมกับปรับปรุงตนเองให้เข้ากับสังคม สภาพแวดล้อมได้ด้วยดี

จะเห็นได้ว่า ปัญญานั้นจะทำให้งานสำเร็จได้ เพราะถ้าคนเราขาดปัญญาเสียแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะทำงานนั้นให้สำเร็จลงได้ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ เหมือนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง นี้ก็แสดงว่าการจะทำสิ่งใดให้สำเร็จลุลวงลงได้เพราะด้วยปัญญา แม้แต่การแก้ปัญหาสังคมให้เกิดความสงบสันติสุขก็เพราะปัญญา ซึ่งปัญหาต่างๆ สามารถแก้ไขได้หากใช้ปัญญาเป็น แสงสว่างในการแก้ไขปัญหานั้น ด้วยการพิจารณาหาเหตุและผล หนักแน่นไม่วู่วามไปตามอารมณ์ รู้จักทำจิตให้สงบผ่องใส ไม่หลงใหลมัวเมาในวัตถุ มีความเสียสละ เพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนรวม ป้องกันไม่ให้เหตุร้ายเกิดขึ้นกับสังคมและประเทศชาติ ดำริตนอยู่ด้วยปัญญาความชอบธรรม ก็สามารถแก้ปัญหาสังคมให้อยู่อย่างความสันติสุข ในการครองตน ครองคน และครองงานได้

4.3 วิเคราะห์คุณค่าของภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

เพื่อให้เกิดความสันติสุขการกระทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ตนและบุคคลอื่น ก็ไม่เป็นไปเพื่อจะทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนใจ ผู้วิจัยเห็นว่าหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นทั้งพื้นฐานของการดำรงชีวิตที่ สมาธิก็เป็นสิ่งควบคุมไม่ให้เราทำผิดศีลหรือลวงละเมิด หากแต่ไม่มีสมาธิก็อาจทำให้ขาดสติทำในสิ่งที่ชั่วได้ และปัญญาช่วยในการแก้ไขปัญหาด้วยเหตุและผล รู้จักวิเคราะห์พิจารณาว่าสิ่งนี้ควรทำหรือไม่ควรทำ สิ่งนี้เป็นประโยชน์มิใช่ประโยชน์เหล่านี้คือปัญญา ผู้นำหรือภาวะผู้นำในปัจจุบันควรนำหลักไตรสิกขาไปประยุกต์ใช้ ตามความเหมาะสมกับฐานะ และบทบาทหน้าที่ในการบริหารงานได้ ร่วมถึงการเป็นผู้นำหมู่คณะเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ดังจะได้แสดงคุณค่าของผู้นำในด้านต่างๆ ต่อไปนี้ คือ

1) คุณค่าทางด้านครอบครัว จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา สามารถแก้ไขปัญหา ยกระดับครอบครัวให้อยู่ด้วยกันอย่างสงบสันติสุข ทำให้สามีภรรยามีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน มีความสามัคคีเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน สร้างความมั่นคงและความอบอุ่นให้คนภายในครอบครัวให้มีความผาสุกสมบูรณ์ได้

2) คุณค่าทางด้านสังคม จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา สามมารถแก้ไขปัญหาของสังคมให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ เช่น สังคมไม่มีการเบียดเบียนพยาบาทปองร้ายผู้อื่น ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่มีการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจอ พูดคำหยาบ ไม่ดื่มสุราของมึนเมาขาดสติ สร้างสัมพันธภาพที่ดีให้กับสังคม เว้นจากอคติ 4 อันได้แก่

1) มีความลำเอียงเพราะความรักใคร่ เรียกว่า ฉันทาคติ

2) มีความลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน เรียกว่า โทสาคติ

3) มีความลำเอียงเพราะเขลา เรียกว่า โมหาคติ

4) มีความลำเอียงเพราะกลัว เรียกว่า ภยาคติ

หลักธรรม 4 ข้อนี้เป็นปัญหาใหญ่ หากขาดการนำหลักศีล 5 ไปปฏิบัติเป็นคุณธรรมของผู้นำหรือภาวะผู้นำแล้ว ในหน่วยงานต่างๆ ก็จะมีสภาพปัญหาเกิดการทุจริต 3 อย่าง คือ

1) ประพฤติชั่วด้วยกาย เรียกว่า กายทุจริต

2) ประพฤติชั่วด้วยวาจา เรียกว่า วจีทุจริต

3) ประพฤติชั่วด้วยใจ เรียกว่า มโนทุจริต

3) คุณค่าทางด้านการศึกษา จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ช่วยยกระดับการศึกษาของความเป็นมนุษย์ให้สูงขึ้น คือ ทำให้ได้รับเกียรติยศ ลาภ ยศ คำสรรเสริญยกย่องเชิดชูจากสังคมว่าเป็นคนดีมีการศึกษา มีความรู้ความสามารถ มีเหตุผล ฉลาดเลือกสรรในสิ่งที่ดี เป็นผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต สามารถพัฒนาสังคมและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมได้

4) **คุณค่าทางด้านสิ่งแวดล้อม** จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ช่วยรักษาคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติ โดยไม่ให้มนุษย์ทำลายเบียดเบียนธรรมชาติ ตัดไม้ทำลายป่า คุ้มครองรักษาสัตว์ป่า ใช้ธรรมชาติอย่างคุ้มค่ากับการที่เสียไป มีความเมตตา กรุณา ว่าเราย่อมรักชีวิตของเราป่าไม้ก็ย่อมรักป่าเช่นกันเหมือนกับเรา มีสติปัญญารู้เข้าใจถึงธรรมชาติ โดยรักษาสมดุลธรรมชาติของโลกไม่ทำให้เกิดภาวะโลกร้อนได้

5) **คุณค่าทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ** จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ช่วยยกระดับของเศรษฐกิจให้ดีขึ้น โดยเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม ความไม่สงบสุขของบ้านเมืองให้เกิดความสันติสุข คุณค่าในด้านการแก้ไข้ปัญหาความฝืดเคือง ในระบบเศรษฐกิจกับการพัฒนาทางด้านการผลิต การบริโภค การส่งออก การค้าขาย ให้ส่งออกถึงผู้บริโภคได้อย่างทั่วถึงในการดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม คือ

1) ให้ดำเนินชีวิตตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติชี้นำทางที่ถูกต้องในการทำกิจทั้งปวง

2) สร้างความสำนึกชอบในการผลิตและการค้าขาย คือ การหาทรัพย์โดยชอบธรรม

3) สร้างความสำนึกชอบในการบริโภค คือให้รู้จักประมาณการบริโภคตามภาวะของตน

ทั้งหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน 4 ประการ คือ

1) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบกิจเลี้ยงชีวิตไปในทางที่ชอบประกอบด้วยธรรม ทั้งการเรียนศึกษาเล่าเรียนและการทำกิจการรมต่างๆ

2) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักรักษาทรัพย์ที่ตนเองหามาได้ ด้วยความไม่ประมาท หรือรักษาหน้าที่ความรับผิดชอบการงานของตนมิให้บกพร่องอยู่สม่ำเสมอ

3) กัลยาณมิตตตา ถึงพร้อมด้วยการเลือกคบคนดีเป็นกัลยาณมิตร มีคุณธรรม คือมีศรัทธา ศีล สมาธิ ปัญญา

4) สมชีวิตา ถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีพให้สมควรแก่ฐานะ มิให้ฝืดเคืองเกินกำลังของตน รู้จักกำหนดรายได้รายจ่ายอย่างประหยัด

6) คุณค่าของชีวิตที่ได้รับประโยชน์สูงสุด จากการศึกษาวิเคราะห์เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นช่วยยกระดับของการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้สูงขึ้น ด้วยความเป็นผู้มีปัญญา มีสติรอบคอบ มีจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ สามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุข และได้รับประโยชน์สูงสุดของชีวิต 3 ประการ คือ

1) ประโยชน์ในชาติปัจจุบัน ได้แก่ ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจโดยชอบธรรม รู้จักเลือกคบกัลยาณมิตร รู้จักคุ้มครองรักษาสิ่งที่หามาได้ ในการใช้จ่ายทรัพย์อย่างประหยัด รู้จักกำหนดรายได้ของครอบครัวมิให้ฝืดเคือง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลอื่น รู้จักสร้างกัลยาณมิตรที่ดี มีความซื่อสัตย์สุจริต จริงใจตรงต่อเวลา ในการปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบอยู่สม่ำเสมอ ให้มีความบกพร่องน้อยลง

2) ประโยชน์ในเบื้องหน้า ได้แก่ คุณงามความดี ความเจริญงอกงามก้าวหน้าแห่งชีวิต ถึงพร้อมด้วยการรักษาศีล มีจิตศรัทธาดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม มีสติสัมปชัญญะรอบคอบ มีเหตุผล ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวพลั้งเผลอไปตามอารมณ์ รู้วิถีการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับความสามารถของตนเอง มีปัญญาความสามารถแก้ไขปัญหาชีวิตให้สำเร็จได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3) ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ สิ่งที่เป็นแก่นแท้ของชีวิต คือ ความรู้แจ้งแห่งธรรมทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง รู้อริยสัจ คือความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ธรรมที่ดับทุกข์ และข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต อำนาจของกิเลสตัณหา มีความเป็นอิสระ สะอาดบริสุทธิ์ สงบเยือกเย็น ผ่องใส เป็นบรรทัดฐานคือ พระนิพพาน

จากการวิเคราะห์ ผู้วิจัยอาจสรุปได้ว่า ผู้นำจะต้องมีภูมิคุ้มกันที่ดีมี ศีล สมาธิ ปัญญา มีสติมั่นคง มีความรอบรู้ ความสามารถ เคารพกฎระเบียบวินัยของสังคม ในการปฏิบัติหน้าที่การบริหารการปกครองประเทศชาติ ให้มีความเจริญก้าวหน้าที่สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมให้ดีขึ้น สร้างความสัมพันธ์อันดีงาม ความสามัคคี เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมมากกว่าส่วนตน อันจะก่อให้เกิดความสงบสันติสุขของสังคมได้ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นหลักธรรมอันสำคัญที่ผู้นำจะต้องนำไปปฏิบัติในการครองตน ครองคน และครองงาน แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่

ของสังคม ชุมชนและประเทศชาติได้ จะต้องประกอบด้วยหลักธรรมดังกล่าว เพื่อเป็นเครื่องมือในการบริหารประเท ศ เพราะถ้าผู้นำประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญาในการประคับประครองควบคุมการประพฤติที่ดีงามอันทรงคุณค่าแล้ว ก็สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้กับสังคม เป็นแบบอย่างที่ดีสังคม ชุมชน และประเทศชาติ สร้างความศรัทธาความเชื่อมั่นให้กับสังคมได้ หากแต่ผู้นำไม่มีศีล สมาธิ ปัญญา ไปปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ก็ไม่สามารถแก้ไขสภาพปัญหาของสังคมได้ สังคมก็จะเสื่อมโทรมลง เกิดปัญหาถูกการเอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้น

บทที่ 5
บทสรุปและข้อเสนอแนะ

1. บทสรุป

จากการศึกษา เกี่ยวกับการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท และนักวิชาการหลายท่านพอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญา คำว่า “ศีล” ผู้วิจัยอาจสรุปความหมายได้ว่า **ศีล** คือสภาวธรรมที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นปกติทางกาย วาจา ความสำรวมระวังในกิจต่างๆ อันเป็นเครื่องงดเว้นจากอำนาจของกิเลสทั้งหลายทั้งปวง อันส่งผลให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจ **สมาธิ** ก็คือสภาวะความตั้งมั่นความมั่นคงแข็งแกร่งของจิต ที่แน่วแน่อยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือสภาวะความเป็นหนึ่งเดียวของอารมณ์ **และปัญญา** ก็คือ ความรู้รอบรู้ทั่วถึง ความชาญฉลาดที่เกิดจากการฝึกอบรม จนทำให้เกิดปัญญาความรู้อย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ 4 ความเข้าใจในกฎของไตรลักษณ์ตามหลักของความจริง ด้วยเหตุและผล ว่าสิ่งทั้งหลายมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

การพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักของไตรสิกขาเป็นการฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนเองให้มีระบบมีระเบียบแบบแผนที่ดีงามในชีวิต ตามกระบวนการของการศึกษาที่สมบูรณ์แบบตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะต้องศึกษา และนำไปประพฤติปฏิบัติตามเป็นหลักที่ว่าด้วยเหตุและผล ให้เกิดการสืบเนื่องต่อกันไป อันก่อให้เกิดเป็นแนวทางนำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตได้ในชาติปัจจุบัน

จากการศึกษาวิจัยเรื่องภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ทำให้ทราบว่า ผู้นำและภาวะผู้นำโดยธรรมชาติแล้วจะต้องมีคุณลักษณะของผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดี คือมีคุณสมบัติภายในและภายนอกด้วยกัน

คุณลักษณะภายใน ได้แก่ คุณธรรม จริยธรรม ความประพฤติรวมทั้งหลักคุณธรรมของผู้นำ มีสติปัญญา ซื่อสัตย์สุจริต ทันต่อเหตุการณ์ รู้จักข่มใจตัวเองให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต

คุณสมบัติภายนอก ได้แก่ ความฉลาดในการบริหารงานกับผู้ร่วมงาน โดยหวังประโยชน์สุขส่วนรวม เป็นผู้มักน้อยสันโดษ ฉลาดในการแก้ไขปัญหาสังคมและประเทศชาติ

ดังนั้น ผู้นำหรือผู้ปกครองตามหลักไตรสิกขา ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทพอสรุปได้ว่า จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีหลักคุณธรรมประจำใจ คือต้องมีศีล สมาธิ และปัญญา หรือแม้แต่การมีคุณธรรมต่างๆ เช่น พรหมวิหาร 4 ที่ควรปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง อิทธิบาท 4 อคติ 4 สังคหะ

วัตถุ 4 เบญจศีลและเบญจธรรม 5 ประการ พละธรรม 5 อปริหานิยธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 และจักรวรรดิธรรม 12 ประการ หลักธรรมเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ เป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีความเกี่ยวข้องต่อการเป็นผู้นำด้วยเช่นกัน ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือผู้นำที่ปกครองโดยธรรมยึดธรรมเป็นใหญ่ ในการปกครองสังคมให้เกิดความผาสุก มีความยุติธรรม มีเหตุผล มีความรู้ ความสามารถในการนำความเจริญก้าวหน้า ความผาสุกมาสู่สังคมและประเทศชาติได้ ผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีตามทัศนะของหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องมีคุณสมบัติสำคัญ 3 ประการ คือ

1.1) ด้านอธิศีลสิกขา ผู้นำจะต้องมีการพัฒนาทางด้านพฤติกรรมความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีวะที่บริสุทธิ์สะอาดปราศจากโทษ ในการปกครองประเทศ มีศีล 5 เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตที่ดี ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนทำร้ายคนอื่น ฆ่าคนอื่นสัตว์อื่นให้ตาย หรือจ้างวานฆ่าบุคคลอื่นสัตว์อื่นเพื่อเป็นไปในอำนาจตนเอง ค้าขายมนุษย์ ค้าขายอาวุธสงคราม ไม่ลักทรัพย์ไม่คอรัปชั่น แม้แต่การกระทำผิดเชิงนโยบาย เพื่อผลประโยชน์อันใดอันเกิดแต่ความไม่ดีหรือร้าย หรือฉ้อโกงราษฎรบังหลวงเป็นผู้เก้อยาก ไม่ตระหนี่ถี่เหนี่ยวหวงสมบัติอันเกิดแก่ตน รู้จักบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาราษฎร ไม่หลงใหลในกามคุณ มีสิตความคุมอารมณ์อันเกิดแต่กามคุณความอยากใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มีความจริงใจเที่ยงธรรมต่อคำพูด ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ที่ไม่มีเนื้อหาสารประโยชน์อันไม่ก่อให้เกิดความสามัคคีต่อสังคมและประเทศชาติ ฉลาดในการพูดโน้นน้าวจิตใจเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ทั้งผู้ใกล้ชิดและผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาร่วมไปถึงประชาชน ไม่เสพของมึนเมายาเสพติดทุกชนิด อันเกิดแต่โทษที่ทอนกำลังปัญญาเสื่อมสมรรถภาพทางกาย วาจา และด้านจิตใจ ผู้นำจะต้องฉลาดในการมีวิสัยทัศน์ที่เปรี่ยมล้น เป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ใต้การปกครองและประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมความประพฤติที่เกี่ยวกับ การใช้อำนาจการบริหารงาน การปกครอง จะต้องเป็นไปอย่างบริสุทธิ์สะอาดปราศจากอคติ 4 เที่ยงธรรมแก่ทุกฝ่าย

อธิศีลสิกขา เป็นพื้นฐานสำคัญที่มีคุณค่าสำหรับผู้นำและภาวะผู้นำ การบริหารการปกครองประเทศ จะอยู่ได้ เพราะผู้นำประชาชนประกอบด้วยศีล

1.2) ด้านอธิสมาธิสิกขา ผู้นำจะต้องมีการพัฒนาทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ เป็นการพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต เพื่อละความพอใจในกามคุณ 5 อันเกิดแต่การบริหารงานกับผู้ร่วมงานในการปกครองผู้อยู่ใต้การปกครอง มีจิตที่ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว วอกแวก มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง เที่ยงธรรม คล่องแคล่วว่องไว ในการบริหารงานการปกครองประเทศ กล้าตัดสิ้นใจ รู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ สร้างความเคารพนับถือความเชื่อมั่นให้กับตนเอง แม้บ้างครั้งการบริหารงานการปกครอง จะประสบด้วยความสำเร็จหรือประสบด้วยความล้มเหลว ก็ต้องมองสิ่งนั้นอย่างมีสติว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้มีอยู่

คู่กันไป คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ มีสุข มีทุกข์ มีสรรเสริญ มีนินทา หากแต่ผู้นำจะต้องมีความเพียรพยายาม มีสติรอบคอบทำหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง โดยให้มีข้อบกพร่องน้อยลง มุ่งความสุขในการปกครองประเทศอย่างมีสันติสุข

สมาธิสิกขา มีความสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านจิตใจสำหรับผู้นำหรือผู้ปกครอง ให้มีความเพียร มีสติรอบคอบ มีคุณภาพและสมรรถภาพทางจิตใจสูง มีความแช่มชื่นเบิกบานทางจิตใจ และเอื้อต่อการดำรงชีวิตที่ดีงาม และพร้อมที่จะใช้งานทางปัญญาในการบริหาร การปกครองประเทศได้อย่างถูกต้องเป็นธรรม

1.3) ด้านอธิปัญญาสิกขา ผู้นำจะต้องมีสติปัญญาใฝ่รู้ มีความฉลาด รู้และเข้าใจความเป็นจริงของเหตุการณ์ สภาพและปัญหาความเป็นอยู่ของสังคม สภาพทางการเมืองของประเทศอย่างลึกซึ้งและมีความรอบคอบเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล รู้เท่าทันเหตุการณ์ มีปฏิภาณไหวพริบ เอาใจใส่รับรู้ปัญหาต่างๆ เป็นผู้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม

1) ความรู้ทางโลก จะต้องมีความรู้ความสามารถรอบด้าน ฉลาดหลักแหลม มีไหวพริบในการบริหารงานต่างๆ เกี่ยวกับชุมชนขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เชื่อชาติ ศาสนา ภาษา ค่านิยมต่างๆ เอาใจใส่รับรู้ดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน รู้เท่าทันเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สภาพความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและค่านิยมทางวัตถุได้อย่างถูกต้อง

2) ความรู้ในทางธรรม จะต้องมีความรู้ มีพฤติกรรมที่สะอาดบริสุทธิ์ ปฏิบัติตนไปในทางที่ถูกต้อง ยึดมั่นในหลักศีลธรรม มีคุณลักษณะผู้นำที่ดีคือมีคุณธรรมประจำใจ มีความซื่อสัตย์สุจริต เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตาธรรม สร้างความเคารพนับถือให้แก่ตนเองและบุคคลอื่น

อธิปัญญาสิกขา คือการใช้ปัญญาพัฒนาทางด้านความรู้ ให้มีปฏิภาณไหวพริบ พิจารณารู้เท่าทันถึงสภาพปัญหา ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงของโลก ซึ่งจะต้องประกอบด้วยเหตุและผล ความถูกต้องและเที่ยงธรรม

ภาวะผู้นำทั้ง 2 อย่างนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นผู้นำที่ดี ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นแบบอย่างในการมีภูมิคุ้มกันที่ดีที่มีคุณสมบัติทั้ง 3 อย่าง ครบโดยสมบูรณ์คือผู้นำจะต้องประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วว่าผู้นำที่ดีจะต้องมีศีลเป็นหลักธรรมพื้นฐานในการปกครองตน ปกครองคน และปกครองงานได้ดี มีสมาธิ เพื่อควบคุมอารมณ์อันเกิดแต่สิ่งภายนอก และอารมณ์ภายในจิตใจ โดยใช้ปัญญาวิเคราะห์พิจารณาไตร่ตรองหาสาเหตุนั้นๆ ตามความเป็นจริง ปัญหาในหน่วยงานต่างๆ ในการปกครองของผู้นำหรือผู้ปกรครองในสังคม ก็จะประสบผลความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งเอาไว้ได้

2.ข้อเสนอแนะ

2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการพัฒนาภาวะผู้นำในบุคคลด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ เป็นการศึกษาแนวความคิด คุณลักษณะของผู้นำและภาวะผู้นำที่ดีตามหลักไตรสิกขา พบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้นำทุกระดับ ยังไม่ได้รับการแก้ไขโดยใช้หลักไตรสิกขานำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการปกครองตน ครองคน และครองงานในยุคปัจจุบัน แต่ยังมีหลักธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จ พระสัมมาสัมพุทธะเจ้าอีกมายมากที่ควรศึกษา เช่น พรหมวิหาร 4 ที่ผู้นำควรปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง อิทธิบาท 4 อคติ 4 สังคหะวัตถุ 4 เบญจศีลแลเบญจธรรม 5 ประการ พละธรรม 5 อปริหานิยธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 และจักรวรรดิธรรม 12 ประการ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งหากผู้นำหรือผู้ปกครองนำหลักไตรสิกขา เข้าไปมีบทบาทในการบริหารการปกครองบ้านเมืองอย่างจริงจัง โดยสามารถนำหลักไตรสิกขาอันได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญาเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคม 4 ระดับ คือ

1) การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้กับผู้นำในระดับครอบครัว ให้มีบทบาทในการแก้ปัญหาครอบครัว การศึกษาให้ทัศน์เทียมกับนานาประเทศได้

2) การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้กับผู้นำในระดับสังคม ชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สังคมอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข ไม่มีใครประพฤติผิดศีลธรรมอันดีงาม

3) การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้กับผู้นำในระดับรัฐบาล ในการบริหารงานในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาล ให้มีความสอดคล้องกับการแก้ปัญหาสถานการณ์สังคมในปัจจุบัน ให้มีการพัฒนาอยู่เสมอ

4) การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้กับผู้นำในระดับประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้า และเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เอาใจใส่ดูแลรับรู้ปัญหาของสังคมให้สมาชิกในสังคมอยู่เย็นเป็นสุข บ้านเมืองเกิดความสันติสุขได้

ผู้วิจัย ศึกษาภาวะผู้นำด้วยหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ศีล เป็นพื้นฐานของหลักธรรมทั่วๆไป สมาธิ เป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้เกิดปัญญา และปัญญาเป็นหลักธรรมให้เกิดความรู้แจ้ง ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นหลักธรรมที่คอยควบคุมส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติได้พบกับความสำเร็จในชีวิต หากนำไปปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและถูกต้องดีงาม ในหน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าจะหน่วยงานใด ความเจริญก้าวหน้า และความสันติสุข ความร่มเย็นย่อมเกิดขึ้นได้

2.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

1) ควรมีการศึกษารูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำตามหลักไตรสิกขา

2) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องของหลักไตรสิกขากับหลักอื่นๆ

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

1.พระไตรปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ, (2525). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล (91เล่ม). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐภาษาบาลีอักษรไทย เล่มที่ 1. 37. พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ,2523.

เอกสารทุติยภูมิ

2. หนังสือทั่วไป

กวี วงศ์พุฒ, (2536). **ภาวะผู้นำ.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมวิชาชีพบัญชี,

กิติ ตยัคคานนท์**,** (2543).**เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ.** พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : เปลวอักษร,

ถวิล ไพรสณฑ์, (2512).**ภาวะผู้นำทางการบริหารของนายเทศมนตรี**. วิทยานิพนธ์พัฒนาบริหารศาสตรมหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์,

ทวี ทิมขำ, (2528).**การพัฒนาชุมชน**.กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์,

ธรรมรักษา, 2530.**สมาธิภาวนา.** กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์,

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, (2534). **หลักการบริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์,

นงลักษณ์ สิทธิวัฒนพันธ์**,** (2544). **พัฒนาบุคลิกผู้นำและนักบริหาร**.พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพ,

น้อย สุปิงคลัด, (2537). **ภาวะความเป็นผู้นำในงานพัฒนาชุมชน**. มปท,

บุญมี แท่นแก้ว, (2542). **ความจริงของชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์,

ประพันธ์ สุริหาร**,** (2535). **การบริหารการศึกษา**. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น,

ประทาน คงฤทธิศึกษากร, (2528). **การบริหารและการจัดระเบียบบริหารราชการไทย**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์,

พุทธทาสภิกขุ, (2525). **บรมธรรมภาคต้น.** กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร,

พุทธทาสภิกขุ. (2534). **ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขใจ,

พระราชธรรมนิเทศ, (2541). **หนังสือโลกและชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พรศิวการพิมพ์,

พระราชวมุนี (ปยุทธ์ ปยุตฺโต), (2536). **หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา.** กรุงเพทมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), (2533).**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), (2543). **พุทธธรรม ฉบับขยายความ.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

พระอุปติสสเถระ, (2538). วิมุตติมรรค ฉบับแปล โดยคณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาจันทบุรีนฤนาท, (2512). **ปทานุกรมบาลี-ไทย-สันสกฤต.** กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร,

พระพุทธัปปิยเถระ, (2536). ปทรูปสิทธิ แปลโดยพยัญชนะ (พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

พระมหาสิทธิการ, (2545). **หลักสูตรนักธรรมและธรรมชั้นโท.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง.

พระมหาดาว ฐานเมธี (ดอกรัง), (2544). **ธรรมภาคปฏิบัติ 1**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา,

พระบุญจันทร์ เขมกาโม, (2549).ภาวะผู้นำเชิงพุทธ. กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์,

พิสิฐ เจริญสุข, (2542). **คู่มือการอบรมสมาธิ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,

พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, (2545). **สังคมวิทยาการเมือง**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานา,

มานิต มานิตเจริญ, (2526). **พจนานุกรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา,

มหามกุฏราชวิทยาลัย, (2538).**วิสุทธิมรรค** ภาค 1 ตอน 1. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2

ยุงยุทธ เกษสาคร, (2533). **ภาวะผู้นำและการจูงใจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ห้างหุ่นส่วน จำกัด ป. สัมพันธ์พานิช,

ราชบัณฑิตยสถาน, (2531). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ.2524.พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,

ราชบัณฑิตยสถาน, (2531). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ.2525. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. (2541).**ปรัชญา 201 พุทธศาสน์**. กรุงเทพมหานคร :

วศิน อินทสระ, (2541). **พุทธจริยศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกราว

วิฑูรย์ สิมะโชคดี, (2538).**ทฤษฎีและเทคนิคปฏิบัติสำหรับยอดหัวหน้างาน**. กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย พริ้นเตอร์,

วิเชียร วิทยอุดม, (2549). **ภาวะผู้นำ.**กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ 3. พิมพ์ที่ บริษัท ธีระฟิลม์ และไซเทกซ์ จำกัด,

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพาระสังฆราช(เจริญ สุวฑฺฒโน), (2544). **ศีลในพระพุทธศาสนา** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), (2541). **สมาธิในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, (2533). **นวโกวาท.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,

สนิท ศรีสำแดง, (2534). **พุทธศาสนากัลป์หลักการศึกษา : ภาคทฤษฎีความรู้.** กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์,

สุวรรณ เพชรนิล, (2524). **พุทธปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายตำรามหาวิทยาลัยรามคำแหง.

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, (2540). **ภาวะผู้นำ : ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร :มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,

สุรศักดิ์ ม่วงทอง, (2543). **พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ : กรณีกำนันผู้ใหญ่บ้าน** จังหวัดนครศรีธรรมราช, .

สมคิด จาตุศรีพิทักษ์, (2544). **วิสัยทัศน์ขุนคลัง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ผู้จัดการ,

โสภา ชูพิกุลชัย, (2515). **เทคนิคในการให้บริการปรึกษา**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง,

โสภา ชูพิกุลชัย, (2515). **เทคนิคในการให้บริการศึกษา**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง,

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (2518). (ทวี ธรรมธัช ป. ๕), **ธาตุปุปทีปีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย,

เอกชัย กี่สุขพันธ์, (2530).**การบริหารทักษะและการปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองการพิมพ์, .

3.วิทยานิพนธ์

ธีรยุทธ อุทธา, (2546). “ภาวะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียนที่ได้รับการแต่งตั้งการประเมินตำแหน่งผู้บริหารโรงเรียนตามเกณฑ์คุณภาพจังหวัดอุบลราชธานี”.**วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี,

พระมหาประทวน ปภสฺสโร, (2547). “การศึกษาตามทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีการศึกษาตามหลักไตรสิกขา”.**วิทยานิพนธ์ ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**.บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,

พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม, (2542). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,

พระมหานพรัตน์ รตฺนรํสี**,** (2542). **“**นักปกครองนุดมคติตามแนวพระพุทธศาสนา” **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,

พระสามารถ อานนฺโท, (2548). “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม”.**วิทยานิพนธ์พุทธศาสน์ศึกษามหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,

พระบุญเรือง ฐิตธมฺโม, (2549). “ภาวะผู้นำในทางพระพุทะศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาและปรัชญามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,

มนตรี ธีรธรรมพิพัฒน์, (2540). “จริยธรรมกับภาวะผู้นำ : ศึกษาทัศนะของนักวิชาการรัฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยที่มีต่อผู้นำทางการเมือง”.**วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล,

รัชตกาญจน์ ดิษฐอ่วม, (2544). “ตัวแทนผู้นำองค์การในทศวรรษหน้า : ศึกษากรณี บริษัท วิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด”. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา,

วิจิตร นันทวงศ์, (2544) “แบบภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานีตำรวจ : ศึกษาเฉพาะกรณีตำรวจภูธรจังหวัดนครปฐม”.**วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

วาสนา สุขประเสริฐ, (2547). “ภาวะผู้นำของผู้บริหารสตรีโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดยโสธร”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต** สาขาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี,

สุรศักดิ์ ม่วงทอง, (2543). “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์”.**วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหิดล,

สุวิน สุขสมกิจ, (2524). “พุทธปรัชญากับการสร้างเสริมภาวะผู้นำ:ศึกษาเฉพาะกรณีผู้นำระดับกำนันผู้ใหญ่บ้านในจังหวัดกาญจนบุรี”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล พระอุดร ชุตินฺธโร

วัน/เดือน/ปีเกิด 4 มิถุนายน 2511

ภูมิลำเนาเดิม ตำบลธวัชบุรี อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่อยู่ปัจจุบัน 61 หมู่ที่ 9 วัดสุวรีวิหาร ตำบลธวัชบุรี อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2527-2530	ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนโพนทองพัฒนาวิทยา อำเภอทองโพน จังหวัดร้อยเอ็ด
พ.ศ. 2511-2556	ศาสนศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2556	บัณฑิตวิทยาลัย (ศาสนและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประสบการทำงาน

พ.ศ. 2552-ปัจจุบัน	เลขานุการเจ้าคณะตำบลธงธานี (ธรรมยุต)